

Pohimi nga byroja politike e PPSH të dhunës ndaj të burgosurve dhe internuarve nga organet e sigurimit të shtetit deri në vitin 1953

ABSTRAKT

Kumtesa përqendrohet në vitin 1953: Diskutimet e Byrosë Politike dhe të MP të Brendshme për “gabimet” e Sigurimit të Shtetit ndaj të burgosurve dhe intemuarve, përgjegjësia e ministrit të brendshëm, Mehmet Shehu dhe shpërblimi i tij duke e promovuar në detyrë.

Dokumentet zyrtare pohojnë sjelljen terroriste të shtetit kundrejt një pjese të madhe të popullit, të cilin e vrau, burgosi, torturoi, dëboi, internoi pa asnjë ligj.

Hyrje - Rëndësia e studimit të kujtesës në histori

Historia si shkencë, të paktën në pjesë të ndryshme të saj është një produkt njerëzor, intelektual, shoqëror dhe politik. Historia përpiket të na sjellë të vërtetën. Jo pak historianë me famë kanë njësuar kujtesën dhe historinë në një gjë të vetme.¹⁾ Por, tregimi i historisë dhe akoma më shumë të shkruarit e saj, janë tërësisht të ndryshëm nga kujtesa. Por, kjo nuk do të thotë se nuk ka ngjashmëri ndërmjet historisë dhe kujtesës. As kujtesa dhe as historia nuk na japin një tregim për ngjarjen me paanshmëri të plotë.²⁾ Të dyja krijojnë versionin e tyre për të kaluarën dhe që të dyja janë produkt i kohës që jetojnë. Interesi për të studiuar kujtesën (memorien) e së kaluarës ndikon në faktin për të kuptuar ashtu si duhet njerëzit që kanë jetuar ngjarjet e ndodhura atëherë si dhe vetëkuptimin që njerëz të veçantë duan t'i japin ngjarjeve që kanë përjetuar.

Duke ndodhur kjo, për historinë bëhet e vështirë për të kuptuar botëkuptimin e individëve që kanë përjetuar ngjarjet dhe botën e tyre.

Studimi i kujtesës duhet të na çojë më afër mendjes së njerëzve që kanë përjetuar ngjarjet e së kaluarës. Kjo gjë do të na ndihmojë si historianë që të shmangim interpretimet anakronike të periudhës që kemi marrë në studim dhe të na bëjë të mundur të kuptojmë në mënyrën e duhur personazhet që kanë marrë pjesë vetë në ato ngjarje të kaluarën e tyre. Për ta bërë këtë, duhet të jemi shumë të kujdesshëm kur studiojmë të kaluarën. Siç thoshte vetë ish kryeministri i Britanisë së Madhe, Uinston Çërçill (Winston Churchill) në vitet e pas Luftës së Dytë Botërore: «Sa më gjatë të shohëshprapa, aq më larg shikon përpara».³⁾

1) Simon Price and Peter Thoneman, *The birth of classical Europe; a history from Troy to Augustine*, New York: Penguin, 2010, f. 7.

2) Po aty.

3) Niall Ferguson, *The Square and the tower; networks and power from the Freemasons to Facebook*, New York: Penguin Press, 2018, f. 419.

Viti 1953: urdhri i Enver Hoxhës për spastrimin e administratës shtetërore nga «të padëshiruarit dhe armiqtë»

Dhuna shtetërore e Partisë së Punës së Shqipërisë (PPSH) nuk përqendrohej vetëm tek arrestimi dhe dënimet me gjyqe farsë të elementëve kundërshtarë, por edhe tek pushkatimet pa gjyq.⁴⁾

Një nga metodat e këtyre pushkatimeve ishte rrëmbimi i njerëzve nga banesat në mes të natës dhe më pas për fatin e tyre nuk dihej më asgjë, deri sa vinte ndonjë njoftim i organeve të Sigurimit.⁵⁾ Këto metoda të Sigurimit për eliminimin e njerëzve pa gjyq, bëheshin sigurisht me urdhër të Koçi Xoxes dhe me aprovimin e Enver Hoxhës. Por, duke qenë se marrëdhëniet me Jugosllavinë në atë kohë ishin në prishje e sipër gjatë vitit 1948, “Komandanti” [Enver Hoxha] duhej të dilte i larë nga këto faje dhe e tërë përgjegjësia të kalonte tek ministri i Brendshëm. Në këtë periudhë janë të panumërta informacionet që vinin në Komitetin Qendror të PKSH lidhur me situatën që mbizotëronte në organet e Sigurimit, mbi metodat e “gabuada” që aplikonte ai të cilat ishin urdhëruar nga Koçi Xoxe.⁶⁾ Koçi Xoxe do të arrestohej në vitin 1948 dhe ekzekutohej në maj 1949.⁷⁾

Me ekzekutimin e tij, për organet e Sigurimit të Shtetit fillon një epokë e re nën drejtimin e Mehmet Shehut, i cili do të jetë në krye të këtij organi nga posti i ministrit të Punëve të Brendshme edhe më me vrazhdësi e brutalitet sesa paraardhësi i tij.

4) *Arkivi Qendror i Shtetit* (më tej: *AQSH*), Fondi (më tej: F.) 14/AP-Str., Viti (më tej: V.) 1948, Dosja (më tej: D.) 167, fl. 2-4. Korrespondencë e Drejtorisë Politike të Ushtrisë dhe Komitetit të Partisë të rrethit Pukë ardhur në Komitetin Qendror të Partisë që bën fjalë për disa pushkatime personash pa gjyq nga organet e Sigurimit e Mbrojtjes së Popullit.

5) Po aty

6) *AQSH*, F. 14/AP-Str, V. 1948, D. 169. Relacione, letra e informacione ardhur në Komitetin Qendror të Partisë nga Nesti Kerenxhi e shokë të tjerë mbi situatën e organeve të Sigurimit mbas Plenumit XI si dhe informata mbi metodat e gabuara në punën e Sigurimit të Shtetit të urdhëruar nga Koçi Xoxe. Shih edhe *AQSH*, F. 14/AP-Str., V. 1948, D. 469. Letër e kapitenit Mit-hat Zaçe adresuar Komitetit Qendror të Partisë Komuniste Shqiptare në lidhje me arrestimin dhe ekzekutimin fshehurazi e pa gjyq të Skënder Çelës e Mark Toçit nga Durrësi me urdhër të Koçi Xoxes.

7) *AQSH*, F. 14/AP-Str., V. 1948, D. 621. Relacione dhe informacione nga Ministria e Punëve të Brendshme, dërguar shokut Enver Hoxha dhe KQ të PPSH, si dhe korrespondencë mbi këto çështje: Mbi arrestimin dhe burgosjen e Koçi Xoxes, Pandi Kristos, Vaskë Kolecit, Vangjo Mitrojorgjit dhe Myftar Tares.

Nën autoritetin e tij nga organet e hetuesisë do të fillojë të zbatohet “ligjshmëria e goditjes” ku, sipas një materiali të hartuar nga Prokuroria e Përgjithshme, i titulluar “Në dritën e ligjshmërisë”, do të justifikoheshin (për aq sa mund të vlente) keqtrajtimet në burgje, veprimet arbitrare etj., nga organet kompetente ligjzbatuese në vend.⁸⁾ Ky material nuk dihet nga kush është hartuar dhe nuk është i firmosur.⁹⁾

Katër vjet pas ekzekutimit të Koçi Xoxes, saktësisht më 24 shkurt 1953, në direktivën Nr. 180 me mbishkrimin “Tepër Sekret”, Enver Hoxha jep udhëzime të posaçme sesi duhej të vijonte spastrimi i aparatit shtetëror dhe ekonomik nga elementët e padëshirueshëm, siç i quante ai, të elementëve armiq dhe sesi duheshin zëvendësuar ata.¹⁰⁾ Sipas kësaj direktive, bazuar tek Plenumi V i Komitetit Qendror, ishte dhënë urdhër i prerë për vijimin e spastrimit të aparatit shtetëror, për ta mbajtur të pastër partinë.¹¹⁾ Plenumi V i Partisë së Punës të Shqipërisë i mbajtur në janar të vitit 1953¹²⁾, kishte dhënë alarmin lidhur me “infektimin” e administratës shtetërore nga elementët e padëshirueshëm.

Enver Hoxha jepte urdhër të prerë që deri më datë 1 qershor 1953, të pushoheshin menjëherë nga puna në administratë të gjithë ata persona që nuk kishin garanci politike dhe që ishin, sipas tij, armiq të popullit.¹³⁾

8) *AQSH*, F. 14/AP-Str., V. 1949, D. 627, fl. 1-5. Material nga prokuroria e përgjithshme me titull “Në dritën e ligjshmërisë” ku flitet: mbi pengesat dhe dëmtimet në plane, veprime të kundraligjshme, keqtrajtime në burg, veprime arbitrare, mbi mungesën e disiplinës nga ana e dikastereve në përgatitjen dhe dërgimin e planeve, mos zbatimin e qarkoreve dhe urdhrave nga ana e komiteteve ekzekutive; dhe mbi neglizhencat në administrimin e pasurisë së shtetit.

9) Po aty. Pa firmë, fl. 5-10.

10) *AQSH*, F. 14/AP-Str., V. 1953, D. 29, fl. 3. Mbi spastrimin e aparateve shtetërore dhe ekonomike nga elementët e padëshirueshëm e armiq dhe forcimin e kontrollit të Partisë mbi organet shtetërore për vendosjen e kuadrit.

11) Po aty. Sipas Enver Hoxhës infiltrimi i elementit armik në radhët e administratës kishte ndodhur pasi nuk ishte ashpërsuar sa duhet lufta e klasave dhe se komunistët nuk kishin qenë të ashpër sa duhet për të zbuluar dhe goditur armikun e klasës.

12) Po aty, fl. 17/1. Kryeministria. Tepër Sekret-Personale. Komitetit Qendror të PPSH. Mbi spastrimin e aparateve shtetërore dhe ekonomike nga elementët e padëshirueshëm dhe armiq.

13) Po aty, fl. 17/2.

Po ashtu, duheshin pushuar menjëherë nga puna të gjithë ata persona që kishin të afërm në burg, të internuar apo të pushkatuar prej pushtetit.¹⁴⁾ Enver Hoxha nuk ndalet me kaq, por urdhëron në cilësinë e kryeministrit dhe sekretarit të Parë të Partisë që brenda vitit 1953 të bëhej edhe pushimi gradual nga puna i njerëzve të tjerë që, sipas tij, nuk ishin njerëz besnikë të partisë.¹⁵⁾

Pikëpyetjet e udhëheqjes komuniste shqiptare për Sigurimin e Shtetit pas rënies së Berias në Bashkimin Sovjetik

Bashkimi Sovjetik ishte vendi që kishte zëvendësuar çdo partner të rëndësishëm tregtar të Shqipërisë pas prishjes me Jugosllavinë. Enver Hoxha dhe klika e tij besonin dhe ndiqnin me fanatizëm çdo lloj vije politike që ndërmernte Stalini sado absurde që të dukej. Gjatë të gjithë ekzistencës së saj në pushtet, klasa politike drejtuese e Shqipërisë gjithnjë ka pasur një ambasadë të një shteti protektor në të cilën do të “vajtonte” çdo herë që do të kishte probleme.

Duke filluar nga ambasada austro-hungareze, italiane, jugosllave dhe së fundi sovjetike, klasat e paafta politike shqiptare të 40 viteve pas Shpalljes së Pavarësisë, gjithnjë do të përpiqeshin t’i mbijetonin luftës së brendshme për pushtet me ndihmën e tyre. Që nga viti 1949 e deri në vitin 1953 që kemi marrë në shqyrtim, nuk kishte fjalim e mbledhje të çdo rangu partie që të mos lavdërohej deri në *ad nauseam* miqësia e çeliktë dhe e pathyeshme mes Shqipërisë dhe Bashkimit Sovjetik. Stalini ishte “zoti” në tokë për Enver Hoxhën. Lideri komunist shqiptar nuk hezitonte ta quante “Ati ynë i adhureshëm, Stalini ynë”.¹⁶⁾

Mëngjesin e 5 marsit 1953, Radio Moska dha lajmin e trishtueshëm për komunistët e të gjithë botës se Josif Stalini kishte vdekur.¹⁷⁾

14) Po aty, fl. 17/3. “Të pushohen menjëherë nga puna ata të cilëve u janë pushkatuar ose dënuar rëndë me burgim njerëzit e tyre të afërt, nga pushteti ynë. Ata që kanë qenë tregtarë të mëdhenj, pronarë tokash dhe fabrikash, të cilëve u janë konfiskuar pasuritë e tyre dhe qëndrimi i të cilëve pas çlirimit të vendit nuk ka qenë i mirë. Nga kjo kategori mund të mbeten si nëpunësa në funksione të parëndësishme vetëm persona të rrallë në rast se kanë dhënë prova besnikërie ndaj pushtetit”.

15) Po aty, fl. 17/4.

16) *Instituti i Historisë*, Buletin për shkencat shoqërore, Tiranë 1953, f. IV.

17) W.R. Smyser, *From Yalta to Berlin; the Cold War struggle over Germany*, London: Macmillan Press 1999, f. 119.

Shumë pikëpyetje u ngritën në Perëndim se kush do të ishte pasardhësi që do të zëvendësonte udhëheqësin suprem të vdekur. Kasta e mbetur e politikanëve sovjetikë jepte shumë pak shpresa për ulje tensionesh. Georgi Malenkov, kryetari i Sekretariatit të PK të BS dukej se do të ishte më i favorizuari të zëvendësonte Stalinin. Por, dy ishin figurat qendrore që luftonin fort për pushtetin absolut në Bashkimin Sovjetik; ministri i Jashtëm Vjaçesllav Molotov (Vyacheslav Molotov) dhe shefi famëkeq i KGB-së, Lavrenti Beria (Lavrenti Beria).

Pas trazirave të qershorit 1953 në Gjermaninë Lindore, Beria u akuzua për disfatizëm në një mbledhje të Byrosë Politike të datës 26 qershor 1953 dhe, pas kësaj, u arrestua dhe u ekzekutua brenda ditës.¹⁸⁾ Gazeta “Pravda” raportoi vdekjen e tij gjashtë muaj më vonë më 24 dhjetor 1953.¹⁹⁾ Molotovi dukej se kishte triumfuar, por në fakt fitimtari i vërtetë ishte Nikita Hrushovi. Dështimi politik i Bashkimit Sovjetik në Republikën Demokratike Gjermane (RDGJ) ishte i plotë. Frazën më të bukur për këtë dështim e ka shkruar shkrimtari majtist Bertold Breht që asokohe jetonte në Gjermaninë Lindore:

«Populli ka humbur besimin tek qeveria. Përse qeveria nuk e heq qafe popullin dhe të zgjedhë një popull të ri?»²⁰⁾

Dy muaj pas ekzekutimit të Berias, më 22 gusht 1953, në një letër me mbishkrimin “Tepër Sekret”, Enver Hoxha i drejtohet të gjithë sekretarëve të partisë në rrethe si dhe Drejtorisë Politike të Ministrisë së Punëve të Brendshme.²¹⁾ E. Hoxha në fakt përcillte një letër të Mehmet Shehut drejtuar drejtorive të Ministrisë së Punëve të Brendshme “mbi gabimet në detyrë të organeve të Sigurimit”, duke kërkuar që të punohej me kujdes dhe të mbahej qëndrim për të.²²⁾

18) Po aty, f. 125.

19) Po aty.

20) Philip Windsor, *Germany and the management of peace*, New York: Praeger, 1971, f. 80.

21) AQSH, F. 14/AP-Str., V. 1953, D. 29, fl. 72. Mbi disa shfaqje të shkeljes së ligjeve nga organet e punëve të brendshme.

22) Po aty, fl. 74. Çfarë është? Telegram/raport/letër Ministria e Punëve të Brendshme për Komitetin Qendror, Ministrisë së Drejtësisë, Prokurorisë së Përgjithshme, Degëve të P. të Brendshme të rretheve, gjithë degëve operative të Drejtorisë së Sigurimit të Shtetit dhe Drejtorisë së Policisë Popullore

Me sa duket, letra e Mehmet Shehut të cilën do ta analizojmë më poshtë, e trembi Enver Hoxhën. Kjo duket kur në letrën e tij, lideri komunist shqiptar shkruan se “në përpunimin e kësaj letre duhet të kini parasysh rrezikun e krijimit të një farë frike në punonjësit e Ministrisë së Brendshme dhe në hedhjen e tyre në pasivitet përpara armikut duke u druajtur se mos gabojnë”.²³⁾ Me sa duket, Enver Hoxha ishte frikësuar nga masat që kishte marrë Mehmet Shehu kundrejt disa oficerëve të Sigurimit për “shkelje ligjesh”.²⁴⁾ Prandaj në fund të letrës së tij ai porositi që “të forcohet kontrolli i partisë mbi organet e punëve të brendshme, me qëllim që organet e punëve të brendshme të jenë kurdoherë syri dhe veshi i partisë”²⁵⁾

Po çfarë përmbante letra e Mehmet Shehut që e kishte shqetësuar kaq shumë Enver Hoxhën? Që në fillim të letrës, Mehmet Shehu pasi nxjerr edhe një herë në pah “tradhtinë” e Koçi Xoxes, nuk heziton të shprehë besnikërinë e thellë për Enver Hoxhën.²⁶⁾ Por, sipas ministrit të Brendshëm, organet e punëve të brendshme kishin bërë gabime të rënda duke shkelur sipas tij ligjet e shtetit.²⁷⁾

Rruga e drejtë e eksperiencës sovjetike duhet të ishte triumfuese sipas Shehut.²⁸⁾ Në letrën e tij, Mehmet Shehu konstatonte gabime të rënda sidomos gjatë hetuesisë ku në mjaft raste ishte përdorur tortura ndaj të burgosurve.²⁹⁾

Nga torturat më të përdorura, sipas Shehut, ishte goditja e të burgosurit, zhvillimi i hetuesisë duke e mbajtur lidhur të burgosurin, shtrëngimi i duarve të të burgosurve jashtë mase me hekura, prerja e përkohshme e bukës ose e gjellës, ndalimi i përkohshëm i rrobave për shtresë e mbulesë, mbajtja në këmbë për një kohë të gjatë në hetuesi.³⁰⁾ Gjithashtu, edhe gjatë arrestimeve nuk ishin respektuar të drejtat legjitime si dhe ishin mbajtur jashtë rregullave në burg njerëz si pasojë e neglizhencës së organeve të punëve të brendshme.³¹⁾

23) Po aty, fl. 72.

24) Po aty, fl. 73.

25) Po aty.

26) Po aty, fl. 74.

27) Po aty, fl. 75.

28) Po aty.

29) Po aty.

30) Po aty.

31) Po aty, fl. 76.

Gjithashtu, kishte pasur raste të sjelljes arrogante deri të goditjes me pëllëmbë nga ana e punonjësve të Sigurimit të qytetarëve të lirë të shtetit.³²⁾ Ministri i Brendshëm, kërkonte në mënyrë eksplicite nga hetuesia që të shmangej çdo lloj torture në marrjen në pyetje të të pandehurve.³³⁾

Më tutje, Shehu shkruan se “kushdo që do të përdorte torturën që këtej e tutje, në çfarëdo lloj forme qoftë, kundrejt atij do të merren masa penale duke ia referuar gjyqit”³⁴⁾. Një tjetër fakt interesant në letrën e Mehmet Shehut është edhe pjesa kur sqaron internimet. Sipas tij, Sigurimi nuk kishte të drejtë të internonte, vetëm Komisioni i Internim- Dëbimeve që ndodhej nën autoritetin e Ministrisë së Brendshme e kishte këtë të drejtë.³⁵⁾ Për të internuar një person duhej që kryetari i Degës t’i bënte një propozim me shkrim Komisionit internim-dëbimeve pranë Ministrisë, të argumentuar gjerë e gjatë.³⁶⁾

Vendimi i Komisionit për të internuar apo liruar nga internimi individët ishte i prerë.³⁷⁾ Askush nga punonjësit e Sigurimit të Shtetit nuk duhej që të sfidonte vendimin e tij. Nëse dikush nuk ishte dakord me vendimet e Komisionit, shprehej Shehu, atëherë duhej njoftuar menjëherë ministri i Brendshëm.³⁸⁾

Një tjetër faj që ishte evidentuar nga kontrolli mbi punën e organeve të Sigurimit ishte edhe përvetësimi i pasurive të konfiskuara nga shteti pa formalitete zyrtare dhe ligjore.³⁹⁾ Enver Hoxha thoshte se “*punonjësit e Sigurimit duhet të jenë të pastër si qelibari, të pastër nga të gjitha pikëpamjet.*”⁴⁰⁾ Por, me këtë letër tepër të rëndë që po paraqiste zëvendëskryeministri dhe

32) Po aty.

33) Po aty, fl. 79.

34) Po aty, fl. 80.

35) Po aty, fl. 82.

36) Po aty.

37) Po aty, fl. 83.

38) Po aty.

39) Po aty, fl. 84. Sipas drejtuesve të lartë komunistë, “pasuria e shtetit është e paprekshme dhe duhet të mbrohet e jo të shpërdorohet nga organet tona. Vjedhja, shpërdorimi, abuzimi, dëmtimi i pasurisë së shtetit, duhet të konsiderohet si një faj jashtëzakonisht i rëndë kur ky kryhet nga punonjës të Ministrisë së Brendshme, mbasi punonjësit e Ministrisë së Brendshme kanë si funksion kryesor ruajtjen e pasurisë së shtetit”.

40) Po aty, fl. 84-85.

ministri i Punëve të Brendshme, anëtar i Byrosë Politike, punonjësit e Sigurimit vetëm “qelibar” nuk mund të ishin. Një tjetër fakt që sjell në vëmendje Mehmet Shehu, ishin shfaqjet imorale që kishin përdorur punonjësit e Sigurimit. Sipas Shehut, imoraliteti ishte i palejueshëm, dhe shfaqjet e imoralitetit të punonjësve operativë në drejtim të grave bashkëpunëtore, grave të paraburgosura ose të burgosura, ishte një faj shumë i rëndë dhe i pafalshëm.⁴¹⁾ Gjithashtu, ministri i Brendshëm, kërkonte ashpërsi dhe jo oportunizëm nga punonjësit e Sigurimit ndaj kulakëve paçka se këta të fundit mund të ishin kthyer në bashkëpunëtorë.⁴²⁾

Përplasja Hoxha-Shehu, shtator 1953

Letra me të dhëna tronditëse e Mehmet Shehut, për të cilat sigurisht Enver Hoxha kishte dijeni sesi trajtoheshin të burgosurit dhe të internuarit duhet ta ketë vënë në mendime liderin shqiptar. Dy javë e gjysmë më vonë, më 7 shtator 1953, Enver Hoxha i drejtohet me një letër tjetër të gjithë sekretarëve të partisë në rrethe dhe në qarqe ku flet hapur për letrën e Mehmet Shehut mbi paligjshmërinë e veprimeve të organeve të punëve të brendshme.⁴³⁾ Sipas Enver Hoxhës, ishte kaluar dëndur nga arbitrariteti në oportunizëm.⁴⁴⁾

Duke qenë se ishte i lidhur kokë e këmbë me Bashkimin Sovjetik dhe për të treguar se i qëndronte besnik çdo lloj “fryme të re” që vinte nga Moska, Enver Hoxha vendosi të godasë Mehmet Shehun. Çështja e tij duhej peshuar mirë. Vetëm letra e tij drejtuar rretheve nuk mjaftonte. Duhej një lëvizje shumë më e fortë. Paralelisht me letrën e Shehut, Enver Hoxhës i duhej që të gjithë sekretarët e parë të rretheve brenda muajit gusht 1953, të dërgonin raporte të hollësishme mbi punën e organeve të Sigurimit në rrethet përkatëse⁴⁵⁾. Nga të gjitha qarqet e Shqipërisë vërshuan me dhjetëra letra informuese mbi punën e organeve të punëve të brendshme duke sjellë fakte të rënda të ushtrimit të dhunës nga ana e tyre.⁴⁶⁾

41) Po aty, fl. 86.

42) Po aty, fl. 86-87.

44) Po aty.

45) *AQSH*, F. 14/AP-Str., V. 1953, D. 511, fl. 18. Raporte e relacione të KP të rretheve e qarqeve mbi disa gabime të organeve të P. të Brendshme në veprimtarinë e tyre. Letra e Enver Hoxhës datë 22/8/1953, nr. 002190.

46) Po aty, fl. 18.

Duket sikur sekretarët e parë të komiteteve të PPSH në rrethe mezi kishin pritur që të informonin me detaje mbi punën e organeve të Sigurimit në zonat e tyre.⁴⁷⁾ Në informacionet që dërgonin sekretarët e parë, nuk përmendnin vetëm ato gjëra të dhunshme që kishin ushtruar organet e punëve të brendshme gjatë vitit 1953, por jepnin detaje edhe për ngjarje të ndodhura që nga viti 1951.⁴⁸⁾

Raportet e sekretarëve të parë të rretheve ishin një armë e fortë në dorën e Enver Hoxhës kundër Mehmet Shehut, por edhe këto duket se ishin të pamjaftueshme për të goditur plotësisht ministrin e Brendshëm. Mehmet Shehu duhej likuiduar me metodën e parë: letër e drejtpërdrejtë e shkruar hapur kundër tij dhe aktivitetit të dikasterit që drejtonte nga një anëtar i rëndësishëm partie, por jo anëtar i Byrosë Politike apo i Komitetit Qendror. Kjo për të treguar se baza ishte vigjilente. Personi që shprehu hapur qëndrime kundër veprimtarisë së Mehmet Shehut ishte sekretari i parë i Fierit, Sokrat Bufi. Në letrën e tij, ai shprehet se Mehmet Shehu përbënte rrezik për partinë.⁴⁹⁾

Me një “armë” të tillë në dorë Enver Hoxha mendoi se mund ta godiste Mehmet Shehun me aprovimin e të gjithë Byrosë Politike. Fill pas informacioneve që i duheshin nga rrethet dhe nga reagimi i Sokrat Bufit kundër Shehut, Enver Hoxha thirri një mbledhje të jashtëzakonshme të Byrosë Politike, e cila zgjati dy ditë, më 28 dhe 29 shtator 1953.⁵⁰⁾

47) Po aty, fl. 19.

48) Po aty

49) AQSH, F. 14/AP-OU, V. 1953, D. 38, f. 84. Pjesë nga letra e Sokrat Bufit ndaj Mehmet Shehut: “Unë nga disa gabime të shokut Mehmet kam arritur në mendjen time që shoku Mehmet do të përbëjë rrezik për Partinë. Në Plenumin e IX të Komitetit Qendror unë në kundërshtim me Komitetin Qendror kam menduar se shoku Mehmet ka influencuar në heqjen e shokut Tuk si sekretar të dytë me qëllime karrieriste për të zënë vendin e tij, unë mendova ahëre se gabimet e shokut Tuk nuk ishin aq të mëdhaja sa të merrte atë masë nga Partia, pra efektivisht kam rënë në pozita mos besimi në udhëheqjen kolegiale të Komitetit Qendror. Unë mendova se shoku Tuk është punëtor dhe prandaj shoku Mehmet s’e shikon mirë udhëheqjen e klasës punëtore në vendin tonë”.

50) AQSH, F. 14/AP-OU, V. 1953, D. 32, f. 1. Protokolli i mbledhjes së Byrosë Politike të KQ të PPSH më datën 28-29 shtator 1953, ku analizohen disa gabime të rënda të shokut Mehmet Shehu, anëtar i Byrosë Politike të KQ të PPSH.

Por, ajo që kishte trembur deri në ezaurim nervor Mehmet Shehun ishte një shprehje që Liri Belishova, përpara se të nisej për në Moskë, në mënyrë të shkujdesur i kishte thënë Fiqirete Sanxhaktarit (Shehut): “*Ta keni kujdes, ta ruani Mehmetin*”.⁵¹⁾

Sipas Enver Hoxhës, Liri Belishova e kishte thënë pa takt dhe në pije e sipër shprehjen e mësipërme, por, pavarësisht kësaj, ajo kishte nxjerrë sekretin se do të merreshin në shqyrtim punët e brendshme.⁵²⁾

Kur në korrik 1953, gazeta “Pravda” botoi artikullin mbi “tradhtinë” e Berias, atëherë strukturat drejtuese të PPSH u vunë në lëvizje. Duhej gjetur patjetër një “kokë turku” për të treguar se PPSH ndiqte verbërisht vijën e Partisë Komuniste të Bashkimit Sovjetik. Lëvizja që shpëtoi Mehmet Shehun nga eliminimi i sigurt ishte shkuarja e tij “për të qarë hallin” tek ambasadori sovjetik në Shqipëri, K. D. Leviçkin. Vizitën e Mehmet Shehut tek ambasadori sovjetik e pohon hapur vetë Enver Hoxha kur deklaron në mbledhje se që me datë 10 shtator 1953, Leviçkini e kishte njoftuar për vizitën e Shehut.⁵³⁾ Enver Hoxha u mundua ta justifikonte vizitën e zëvendësit të tij tek Leviçkini sikur po kërkonte ndihmë meqë i dukej sikur ishte lëkundur besimi i partisë dhe i sekretarit të parë në drejtim të tij.⁵⁴⁾ Por, Enver Hoxha nuk heziton në mbledhje ta pyesë direkt Mehmet Shehun se përse nuk bisedoi një herë me të përpara se të shkonte tek Leviçkini.⁵⁵⁾

51) Po aty, fl. 14. Fjala e Enver Hoxhës pas diskutimit të Mehmet Shehut.

52) Po aty. Vijon fjala e Enver Hoxhës: “Një ditë porsa përshëndetem me Lirinë që po nisej për në Moskë, më erdhi Fiqreti për të më vënë në korent mbi një shprehje që kish lëshuar shoqja Liri. “Gjykojeni ju shoku Enver këtë shprehje, më tha Fiqreti, se më duket se nuk është në rrugën e drejtë të partisë”. E pyes ç’ ishte. Ajo më thotë se “kish shkuar të piquej me Lirinë që do të nisej për në BRSS. Unë vajta ta përcillja, tha Fiqreti, e gjeta tek shoku Kiço Ngjela, në shtëpinë e të cilit kish shkuar për drekë dhe atje mbasi kish pirë pak, ishte bërë në qejf dhe në muhabet e sipër më thotë mua se “nuk bën më nëna si Mehmetin”. Unë i them si gjithë shokët e tjerë të Byrosë. Mirë, mirë vazhdon ajo dhe prapë pas pak më përsërit të njëjtën shprehje. Përsëri unë i them si gjithë shokët e tjerë të Byrosë, pastaj Lirija vazhdon t’i thotë se Mehmeti është një shok shumë i mirë, dora e djathtë e shokut Enver etj. Më në fund tha “ta keni kujdes, ta ruani Mehmetin”. Po pse e kishte pyetur Fiqreti. Ja, i thotë Lirija “janë edhe këto punët e Ministrisë së Brendshme që do të zhvillohen”. Kjo mua më bëri përshtypje, tha Fiqreti. Në atë drekë ish edhe nëna e Nakos dhe Lirija ishte e emocionuar dhe i kish thënë Fiqretit “nuk muarëm masa me kohë për ruajtjen e Nakos”.

53) Po aty, fl. 15-16.

54) Po aty, fl.16.

55) Po aty.

Mehmet Shehu, sipas Enver Hoxhës, kërkonte me domosdo përjashtimin dhe arrestimin e Sokrat Bufit, njeriut që kishte guxuar të shkruante letër kundër tij, por Hoxha refuzonte pa u parë mirë “puna e tij”.⁵⁶⁾

Duke parë se situata ishte rënduar, Mehmet Shehu i kishte thënë Enver Hoxhës: “Nga një anë po ndihmon shoku Enver, po nga ana tjetër po më vret me dorën tënde, praktikisht je duke më vrarë”.⁵⁷⁾ Por, meqenëse ambasadori sovjetik kishte “kërkuar” dy javë kohë që të merrte instruksione në qendër për çështjen Shehu dhe kur u takua me Hoxhën, i tha se “*Partia Komuniste e Bashkimit Sovjetik ka besim të plotë tek Mehmet Shehu*”⁵⁸⁾ atëherë Sekretari i Parë i PPSH bëri prapa kthehu dhe shprehet në mbledhje:

“Sot pasdreke [28 shtator] e pashë prapë Mehmetin të vijë tek unë. Këtë radhë ishte më i lehtë, më i qartë dhe më i hapët. Kishte shkuar tek shoku Leviçkin, i cili e kish ndihmuar dhe kishte kuptuar esencën e gabimeve. Ky është një sukses i madh jo se këtë çështje ne nuk do ta zgjidhnim, se për këtë do të luftonim me Mehmetin që ta bindnim, po e vërteta është se ky ishte një gabim shumë i rëndë që bëhet, sidomos në këto momente, kur partia, Komiteti Qendror dhe Byroja Politike ka gjithë këto detyra të mëdha për të kryer, në një kohë kur këta bëjnë gjithë këtë luftë për forcimin e ekonomisë dhe të mirëqenies së

56) Po aty, fl. 18-21. Enver Hoxha Mehmet Shehut: “Ti gabohesh në trajtimin e kuadrit dhe unë nuk jam dakord me ty, të dënojmë Sokrat Bufin, vetëm me deponimet e tij të para. Unë mendoj se ti shoku Mehmet nuk e kupton mirë konceptin e drejtësisë së partisë në lidhje me kuadrin. Drejtësia marksiste nuk na lejon të bëjmë gjëra të tilla. Ti konsideron dënimin si çështjen kryesore në trajtimin e kuadrit, kurse unë nuk mendoj kështu. Përpara një njeriu që gabon ose edhe bën krime kundër partisë ose popullit, duhet më parë të analizojmë mirë çështjen, të bëjmë të gjitha përpjekjet për të nxjerrë të vërtetën në mënyrë që t’ia nxjerrim të gjitha në shesh, ta bëjmë lakuriq dhe pastaj ta demaskojmë dhe më në fund ta dënojmë. Kur të shohi partia dhe populli se është ky njeri që ka bërë këto faje, atëherë mund t’i jepet edhe dënimi, atëherë dënoje se populli dhe partia e aprovon. Si mundet të dënojmë në një kuadër partie me një të kaluar të mirë vetëm me një letër se thua ti? Unë me këtë pikëpamje nuk mund të jem dakord, i thashë Mehmetit dhe nuk do të lejoj që të futet partia në këto rrugë të gabuara. Prandaj mendoj se për drejtësinë e partisë ti nuk ke koncept të drejtë. Unë përsa i përket kuadrit, përpiqem të kem shumë durim, se kuadri është gjëja më e shtrenjtë për partinë dhe bëj përpjekje gjer në fund, gjer në buzën e varrit, ashtu si na ka mësuar Stalini, që ta shpëtojme. Kjo nuk është oportunizëm, po detyrë ndaj kuadrit. Kur të tëra përpjekjet janë bërë dhe ai nuk vjen në rrugën e partisë atëherë unë i fut shqelmin”.

57) Po aty, f. 8, f. 24.

58) Po aty, fl. 25.

popullit, lufta edhe kundra reaksionit të brendshëm dhe të jashtëm” .⁵⁹⁾

Pas qetësimit të situatës dikush duhet të paguante për gjithë këtë “shqetësim” që i kishte sjellë Byrosë Politike. Duke qenë se Mehmet Shehu doli pa lagur madje u konfirmua në detyrë si zëvendës i Enver Hoxhës kur ky i fundit do të ishte me pushime⁶⁰⁾, Sokrat Bufi mbeti vetëm në mes të zjarrit.

Çështja e tij u rëndua akoma më tepër kur, sipas Enver Hoxhës, ai ishte munduar ta lidhte çështjen Shehu me atë të Berias në BS.⁶¹⁾ Enver Hoxha fjalën e udhëheqjes së Bashkimit Sovjetik e kishte ligj dhe e dinte se nëse i dilte kundër fjalëve të Moskës vendi do të rrënohej më tepër.

Në çdo rast ai nuk humbte kohë të deklaronte se “*pa Bashkimin Sovjetik dhe pa Partinë Bolshevike ne nuk mund të rrojmë asnjë minutë*”⁶²⁾ dhe se Mehmet Shehu kishte bërë shumë mirë që kishte shkuar në ambasadën sovjetike për t’u “këshilluar”. Sokrat Bufi kishte mbetur vetëm. Ai thërretet në Komitetin Qendror prej Manush Myftiut, dhe pas tre orësh “mbledhje” në datën 23 tetor 1953, del hapur me një autokritikë të shkruar ku “mallkon” veten për gabimin e madh që kishte bërë “duke dyshuar tek shoku Mehmet”.⁶³⁾ Por vetëm autokritika nuk mjaftonte. Sokrat Bufit me urdhër të Enver Hoxhës i tërhiqet vërejtje e rëndë dhe dënohet që të mos kishte poste drejtuese në parti për një periudhë dyvjeçare dhe të dërgohej në një punë të rëndomtë.⁶⁴⁾

Raporti i Mehmet Shehut mbi dhunën e ushtruar ndaj të burgosurve dhe internuarve

Mbledhja e radhës për të shqyrtuar gabimet e organeve të Sigurimit të Shtetit ndaj të burgosurve dhe të internuarve u vendos që të bëhej më datë 2 tetor 1953 në Shtëpinë e Partisë në orën 20.⁶⁵⁾ Se çfarë është diskutuar në atë mbledhje dokumentet nuk e sqarojnë. Tri javë më vonë, më datë 22 tetor 1953,

59) Po aty.

60) Po aty.

61) Po aty, fl. 70.

62) Po aty, fl. 72.

63) AQSH, F. 14/AP-OU, V. 1953, D. 38, fl. 86. Letra në formën e autokritikës e Sokrat Bufit drejtuar Komitetit Qendror.

64) Po aty, fl. 97, 158.

65) AQSH, F.14/AP-OU, V. 1953, D. 38, fl. 1. Mbi punën e organeve të punëve të brendshme.

zëvendës kryeministri Mehmet Shehu paraqet përpara Byrosë Politike një raport të detajuar mbi të metat e organeve të punëve të brendshme.⁶⁶⁾ Raporti që paraqet Mehmet Shehu është tronditës. Fillimisht, për gabimet e organeve të Sigurimit, ai ia hedh fajin mbeturinave të trockistëve jugosllavë të tradhtarit Koçi Xoxe.⁶⁷⁾ Gjithashtu, sipas tij, rrethimi kapitalist nën të cilin ndodhej Shqipëria e bënte shumë të komplikuar punën e organeve të Ministrisë së Punëve të Brendshme.⁶⁸⁾

Në raportin e tij, Shehu shprehet se të metat kryesore të Sigurimit konsistojnë së pari në drejtim të ruajtjes së ligjshmërisë revolucionare, në sjelljen ndaj popullsisë, punën e dobët agjenturore dhe kontrollin e dobët të organeve të partisë mbi punët e brendshme.⁶⁹⁾ Gabimet në arrestime të njerëzve nga ana e organeve të Sigurimit për vitet 1952 dhe 1953 ishin në masën 8.4% pasi arrestimet ishin krejtësisht të pabaza në shkelje të hapur të të drejtave të qytetarëve.⁷⁰⁾ Në bazë të platformës së Byrosë Politike arrestimet bëheshin vetëm me aprovim të ministrit apo të zëvendësministrave. Shehu deklaronte se organet e punëve të brendshme kishin abuzuar me të drejtën e tyre për të arrestuar duke spekuluar më së shumti me “arrestimet në flagrancë”.⁷¹⁾

Madje, organet e Sigurimit kishin arrestuar edhe të mitur pa pasur prova të mjaftueshme nëse kishin bërë faj apo jo.⁷²⁾ Neni 108 i Kodit të Procedurës Penale përcaktonte qartë se “*ndalimi i një personi nuk mund të zgjaste më tepër se tre ditë pa pëlqimin e prokurorit. Kur prokurori ka dhënë pëlqimin e tij, ndalimi kthehej në arrestim dhe në këtë rast brenda 14 ditëve nga dita e ndalimit, personi i arrestuar duhej të merrej si i pandehur*”.⁷³⁾ Kjo procedurë ishte shkelur në dhjetëra raste të cilat janë të deklaruara në raportin e Mehmet Shehut. Pjesa më tronditëse e raportit të Mehmet Shehut është pohimi i torturave të ndryshme të ushtruara ndaj të burgosurve dhe të internuarve nga punonjësit e Sigurimit. Zëvendëskryeministri flet për emra konkretë, punonjës të Sigurimit të

66) Po aty, fl. 1.

67) Po aty, fl. 2.

68) Po aty, fl. 3.

69) Po aty, fl. 4.

70) Po aty, fl. 6.

71) Po aty, fl. 7.

72) Po aty.

73) Po aty, fl. 8.

Shtetit që kanë përdorur presion fizik ndaj të arrestuarve për të pohuar fajin.⁷⁴⁾

Ndër torturat më të përdorura sipas Shehut ishin goditja me pëllëmbë e shqelma, shtrëngimi tej mase i duarve deri në paralizë të gjymtyrëve, ofendimi me fjalë fyese, hetuesia ditë e natë, mbajtja në këmbë gjatë hetuesisë, mbajtja pa bukë, pagjumësia etj.⁷⁵⁾ Mehmet Shehu mundohet t'i justifikojë torturat që kishin ndodhur sepse shumë prej punonjësve të Sigurimit nuk e njihnin Kodin e Procedurës Penale dhe me mungesën e plotë të kontrollit nga ana e prokurorisë.⁷⁶⁾ Por, një nga veprat më të rënda antinjerëzore që kishin bërë punonjësit e Sigurimit ishin edhe përdhunimet. Nga viti 1950 deri më 1953 ishin më shumë se 70 raste të konfirmuara përdhunimi ndaj grave të burgosura dhe të internuara në kampe.⁷⁷⁾

Një nga abuzimet më të mëdha që bënë kryetarët e degëve të brendshme ishin padyshim urdhrat për internime masive sidomos gjatë vitit 1952 dhe tetëmujorit të vitit 1953 ku ishin deportuar 631 persona.⁷⁸⁾ Kjo ishte një shkelje flagrante pasi Komisioni i Internimdebimeve kishte aprovuar internimin e vetëm 290 personave ndërsa për 341 të tjerët nuk ishte pranuar internimi.⁷⁹⁾ Për këtë “gabim”, Mehmet Shehu ia ngarkon përgjegjësinë e rënies në pozita të gabuara, Kryetarit të Komisionit të Dëbimeve që asokohe drejtohej nga zëvendësministri i brendshëm, kolonel Delo Balili.⁸⁰⁾

Një tjetër e metë që vë në dukje Mehmet Shehu, ishte edhe mungesa e kontrollit nga ana e komiteteve të partisë në rrethe mbi organet e Sigurimit.⁸¹⁾

74) Po aty, fl. 10.

75) Po aty, fl. 10-11.

76) Po aty, fl. 12.

77) Po aty, fl. 13 & fl. 15.

78) Po aty, fl. 17.

79) Po aty.

80) Po aty.

81) Po aty, fl. 34.

Kjo sipas Shehut kishte përforcuar spekulimet dhe shkeljen e frymës së ligjshmërisë revolucionare.⁸²⁾ Nga raporti i Mehmet Shehut për të metat e Sigurimit figurojnë prej tij 406 raste gabimesh dhe fajesh për periudhën e tre viteve të fundit.⁸³⁾ Këto gabime dhe faje klasifikoheshin si më poshtë:

Shtrënguarje të duarve për presion në hetuesi	57 raste
Qëlluarje me pëllëmbë dhe me shqelm të të paraburgosurve dhe të burgosurve	119 raste
Lënie pa bukë ose tesha të të paraburgosurve	6 raste
Mbajtje në këmbë në hetuesi	17 raste
Arbitraritete, keqsjellje, prozvalje kundrejt popullit	168 raste
Shkelje e afatit ligjor për arrestime	9 raste
Mos zbatim me kohë i vendimeve të gjykatave e prokurorive	6 raste
Mbajtja e jashtëligjshme në arrest (ndalim)	3 raste
Sjellje imoraliteti	71 raste
Shpërdorim i pasurisë shtetërore	62 raste
Të tjera	15 raste
Gjithsej	406 raste. ⁸⁴⁾

Për të gjitha këto raste, përgjegjësinë kryesore e merrte vetë Mehmet Shehu, por nuk lë pa përmendur si përgjegjës të kësaj situate edhe zëvendësministrat e Punëve të Brendshme Kadri Hazbiu, Mihallaq Ziçishti, nënkolonel Llambi Premti ish drejtori Politik i Ministrisë së Brendshme. Sipas Shehut, jo vetëm që kishin gabuar, por kishin krijuar edhe idenë e supremacisë

82) Po aty. Oficerët anëtarë partie nuk kritikohen nga poshtë në organizatat bazë të partisë ku ata bënin pjesë, “se mos shkelet prestigji i gradës dhe funksionit”, “se mos dekonspirohet puna operative”, “se mos zemërohet superioriteti dhe hakmerret”. Kjo i bënte drejtuesit e lartë komunistë të arrinin në përfundimin se “atje nuk ka autokritikë komuniste të shëndoshë. Organizatat bazë të partisë në organet e punëve të brendshme nuk e kanë luajtur rolin e tyre si duhet, për të edukuar anëtarët e partisë me frymën e ruajtjes së ligjshmërisë revolucionare dhe të sjelljes së mirë me popullin”.

83) Po aty, f. 39.

84) Po aty, fl. 39-40.

së organeve të punëve të brendshme ndaj të gjitha organeve të tjera të pushtetit aq sa punonjësit e Sigurimit ishin nga njerëzit më të privilegjuar dhe kjo vërtetohet nga raporti se punonjësit e Sigurimit e kishin për fyerje të largoheshin nga strukturat e punëve të brendshme edhe nëse emëroheshin në detyra të tjera më të larta.⁸⁵⁾

Byroja Politike pranon dhunën e ushtruar ndaj të burgosurve dhe të internuarve

Raporti i paraqitur prej Mehmet Shehut nuk kishte sesi të mos vinte përsëri në lëvizje Byronë Politike. Ç'masa duheshin marrë? Kishte kaluar pak më shumë se një muaj nga përplasja Hoxha-Shehu e 28-29 shtatorit 1953 ku vetëm shkarazi ishin përmendur gabimet e organeve të punëve të brendshme, dhe tani, raporti pothuajse i plotë i Mehmet Shehut vuri në lëvizje strukturat më të larta të Byrosë Politike. Enver Hoxha vendosi të thërrasë një mbledhje tjetër të Byrosë Politike më 2 nëntor 1953.⁸⁶⁾ Në mbledhje do të merrnin pjesë edhe emrat më të lakuar në raportin e Mehmet Shehut për gabimet e organeve të punëve të brendshme, të tre zëvendësministrat e Punëve të Brendshme; Kadri Hazbiu, Mihallaq Ziçishti dhe Delo Balili.

Nga të tre zëvendësministrat e pranishëm në mbledhje pas Enver Hoxhës dhe Mehmet Shehut, fjalën e mori i pari Kadri Hazbiu. Hapur dhe pa doreza ai pranoi gabimet e kryera nga ana e tij dhe metodat e gabuara të përdorura për të rekrutuar kundërshtarët politikë të regjimit me anë të kërcënimeve për të qenë pjesë e Sigurimit të Shtetit.⁸⁷⁾ Kadri Hazbiu pranoi se shumë herë ka vepruar me kokë të tij dhe pa u këshilluar as me këshilltarin sovjetik pranë Ministrisë së Brendshme⁸⁸⁾ dhe as e kishte ndihmuar sa duhet ministrin e Brendshëm kur nuk ishte në dijeni të ngjarjeve. Në fund të fjalës së tij, Kadri Hazbiu mundohet të justifikojë ministrin e Brendshëm dhe jo punën e tij, duke i lidhur gabimet e ndodhura me mungesën e ministrit në dikaster për arsye të përgjegjësisë të shumta që kishte.⁸⁹⁾

85) Po aty, fl. 41-42.

86) Po aty, fl. 99.

87) Po aty, fl. 103. Diskutimi i Kadri Hazbiut: "Një pjesë e këtyre gabimeve janë bërë nën drejtimin tim".

88) Po aty, fl. 104.

89) Po aty, fl. 105.

Pas Kadri Hazbiut, fjalën për të bërë autokritikë e merr Mihallaq Ziçishti. Ziçishti ishte një nga kryesorët që kishte udhëzuar, sipas raportit të Mehmet Shehut, sesi duhej përdorur tortura në burgje. Por, gjatë fjalës së tij ai nuk e përmend asnjëherë këtë fakt, por mjaftohet duke thënë se ka gabuar dhe se nuk i ka shkuar çështjeve deri në fund.⁹⁰⁾ Nëse deri atë moment Enver Hoxha nuk e kishte ndërprerë Kadri Hazbiun kur diskutoi, Mihallaq Ziçishtit i ndërpret fjalën dhe e pyet drejtpërdrejt: “Popse ke vepruar kështu”?⁹¹⁾

I gjendur përballë diktatorit dhe me karrierën në fije të perit, Ziçishti mundohet t’ia kalojë përgjegjësinë zëvendësministrit tjetër, Delo Balilit duke thënë se gabimet janë kryer nga sektori që drejtonte ai.⁹²⁾ Pas kësaj fjale, Enver Hoxha hedh vështrimin nga Delo Balili që ky i fundit të merrte fjalën dhe të diskutonte.

Duke qenë se kolegu i tij sapo i kishte ngarkuar një pjesë të mirë të përgjegjësisë, Balili [i cili dy vjet më vonë do të rifitojë besimin e partisë dhe do të emërohet ambasador në Kinë] duke iu dridhur këmbët ngrihet e merr fjalën dhe pranon pa justifikime gabimet e sektorit të policisë që e drejtonte vetë në lidhje me keq sjelljet me popullin dhe të burgosurit.⁹³⁾ Në raportin që kishte paraqitur përpara Byrosë Politike, Mehmet Shehu kishte vënë më shumë se çdo gabim tjetër në dukje urdhrat që kishte dhënë Delo Balili për të përdorur “drurin” siç e quante ai ndaj të burgosurve.⁹⁴⁾ Balili mundohet të justifikojë veten dhe punën e organeve të policisë për “gabimet” që ishin kryer se “ata [policët] kanë të bëjnë me gjithfarë lloj elementësh ... me fundërrinat e shoqërisë

90) Po aty, fl. 106. Diskutimi i Mihallaq Ziçishtit: “E kam parë çështjen më shumë si zëvendësministër që nuk i takon sektorit tim. Kështu nuk u kam shkuar çështjeve deri në fund”.

91) Po aty.

92) Po aty.

93) Po aty, fl. 107. Diskutimi i Delo Balilit: “Të metat që dalin në raport, më shumë se kudo, reflektohen në punën e organeve të policisë”.

94) Po aty, fl. 45-46. Pjesë nga raporti i Mehmet Shehut: “Torturat janë përdorur në radhë të parë nga vetë kryetarët e degëve të punëve të brendshme në rrethe dhe nga vetë shokë kryesorë të Ministrisë së Punëve të Brendshme si Delo Balili, Misto Bllaci, Vesel Ahmeti etj. Nga raportet e komiteteve të partisë del se shpesh herë kanë qenë këta shokë që kanë orientuar rrethet për të përdorur tortura. Ka pasur raste që këto tortura kanë shkaktuar edhe vdekje të njerëzve të ndryshëm. Përsa i përket floririt del se nga shoku Delo Balili u është planifikuar rrethëve se sa flori duhet të zbulojnë dhe ai ka dhënë kudo orientimin se për fshehje floriri mund dhe duhej përdorur druri”.

dhe këto rrethanat nuk mund të mos influencojnë në policët e ulët politikisht”⁹⁵⁾ Duke marrë shembullin e Ziçishtit, Balili justifikohet për këto veprime se “*këto çështje i dimë ne, se kjo është çështje Sigurimi, se na ka thënë gjeneral Kadriu ose Mihallaqi*”⁹⁶⁾ Në këtë pikë, si për t’ia shtuar akoma më shumë sikletin, Enver Hoxha i ndërpret fjalën dhe e pyet: “*Po si i kupton ti këto çështje*”⁹⁷⁾ Pyetjes së udhëheqësit, Balili mundohet t’i përgjigjet me justifikimin e mungesës së eksperiencës dhe në mosnjohjen mirë të ligjeve revolucionare të vendit dhe se ishte ende në fuqi ligji i vitit 1946 mbi policinë i hartuar nga Koçi Xoxe, por që ishte shpërfillur.⁹⁸⁾ Ligji që kishte hartuar Koçi Xoxe nuk duhej përdorur edhe pse e ndalonte torturën vetëm për faktin se ishte bërë nga ish ministri dhe meqenëse ai ishte shpallur armik, atëherë edhe ligji nuk duhet të ekzistonte. Kështu që duke hedhur poshtë ligjin e vitit 1946 meqë ishte i Koçi Xoxes, nuk kishte pengesa për të vrarë dhe abuzuar me tortura të burgosur dhe të internuar.⁹⁹⁾

Në këtë pikë, diskutimi i Balilit kthehet në një pyetje përgjigje mes tij dhe Enver Hoxhës. Kur Hoxha e pyet se “*përse ke urdhëruar të përdoret druri për mbledhjen e foririt*”¹⁰⁰⁾, zëvendësministri nuk e mohon se ka shkelur ligjin duke lejuar dhe përdorur torturën edhe pse ligji e ndalonte.¹⁰¹⁾ Pas Delo Balilit, fjalën e mori kryetari i Degës Politike të Ministrisë së Brendshme, Gani Goxhi, i cili i justifikon rrahjet në burgje pasi udhëheqja e ministrisë nuk dinte gjë¹⁰²⁾, kur në fakt raporti i Mehmet Shehut i nxirrte zbuluar drejtuesit e ministrisë.

Duke qenë se gabimet e organeve të punëve të brendshme dolën në pah, Mehmet Shehu merr fjalën dhe thotë se tani pas letrës së tij dhe vendimit që do të merrte Byroja Politike, ekzistonte rreziku që njerëzit e Sigurimit të frikësoheshin dhe do të humbte akoma më shumë vigjilenca revolucionare nga ana e tyre në luftën kundër armikut.¹⁰³⁾ Në mbështetje të kësaj teze dhe të

95) Po aty, fl. 108.

96) Po aty.

97) Po aty.

98) Po aty.

99) Po aty.

100) Po aty, fl. 111.

101) Po aty.

102) Po aty.

103) Po aty, fl. 117.

ministrit ngrihet e flet përsëri Kadri Hazbiu se nuk ishin vlerësuar edhe në të kaluarën gabime të tilla.¹⁰⁴⁾ Por, Enver Hoxha e ndërpret vrullshëm duke i thënë: *“Mos ke ndonjë gjë tjetër ti sip.sh. megallomani, një kuptim jo të drejtë të pikëpamjeve të partisë d.m.th. se njerëzit e Sigurimit bëjnë më pak gabime, se ne jemi më të favorizuar, me superiorë se të tjerët?”*¹⁰⁵⁾

Duke e parë se foli pa matur, Hazbiu u përpoq ta ndreqte duke shtuar se ishte detyrë që të analizoheshin e kuptoheshin edhe gabimet e së kaluarës.¹⁰⁶⁾ Josif Pashko ngrihet dhe hedh poshtë pretendimin se Mehmet Shehu dhe Delo Balili nuk kishin dijeni më parë për shkeljen e ligjshmërisë duke deklaruar se nga prokuroria ishte njoftuar herë pas here Ministria e Brendshme për shkeljet e ligjit.¹⁰⁷⁾ Kësaj here, Mehmet Shehu përpiqet të ngarkojë me përgjegjësi Delo Balilin pasi nuk e kishte njoftuar sa duhet për shkeljet e ligjshmërisë në burgje dhe kampe.¹⁰⁸⁾ Megjithatë, sipas Shehut, për më shumë se 500 kuadro ishin marrë masa disiplinore si çmobilizim apo duke i çuar në gjyq.¹⁰⁹⁾

Krimet që ishin bërë nga Sigurimi i Shtetit nuk ishin diçka që Byroja Politike të mund t'i anashkalonte lehtë. Në konkluzionet e mbledhjes të referuara nga Enver Hoxha, kryeministri kërkon që të metat në organet e punëve të brendshme të mos referoheshin thjesht si rreshtim faktesh.¹¹⁰⁾ Platforma për Sigurimin e miratuar në vitin 1949 nga Byroja Politike duhej të zbatohet pa mëdyshje.¹¹¹⁾ Punonjësit e Sigurimit sipas Enver Hoxhës nuk duhet të ishin njerëz politikë (mbështeti platformën e Mehmet Shehut që të ketë sa më pak anëtarë partie në radhët e Sigurimit).¹¹²⁾ Enver Hoxha vë gjithashtu theksin tek një kontroll më i rreptë i organeve të partisë mbi strukturat e Sigurimit të shtetit pasi sipas tij, kjo gjë deri në këtë kohë kishte munguar.¹¹³⁾

104) Po aty, fl. 118.

105) Po aty.

106) Po aty, fl. 118.

107) Po aty, fl. 121.

108) Po aty.

109) Po aty, fl. 122.

110) Po aty, fl. 140. Konkluzionet e mbledhjes së Byrosë Politike nga Enver Hoxha.

111) Po aty, fl. 29.

112) Po aty, fl. 28.

113) Po aty, fl. 147.

Enver Hoxha u shpreh se vendimi që do të merrte Byroja Politike, të mbetej i mbyllur vetëm për përdorim të brendshëm në organizatat bazë të partisë në Sigurim dhe ushtri. Të metat dhe gabimet sipas Enver Hoxhës të vireshin në dukje vetëm shkurtimisht¹¹⁴⁾ dhe jo aq gjerë sa ç'i kishte përshkruar Mehmet Shehu. Pas disa diskutimeve të shkurtra, Enver Hoxha vendosi që vendimi i Byrosë Politike të mos i çohet organizatave bazë të partisë në rrethe, por vetëm Drejtorive Politike të Sigurimit dhe asaj të ushtrisë.¹¹⁵⁾ Mehmet Shehu e mbështet këtë vendim të Enver Hoxhës duke shtuar se njohja me vendimin e Byrosë Politike të bëhet gradualisht edhe në këto struktura.¹¹⁶⁾

Vendimi i Byrosë Politike numër 443, i datës 2 nëntor 1953, i firmosur prej Enver Hoxhës¹¹⁷⁾ është një dokument me shumë rëndësi edhe pse nuk u bë asnjëherë publik në popull. Aty shkruhet e zezë mbi të bardhë se organet e Sigurimit kanë shkelur ligjet revolucionare, nuk kanë bërë detyrën dhe “*kanë bërë faj dhe krim ndaj popullit*”.¹¹⁸⁾ Sjellja e shumë funksionarëve të organeve të punëve të brendshme, thuhet në vendim, gjatë procesit të hetuesisë ka qenë në kundërshtim me sjelljen njerëzore për t'i bërë të pandehurit presion fizik që të depononte.¹¹⁹⁾ Ishin konstatuar mjaft raste të sjelljes imorale [përdhunime] ndaj grave të burgosura dhe të internuara.¹²⁰⁾ Në vendim theksohet tendenca për të internuar sa më shumë njerëz qoftë edhe pa fakte të provuara për fajin e tyre.¹²¹⁾

Ofendimet me fjalë fyese ndaj individëve të lirë ishin një tjetër faj që evidentohet në vendimin e Byrosë Politike.¹²²⁾ Sipas vendimit, sjellja të tilla dobësonin forcimin e lidhjeve të këtyre organeve me masat e popullit.¹²³⁾

114) Po aty, fl. 153.

115) Po aty, fl. 154.

116) Po aty.

117) Po aty, fl. 50, fl. 60. Tiranë, më 2.XI.1953. Me autorizim të Byrosë Politike të K.Q.P.P.SH. Sekretari i Përgjithshëm i Partisë Enver Hoxha, (firma, vula).

118) Po aty, fl. 51.

119) Po aty.

120) Po aty.

121) Po aty, fl. 52.

122) Po aty, fl. 53.

123) Po aty.

Në fund të vendimit me anë të një shënimi të posaçëm dhe me urdhër të Enver Hoxhës, theksohet se ai duhej të punohej në byrotë e Komiteteve të Partisë në qarqe e rrethe, në organizatën e partisë të organeve të KQ dhe në të gjitha organizatat e partisë të dhe reparteve të Ministrisë së Brendshme.¹²⁴⁾

Por, organizatat bazë të partisë do të njiheshin me vendimin e Byrosë Politike të tjetërsuar dhe pa vënë në dukje qartësisht “të metat” e Sigurimit vetëm më 29 janar 1954, të firmosur nga sekretari i Komitetit Qendror, Rita Marko dhe jo nga Enver Hoxha.¹²⁵⁾

Përfundime

Personalisht, nuk mendoj se Enver Hoxha dhe Byroja Politike e Komitetit Qendror të PPSH-së do të merrnin një vendim ku do të pohonin dhe pranonin dhunën e ushtruar ndaj të burgosurve dhe të internuarve po të mos kishte ndodhur rënia dhe ekzekutimi i Berias në Bashkimin Sovjetik. Fryma e re politike që kishte iniciuar Nikita Hrushovi pas ardhjes së tij në krye të BS, patjetër do të ndikonte edhe në udhëheqjen shqiptare. Në të gjithë Evropën Lindore, me ndryshimin e lidërshiptit në BS, filloi të kishte një qasje të re ndaj komunizmit dhe marrëdhënieve me aleancën perëndimore.

Në mbledhjen e Byrosë Politike të datës 28-29 shtator 1953, Mehmet Shehu do të ndodhej në një pozitë tepër të rëndë, ku mund të pritej shkarkimi, arrestimi dhe rrjedhimisht ekzekutimi, njëlloj siç ishte vepruar më 23 qershor 1953 me Berian në mbledhjen e Byrosë Politike të Partisë Komuniste të BS. Por, Shehu nuk pati fatin e Berias pasi u tregua i shpejtë për “të vajtuar” hallin e tij tek ambasadori sovjetik në Tiranë. Edhe pse u bë një autokritikë e hapur lidhur me dhunën e ushtruar nga punonjësit e Sigurimit në burgje e kampe, përsëri dhuna ndaj të persekutuarve vetëm sa u strukturua paksa, por nuk u ndal. Regjimi komunist shqiptar asnjëherë nuk u ndal së ushtruari dhunë në kuptimin e plotë të fjalës ndaj popullit shqiptar në përgjithësi, dhe kësaj klase të vuajtur në veçanti. Pranimi i krimeve të Sigurimit ndaj të burgosurve dhe të internuarve

124) Po aty, fl. 60.

125) Po aty, fl. 159-161. Relacion mbi punimin e vendimit të Byrosë Politike të Komitetit Qendror të PPSH. “Mbi të metat n’organet e Ministrisë së Punëve të Brendshme” nga relacionet e dërguara nga Byrotë e Partisë të qarqeve.

dhe popullit shqiptar në tërësi, nuk solli ristrukturimin e regjimit të Enver Hoxhës. Përkundrazi, Enver Hoxha në vendimin 443 të datës 2 nëntor 1953, kërkonte që Sigurimi të vijonte të ishte syri dhe veshi i partisë në luftën kundër armiqve. Kritikë që, sipas tij, po i bënte Byroja Politike e Komitetit Qendror të PPSH-së, Sigurimit të Shtetit, nuk duhet të sillnin në asnjë çast dobësimin e vigjilencës ndaj luftës së klasave dhe armiqve të pushtetit popullor.

Pushteti duhej të ruhej me çdo kusht, edhe me çmimin e mijëra viktimave të tjera, të pushkatuar, të burgosur, të internuar apo të izoluar, qofshin. Asgjë nuk kishte rëndësi përballë pushtetit absolut të Enver Hoxhës.

Ermira Shtino

Marenglen Kasmi

Autoriteti për Informimin mbi Dokumentet
e ish-Sigurimit të Shtetit (AIDSSH), Tiranë

Robërit gjermanë të luftës dhe puna e detyruar gjatë viteve 1944-1952

ABSTRAKT

Punimi sjell të dhëna nga historia e robërve gjermanë të Luftës II Botërore prej mëse 17 vitesh (shtator 1939- 1956), kur u riatdhesuan edhe ushtarët e fundit gjermanë nga kampet sovjetike, trajtimi i tyre në Europë, ku në vitet 1941-1956, robërit gjermanë kryen rreth dy miliardë ditë pune të detyruar.

Vetëm në Europën Lindore, Qendrore dhe Juglindore, robërit gjermanë kryen rreth 1,4 miliardë ditë pune, më së shumti në Bashkimin Sovjetik. Edhe në Shqipëri u kapën robër gjermanë, të cilët u përqendruan në kape robërish, më saktë kampe pune të detyruar. Studiuesit vërejnë se ende nuk është bërë ndonjë studim shterues për robërit gjermanë të luftës dhe fatet e tyre; nuk ka një shifër të saktë të numrit të tyre, mungojnë të dhënat për trajtimin e tyre, punët që ata kryen në Shqipëri gjatë viteve të burgimit si edhe për procedurat e riatdhesimit të tyre.

Historia e robërve gjermanë të Luftës së Dytë Botërore shtrihet në një hapësirë kohore prej më se 17 vitesh, qysh prej fillimit të luftës në shtator 1939, e deri në fillim të vitit 1956, kur u riatdhesuan edhe ushtarët e fundit gjermanë nga kampet sovjetike. Rreth 11 milionë ushtarë gjermanë kishin rënë rob gjatë luftës në duart e Aleatëve, pjesa më e madhe e tyre në muajt e fundit të luftës. Ushtria gjermane “mbolli” robër lufte në 20 shtete të ndryshme, rreth 3.8 milionë në SHBA, 3.7 milionë në Britaninë e Madhe dhe rreth 3.2 milionë në Bashkimin Sovjetik.¹⁾ Në të gjithë vendet, robërit gjermanë u përdorën në fronte të vështira punë, për të rindërtuar vendet e shkatërruara nga lufta. Në vitet 1941-1956, robërit gjermanë kryen në gjithë këto vende rreth dy miliardë ditë pune të detyruar. Vetëm në Evropën Lindore, Qendrore dhe Juglindore, robërit gjermanë kryen rreth 1,4 miliardë ditë punë, më së shumti në Bashkimin Sovjetik.²⁾

Statusi ligjor i të burgosurve të luftës u përcaktua në Konventën e Hagës të vitit 1907 “Mbi ligjet dhe zakonet e luftës” dhe në Konventat e Gjenevës të vitit 1929 “Për lehtësimin e fateve të të plagosurve dhe të sëmurëve në luftën ndërmjet ushtrive” si dhe “Për trajtimin e të burgosurve të luftës”. Gjithsesi, përvoja tregoi që, si gjatë luftës ashtu edhe pas luftës, shtetet pjesëmarrëse në konfliktin botëror nuk i respektuan me rigorozitet këto ligje.

Edhe në Shqipëri, ashtu si në çdo vend tjetër ku shkeli këmba e ushtarit gjerman dhe u luftua ndaj pushtuesit, u kapën robër gjermanë, të cilët u përqendruan në kampe robërish, më saktë kampe pune të detyruar. Nëse në vendet e tjera është shkruar shumë për këtë fenomen, në Shqipëri ende nuk është bërë ndonjë studim shterues për robërit gjermanë të luftës dhe fatet e tyre. Madje, ende nuk ka një shifër të saktë të numrit të tyre. Po ashtu, mungojnë të dhënat për trajtimin e tyre, punët që ata kryen në Shqipëri gjatë viteve të burgimit si edhe për procedurat e riatdhesimit të tyre. Duke bërë një krahasim të burimeve gjermane dhe materialeve arkivore shqiptare, në këtë artikull do të mundohem të hedh sadopak dritë mbi këtë pjesëz të pandriçuar të historisë sonë.

* * *

1) Jochen Oltmer, “Zuwanderung und Inegration in Deutschland seit dem Zweiten Weltkrieg”, in: Frank Gesemann; Roland Roth (Hrsg.): *Lokale Integrationspolitik in der Einänderungsgesellschaft. Migration und Integration als Herausforderung von Kommunen*, Wiesbaden: 2009, f. 153.

2) J. Oltmer, “Zuwanderung und Inegration in Deutschland seit dem Zweiten Weltkrieg ...”, f. 153.

Numri i robërve gjermanë të luftës në Shqipëri nuk është i saktë dhe paraqitet i ndryshëm, si në burimet shqiptare, ashtu edhe në ato gjermane. Në një informacion të hartuar në vitin 2000 nga Arkivi Qendror i Shtetit, arrihet në përfundimin e përgjithshëm se, pas Luftës së Dytë Botërore në Shqipëri kanë qenë rreth 1523 robër gjermanë. Gjithsesi në këtë informacion theksohet nevoja e një verifikimi më të plotë, për të shmangur ndonjë përsëritje apo kryqëzim të dhënash. Po ashtu, në informacion janë përfshirë edhe robërit e zënë gjatë luftës.

Një të dhënë të përafërt me sa më sipër për numrin e robërve gjermanë jep edhe ish-robi gjerman Alfred Wagner, në një letër që ai i dërgon ish-ministrit bavarez Franz Josef Strauß, pasi ky i fundit vizitoi Shqipërinë në vitin 1984. Ai u kthye në shtëpi më 30 qershor 1950, pas gati gjashtë vitesh të vështira robërie në Shqipëri. Wagner shkruan se, në Shqipëri kishin qenë pothuajse 1000 robër gjermanë.³⁾ Më tej ai shkruan se qysh në vitet e para të robërisë, si pasojë e kushteve të këqija të jetesës dhe të punës së rëndë kish vdekur rreth 300 robër gjermanë.⁴⁾ Ndërsa një grup i vogël robërish gjermanë, që ishin specialistë, trajtoheshin në mënyrë të diferencuar.

Alfred Wagner ishte një nënoficer i Wehrmacht-it gjerman, i cili në vitet 1943- 1944 u komandua në Shqipëri, si kryellogaritar dhe nënoficer furnizimi në batalionin e 999 të Wehrmacht-it. Në këtë batalion shërbenin ish-të dënuar politikë, kundërshtarë të regjimit nacionalsocialistë, ish-të burgosur etj., të cilët fillimisht ishin konsideruar si të padenjë për të shërbyer nën armë, por me rritjen e nevojës së Gjermanisë për ushtarë, u rekrutua edhe kjo kategori në reparte të veçanta.

Më 11 nëntor 1944 ai dhe katër shokë të tij u zunë rob nga partizanët gjatë tërheqjes në rrugën Librazhd-Elbasan. Mesa duket, kolona ku bënte pjesë edhe reparti i Wagner-it ishte pjesë e grupimit të Artilerisë që komandohej nga koloneli Styer, e cila përbëhej nga forca gjermane të dislokuara në Greqi, të cilat në Strugë morën urdhër të marshonin në drejtim të Tiranës, për të ndihmuar gjatë tërheqjes forcat gjermane që ndodheshin në Tiranë. Sipas tij, brenda një kohe shumë të shkurtër, sipas marrëveshjeve bilaterale ndërmjet Shqipërisë dhe Italisë, ushtarët italianë u lejuan të largohen për në vendlindjen e tyre, robërit

3) Arkivi i Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge e.V. Kassel, Dosja për Shqipërinë: Letër e Alfred Wagner drejtuar kryeministrit bavarez Franz Josef Strauß më 12 tetor 1984.

4) Po aty.

gjermanë u përdorën për të kryer punë të ndryshme.

Sa e rëndësishme ishte puna që bënë robërit gjermanë për vendin e shkatërruar të sapo dalë nga lufta e tregon fakti që, pas fillimit të negociatave për lirin e robërve gjermanë që ndodheshin në Shqipëri, të organizuara në qershor 1950 nga Ambasada e Republikës Demokratike Gjermane në Rumani, instancat shqiptare u munduan të pengonin riatdhesimin e gati gjysmës së robërve gjermane duke ngritur akuza të paargumentuara, me qëllim shfrytëzimin e mëtejshëm të tyre.

Më 9 gusht 1951, ish-ushtaraku gjerman Friedrich Husselbach, i cili në Janar të po këtij viti sapo ishte kthyer nga Shqipëria, bëri në Qendrën për Kërkimin e të Humburve në Luftë, në Kassel, ku thekson se numri i robërve gjermanë të luftës në Shqipëri ishte rreth 650 burra⁵⁾.

Një pjesë e konsiderueshme e tyre kishin qenë efektiv i batalionit të të dënuarve 999 të Korfuzit. Sipas tij, deri në vitin 1946, trajtimi i tyre si robër lufte ishte relativisht e mirë. Robërit lëviznin të pakufizuar dhe po ashtu kishin ushqim të mjaftueshëm. Por, situata ndryshoi menjëherë, pas mbërritjes së misionit të parë ushtarak sovjetik në Shqipëri, në vitin 1946. Duke thënë se robërit gjermanë do të riatdhesohen së shpejti, gjithë robërit gjermanët u grumbulluan në Tiranë. Sipas Husselbach-ut, prej këtyre ditëve filluan vuajtjet e robërve gjermanë. Ata u tërhoqën në punë të detyruar në kuadër të rindërtimit të vendit të shkatërruar nga lufta. Uria dhe sëmundjet u bënë pjesë e pandarë e jetës së robërve gjermanë.

Si pasojë, në vitet 1949-1951, vetëm 227 robër gjermanë arritën të riatdhesohen. Vetë Husselbach-u u kthye në shtëpi me transportin e fundit të organizuar në vitin 1951, me një anije sovjetike që u nis nga Durrësi, nëpërmjet Dardaneleve dhe mbërriti në Konstancë, Rumani. Prej Konstancës udhëtoi me tren në linjën Bukuresht-Budapest-Pragë-Dresden. Ish-robi gjerman Friedrich Husselbach i cili ishte ndër robërit e fundit gjermanë të riatdhesuar arriti në Gjermani në janar 1951. Ai njoftonte qendrën e të humburve gjermanë të luftës në Kassel se, në Shqipëri kishin qenë rreth 650 robër gjermanë. Nga këta arritën vetëm 227 robër të ktheheshin në shtëpitë e tyre. Kësisoj, sipas Husselbach-ut, rreth 423 robër gjermanë kishin humbur jetën në Shqipëri si pasojë e

5) Arkivi i Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge e.V., Dosja për Shqipërinë: Aktenvermerk I, Kassel, den 10.8.51.

sëmundjeve, urisë dhe punës e jetesës së rreth 423 robër gjermanë kishin humbur jetën në Shqipëri si pasojë e sëmundjeve, urisë dhe punës e jetesës së vështirë.⁶⁾

Më 15 shtator 1948, Paul Kahlenberg, rob gjerman në Tiranë, shkruan një thirrje për ndihmë në Gjermaninë Lindore. Ai njoftonte se, në Tiranë ishin 217 robër gjermanë, dhe njëmbëdhjetë prej tyre antifashistë që kishin shërbyer në batalionin e të dënuarve 999 të Wehrmachtit gjerman. “Mos duhet që ne antifashistët të derdhim edhe për shumë vite gjak për klikën, ndërkohë që gjithë ish-nazistët janë kthyer në shtëpi”, shkruante Husselbach-u në thirrjen e tij.⁷⁾

Një dëshmi të plotë për robërit gjermanë jep më 25. 06. 1949 edhe Walter Enge nga Auerwalde i Gjermanisë Lindore, pasi ishte kthyer nga kampet shqiptare: “*Si ish i dënuar politik unë u rekrutova në batalionin e të dënuarve 999. Në qershor 1944 ne u nisëm nga Baumholder [Gjermani - shën. im] për në Greqi - Follorinë, e prej andej në Shqipëri- Sarandë.*

Më 16.11.44, gjatë tërheqjes të trupave [gjermane] nga Greqia/Shqipëria, së bashku me shokë të tjerë u dorëzuam në Tiranë vullnetarisht si robër lufte. Po ashtu, shumë shokë të tjerë ishin të detyruar të dorëzoheshin. Në fund të vitit 1944 (nëntor) për Shqipërinë mbaroi lufta. Gjithë pushtuesit e huaj (italianë, gjermanë) ose kishin kaluar kufijtë e vendit ose ishin në robëri. I gjithë vendi ishte një fushë e mjeruar, qytet, fshatrat, fushat, gjëja e gjallë, rrugët - kudo vetëm shkatërrim dhe gjurmë vuajtjesh të krimeve të Hitler-it dhe Mussolini-t. Dëmet e luftës ishin shumë të mëdha, por rindërtimi filloi shumë shpejt. Agresorët dhe ndihmësit e fashizmit u identifikuan shpejt. Mbreti dhe pronarët e mëdhenj u shpronësuan dhe humbën kësisoj pushtetin dhe të drejtat e tyre.

Partizanët dhe gjithë njerëzit e tjerë ishin kokat drejtuese të shtetit të ri. Ishim të kënaqur që, edhe ne, si robër lufte morëm pjesë në pastrimin e kampeve të ish-agresorëve dhe të sabotatorëve aktualë të rendit të ri. Kësisoj ne shumë herë ndihmuam për transportin me kamionë të mallrave të konfiskuara si, makina, makineri, ushqime, vaj etj. Këto u vunë në dispozicion të ndërmarrjeve të reja për të rigjallëruar ekonominë e re. Partizanët (ushtarët), rinia, fëmijët që përbënin edhe pjesën më të madhe të popullsisë dhe që ishin analfabetë, tashmë

6) Arkivi i Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge e.V., Dosja për Shqipërinë: Aktenvermerk I, Kassel, den 10.8.51.

7) Ba DY 34/16521, Band 3, S. 495.

filluan shkollën. Zhvillimi dhe përparimi shikohej kudo. Ne, si robër lufte kemi një meritë të madhe për rindërtimin [e Shqipërisë] dhe, kjo është e pamohueshme. Kjo gjë na u tha edhe kur na liruan. Ne ishim rreth 150 robër gjermanë dhe 800 robër italianë në kampin e Tiranës, te Autoreparti. Ne llogarisnim që, në gjithë Shqipërinë gjendeshin 6000- 8000 italianë dhe rreth 800 robër gjermanë. Prej tyre në Tiranë 250/1000. Italianët u liruan qysh në vitin 1945.

Dhe tani për çështjen tonë. Jetuam një javë në një barakë. Ushqimi ishte çështje dytësore. Ende vendi [Shqipëria] ishte në luftë, prandaj kjo gjë ishte e kuptueshme. Pastaj u dërguam në burgun qendror të Tiranës. Qelitë ishin aq të tejmbushura, sa që flinim ulur në çimento. Aty qëndruam 39 ditë, plot morra dhe gjysmë të uritur. 39 ditë pa një lugë gjellë të ngrohtë, pa ujë për t'u pastruar, 39 ditë pa parë dritë me sy, 39 ditë ku tre burra ndanin një bukë më pak se 0.5 kg. Për aq kohë sa unë qëndrova në kampin e robërve, vdiqën më shumë se 20% e shokëve.

Çka përmendëm më sipër, privimet nga lufta, ushqimi, malarja etj. ishin shkaqet e vdekjeve.

Më në fund pamë pak dritë në këtë errësi, na përfshinë në rindërtim dhe dëmet e luftës filluan të riparohen. Ne u dërguam në një kamp jashtë qytetit të Tiranës. Trupa të tjera filluan punën për ndërtimin e rrugëve, pastrimin e minave, punonin në bujqësi dhe u dërguan edhe gjetkë, si në Elbasan dhe Durrës. Tanimë u përmirësua disi situata për ne. Ndërtuam kapanonë gjumi dhe e përshtatëm kampin për të banuar, me ujë për t'u larë etj. Ushqimi u përmirësua në mënyrë të ndjeshme. Merrnim një herë në ditë ushqim të ngrohtë dhe rreth 0.5 kg bukë (bukë të bardhë) për person. Më vonë na jepnin dy herë në ditë ushqim të ngrohtë dhe 1 kg bukë (bukë të bardhë) për person. Kur na liruan nga kampi, ushqimi ishte i mjaftueshëm dhe i mirë (mish dhe vaj në drekë). Në fabrikën e Autorepartit ushqimi ishte i njëjtë, si për robërit ashtu edhe partizanët. Për herë të parë shkruam letra [për në Gjermani] në janar 1945. Na lejohej të shkruanim një letër në muaj dhe ta dërgonim nëpërmjet Kryqit të Kuq. Kuptoheshim shumë mirë me rojet dhe me popullsinë, nëse nuk i kishe rënë në qafë ndokujt.

Oficerët robër, si edhe shokë që evidentoheshin që kishin bërë dëme lufte, trajtoheshin në mënyrë të veçantë. Për fat të keq, më 28.7.1946 u lirua nga kampi Tirana-Autoreparti vetëm 18 burra, ish të dënuar politikë të rekrutuar në

batalionin 999. Udhëtimi ynë vazhdoi nëpër Jugosllavi, Hungari, Austri dhe Lajpzig, ku edhe u liruam. U desh shumëpunë dhe vendosmëri të arrinim këtë ditë. Në këtë kamp, d.m.th. në Tiranë ndodhen ende 8-10 të burgosurpolitikë (999) si edhe robër nga njësi të tjera. Nuk jam në gjendje të them sa 999-ça politikë janë ende në Shqipëri. Ama një gjë e di me siguri: të gjithë 999-çat janë liruar dhe dërguar nga Aleatët në Shqipëri, ndërkohë që vetëm Shqipëria është ende në listë. [...] ⁸⁾

Në arkivat tona nuk ka shumë të dhëna për robërit gjermanë të luftës. Në një raport të Drejtorisë së Policisë “Mbi gjendjen e burgjeve dhe kampeve të Republikës Popullore të Shqipërisë për muajin prill 1950”⁹⁾, figurojnë 207 robër gjermanë. Në raport hidhet dritë edhe mbi kushtet e jetesës, gjendjen shëndetësore si edhe punët që bënin robërit gjermanë. Aty lexohet se kushtet e jetesës dhe ato higjeno-sanitare nuk ishin në gjendje të mirë, nevojtoret ishin shumë afër barakave dhe nuk kishte kanalizime. Gjithsesi, pastërtia personale e robërve gjermanë paraqitej e mirë, ndërkohë që punët sanitare nuk kryheshin me rigorozitet, ngaqë ato duhej të bëheshin nga vetë robërit. Në këtë muaj gjendja shëndetësore e robërve gjermanë paraqitej e mirë dhe vetëm gjashtë robër kishin shfaqur probleme shëndetësore. Pas trajtimit të tyre spitalor, ata u rikthyen në kamp me shëndet të përmirësuar. Në periudhën janar-mars 1950 robërit gjermanë punonin vetëm pesë orë në ditë, ndërkohë që pasditja shfrytëzohej për punë politike. Në muajin prill 1950 ata bënë 3420 ditë pune, me një vlerë prej 228.235 lekë.

Nga kjo shumë, për ushqimin e robërve u shpenzuan 12.962 lekë,¹⁰⁾ ndërsa teprica “mbetet për t’u derdhur në favorin e kësaj Ministrije [...] për arsye se do të likujdohen deficietet e muajve të kaluar mbasi kanë punuar 5 orë dhe kanë dalë deficit”, - shkruhet më tej në raportin e muajit prill.¹¹⁾

Në muajin qershor 1950, numri i robërve gjermanë në kampet e robërve jepet me nëntë robër, shtatë burra dhe dy gra.¹²⁾ Ky numër pasqyrohet edhe në statistikat e muajit korrik. Ndërsa në muajin gusht 1950, në kampet e internimit

8) Ba DY 34/16521, Band 3, S. 500-501.

9) AMPB, Fondi i Drejtorisë së Policisë Popullore, V. 1950, D. 391, fl. 28.

10) AMPB, Fondi i Drejtorisë së Policisë Popullore, V. 1950, D. 391, fl. 34.

11) AMPB, Fondi i Drejtorisë së Policisë Popullore, V. 1950, D. 391, fl. 34.

12) AMPB, Fondi i Drejtorisë së Policisë Popullore, V. 1950, D. 391, fl. 60.

gjendeshin tetë gjermanë, gjashtë burra dhe dy gra.¹³⁾ Në muajin shtator numri i robërve gjermanë shkon në 12, konkretisht dhjetë burra dhe dy gra. Mesa duket, në paraverën e vitit 1950 u bë riatdhesimi i pjesës më të madhe të robërve gjermanë.

Kjo shpjegon edhe faktin që, në raportin përmbledhës mbi gjendjen e burgjeve dhe të kampeve, në muajin maj nuk ka asnjë informacion për robërit gjermanë. Pjesa e mbetur në kampe, siç edhe është shkruar më sipër, janë ose robër që janë mbajtur për arsye të caktuara nga shteti shqiptar - me shumë gjasa këta janë specialistë, për të cilët shqiptarët kishin shumë nevojë në këtë periudhë, ose janë robër që janë grumbulluar me vonesë nga rrethet e tjera. Po ashtu, duhet theksuar që ndoshta në këtë raport nuk përfshiheshin gjermanët që dergjeshin bodrumeve të hetuesisë. Në këtë përfundim mund të arrihet nëse kujtojmë që në Shqipëri në këtë kohë gjendeshin tre robër gjermane, ndërkohë që raporti përmend vetën dy. Njëra prej tyre ishte ish-sekretarja e gjeneralit SS Fitzthum, e cila mbahej ende në hetuesi.

Dita e të vdekurve — kujtime

Në qershor 1987 ish-robi gjerman Alfred Wagner bëhet anëtar i Shoqatës së Miqësisë Gjermano-Shqiptare, Hamburg. Gjatë shfletimit të literaturës së ardhur nga Shqipëria, në faqen 248 të albumit “Epopeja e Luftës Antifashiste Nacionalçlirimtare e Popullit Shqiptar 1939-1944”, nën mbishkrimin “Dhe ja fundi i agresorëve”, ai shikon një foto të bërë më 2 nëntor 1946, ku ai së bashku me shokun e tij Bernhard Dziondziak është duke nxjerrë një kufomë nga një arkivol i hekurt për ta vendosur në shesh. Kjo foto e ngacmon Wagnerin, për të shkruar historinë e realizimit të kësaj fotografie, duke dhënë njëherazi edhe disa të dhëna për jetën e robërve gjermanë në Shqipëri¹⁴⁾:

“Tashmë kishim kaluar dy vjet burgimi të vështirë. Kishim varrosur në dhe të huaj më shumë se një të tretën e shokëve tanë. Shumë prej tyre i kallëm në dhe lakuriq, pa asnjë teshë në trup. Rrekat që ata kishin veshur në trupat e tyre skeletikë ishin shumë të çmuara për ne të mbijetuarit. I vdekuri nuk mund t’i merrte ato me vetë nën dhe.

13) AMPB, Fondi i Drejtorisë së Policisë Popullore, V. 1950, D. 391, fl. 71. Raport mbi gjendjen e burgjeve dhe kampeve të internimit të republikës Popullore të Shqipërisë për muajin gusht 1950.

14) Arkivi i Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge e.V., Dosja për Shqipërinë, Alfred Wagner.

„Streha“ jonë ishte një bodrum tiranas i ftohtë dhe gjithë ujë. Fillimisht flinim përtokë. Me kalimin e kohës, gjithsecili prej nesh kishin sjellë prej kantierit të punës disa dërrasa dhe kishim sajuar me to një biçim krevati. Më pas filluan shirat. Uji derdhej shkallëve dallgë-dallgë dhe po ashtu, edhe nga themelet hynte ujë. Brenda një kohë të shkurtër uji arrinte deri në gju. U deshën shumë ditë që të ngrinim dyshtemenë më gurë dhe të dilnim mbi sipërfaqen e ujit.

Asnjë nuk mendoj „Ditën e të Vdekurve“, kur atë mëngjes të 2 nëntorit 1946 dolëm nëpër ujë nga streha jonë. U nisëm për në punë. Rojet e përgjumur e të ngrirë nga i ftohti na vështrojnë nga kullat e vrojtimit pranë telave me gjemba. Javë të tëra jetuam në ujë, ku çdo gjë ishte e lagur dhe për muaj të tërë na jepnin vetëm 400 gram bukë në ditë - dhe pastaj prisnin që ne të punonim. Kush siguronte pak kripë dhe ndonjë kërcell preshi ishte një burrë për t'u pasur zili. Atë ditë kishim për të zgjeruar dhe thelluar një kanal.

Ishte një ditë si gjithë të tjerat; koha nuk ecte fare, uria të grinte dhe çdo sforcim shkaktonte marramendje. Sytë shikonin me padurim lartësinë e diellit, i cili hera-herës dilte nga retë dhe më tregonte kohën. Gjysmë ore para drekës i kërkova leje rojës për të kryer nevojat personale. Mora rrugën nëpër një fushe dhe, duke përfituar nga rasti, gjatë ecjes mbledha disa erëza të ngrënshme. Edhe sot gjeta radhiqe, të cilat do t'i haja në darkë me bukë, pas një dite të lodhshme pune. Ndërkohë u afrua një veturë e vjetër, e ndjekur nga një kamion. Pas një pëshpëritje të shkurtër me rojën tonë, zotëria që ndodhej në makinë na nguli sytë. Shoku im me goditi lehtë, - po kërkonin burra trupmëdhenj dhe, në dukje, deri diku të fuqishëm. Ëndërrova veten në një moment sikur gjendesha në një fermë shtetërore ku kishte ushqim të mjaftueshëm. Vendosa duart e mbledhur grusht në bel, bëra para dhe pas pak e pashë veten mbi kamion, së bashku me 16-18 burra të tjerë. Secili prej nesh shpresonte njësoj si unë dhe nuk hoqi dorë nga ky mendim edhe kur në kamion hipën edhe tetë policë të armatosur deri në dhëmbë. Policët nuk thanë asnjë fjalë për detyrën që duhej të kryenim. Gomat e kamionit ishin të forta, rruga edhe më mizerje, gropa-gropa. Pas rreth 18-20 km mbërritëm pranë një ure, të cilën e kishte prishur lumi. Në të dy anët e lumit ishin grumbulluar makina. Edhe fshatarët u kishin zbritur gomarëve të tyre, kishin ndezur shpejt e shpejt disa zjarre dhe të ulur në bisht diskutonin me gjallëri me njëri-tjetrin. Menjëherë na shoqëruan në anën tjetër të lumit, duke ecur mbi një urë provizore. Hundët na i shpoi një erë e rëndë kufomash.

Diçka ka ndodhur, mos duhet të ndihmojmë?

Jo -, por gjithë ëndrrat tona u shuan me një goditje të vetme. Një kolonë me kamionë të Wehrmacht- it plot me arkivole na priste në anën tjetër të lumit. Në kufirin shqiptaro-jugosllav ishte ngritur gjatë luftës një burg, në fakt kamp pune i Armës-SS, ku kishin vdekur qindra shqiptarë. Kufomat e tyre i kishin zhvarrosur, për t'i rivarrosur në Tiranë, poshtë një monumenti. Arkivolet ishin në gjendje shumë të keqe dhe ishin vendosur 3-4 mbi njëri-tjetrin. Shpesh ishin dy kufoma në një arkivol. Për fatin tonë të keq filloi përsëri një shi me gjyma.

Ishte një torturë. Me të drejtë. Arkivolet e rëndë mezi shkarkoheshin dhe duhej të mbaheshin në krah edhe 200-400 metër për t'u ringarkuar përsëri në kamionët e radhitur në anën tjetër të lumit. Me gjithë kujdesin e madh që treguam, arkivolet metalikë nga gërvishtën duart. Nga lëvizja, uji i shiut që ishte mbledhur brenda në arkivol, rrjedh nëpër të plasurat e arkivolit dhe një lëng i verdhë me erë të qelbur na qull nga koka te këmbët.

Rojet na grahin të punojmë sa më shpejt. Na urdhërojnë që 25 arkivolet e fundit t'i vendosim në një shesh në anë të rrugës. Çfarë kanë ndërmend të bëjnë tani? - pyesim veten. Na afrohet një polic, i cili mban në dorë një darë të madhe, që e huazoi te një shofer kamioni. Përkrah komandantit të rojeve qëndron një fotograf me aparat në dorë. Vetëm pasi na urdhëruan të hapim arkivolet e kuptuam se çfarë do të ndodhte dhe kundërshtuam. Shqelmat ranë si breshër mbi trupat tanë. Me darën në dorë u afruam për të hapur arkivolet. Fotografi i qeverisë fotografon me zell të madh.

Na urdhërojnë të nxjerrim kufomat nga arkivoli dhe t'i vendosim përkrah njëri-tjetrit mbi lëndinë. Ne tentojmë edhe njëherë të kundërshtojmë. I treguam më kot komandantit të rojeve, një mjeku nga Tirana, duart tona të gjakosura! Meqenëse kundërshtuam, çdo çift të burgosurish u shoqërua nga një polic. Ndërkohë që disa policë na shtrëngonin të ecnim drejt arkivoleve duke na goditur pa mëshirë me qytat e armëve dhe grushte, pjesa tjetër na mori në shenjë dhe hoqën armët nga siguresa. Para se ndonjëri prej nesh ta paguante me kokë sepse me këta policë të veshur me uniformë blu nuk bëhet shaka, filluam të zbatojmë urdhrin, ndërkohë që shumë prej nesh villnin gjatë punës. Shpesh gjatë transportit krahët dhe këmbët e dekompozuar shkëputeshin nga trupi, çka ishte një dhunim i kufomave të heronjve shqiptarë, para se të bëhej nderimi i tyre sipas vendimit të qeverisë shqiptare. Fotografi merrte pamje nga çdo kënd i

mundshëm. Pasi gjithë kufomat u rreshtuan mbi lëndinë përkrah njëra-tjetrës, ne duhej që të gjithë të pozonim në grup mbi kokat e kufomave. Tani ishte e qartë për ne se përse në drekë u zgjodhën shokët me trupin më të madh. Nga fotografitë duhej të jepej mesazhi që gjermanët ishin duke kryer një masakër. Ne qëndronim me krahët dhe këmbët e kufomave në duar, ndërkohë që kufomat e shpërfytyruara dergjej nën këmbët tona. Pamja ishte më se e realizuar.

Më në fund kameramani u “ngop me foto”. Na u dha urdhër që të fusnim përsëri nëpër arkivole mbetjet trupore të heronjve shqiptarë. Morëm frymë thellë, ndonëse era ishte e padurueshme.

Të gëzuar që kjo gjë mbaroi nuk u menduam më gjatë dhe ndodhi që në një arkivol futëm tre ose katër këmbë, ndërkohë që në arkivolet e tjerë ato mungonin.

Gjatë kthimit retë shkarkuan përsëri zhurmshëm. E mirëpritëm ujin e ftohtë të vrullshëm dhe mezi prisnim të na lagej çdo cep i lëkurës. Po pastroheshim! Një nga shokët, me një zë të ulët sikur po fliste me vete mërmëriti: “Sot është Dita e të Vdekurve”. Pavarësisht zhurmës së lartë të motorëve, të gjithë e dëgjuan këtë fjali. Çdo bisedë kishte ngecur dhe të gjithë ishin zhytur në mendime të thella Robëria zgjati edhe katër vite të tjera. Kaluam edhe shumë herë të tjera mbi Ura-Zeze [ura mbi lumin e Zesës në Fushë Krujë - shënim] dhe hera herës ndonjëri prej nesh thoshte: «kjo ishte dita e të vdekurve 1946»”.

* * *

Profesor Paskal Milo në librin e tij “Udhëkryqe shqiptarogjermane” shkruan se, bazuar në një raport të vitit 1947, numri maksimal i robërve gjermanë në Shqipërinë e pasluftës ishte rreth 298 gjermanë.¹⁵⁾ Në fakt, siç edhe e shohim nga dokumentacioni i mësipërm dhe dëshmitë e robërve gjermanë, numri i robërve gjermanë në Shqipëri duhet të ketë qenë shumë herë më i madh. Rreth 300 ishte ndoshta numri i robërve gjermanë që u riatdhesuan, por nëse besojmë dokumentacionin e sipërpërmendur, e sidomos dëshmitë e ish-robërve gjermanë, ky numër duhet të ketë qenë shumë herë më i madh. Po ashtu, në këtë statistikë nuk është përfshirë numri i lartë i vdekjeve dhe, sidomos, ekzekutimet pa gjyq gjatë luftës, ndonëse konventat ndërkombëtare e ndalonin ekzekutimin

15) Paskal Milo, *Udhëkryqe shqiptaro-gjermane*, Tiranë: Toena, 2016, f. 186.

e robërve. Gjithsesi, këto fenomene nuk u shfaqën vetëm në Shqipëri. Universalizimi i këtyre përvojave nuk është argument lehtësues për veprimin, por tregon që konflikte të kësaj shkalle e tejkalojnë logjikën njerëzore.

Nga burimet arkivore del që në Tiranë kanë qenë të paktën dy kampe robërish, në fakt kampe pune, një te Autoreparti (Laprakë) dhe një në Valias. Dëshmitë e robërve gjermanë japin të dhëna edhe për transferimin e robërve gjermanë në Elbasan dhe Durrës, ndonëse në vitin 1946 ishte dhënë një urdhër për grumbullimin e tyre në Tiranë.

Gjithsesi, ky urdhër nuk u zbatua me rigorozitet dhe numri i vërtetë i robërve gjermanë mbahej i fshehtë. Kjo për disa arsye.

Së pari, qeveria shqiptare ishte e interesuar të mbante sa më gjatë specialistët gjermanë, aq të vlefshëm për rindërtimin e vendit.

Së dyti, duke mos dhënë numrin e saktë të robërve, qeveria shqiptare nuk mund të fajësohej për trajtimin dhe kushtet e vështira të jetesës të robërve, gjë që çonte në vdekjen e tyre dhe, *së treti*, nëse jepej një numër i lartë robërish, qeveria shqiptare duhej të llogariste edhe orët e punës të robërve, gjë që nuk i interesonte asaj gjatë negociatave për pagesën e reparacioneve të dëmeve të luftës.

Nëse vlerësojmë në mënyrë racionale dokumentacionin e sipërcituar, numri i përafërt i robërve gjermanë në Shqipëri duhet të ketë qenë rreth 1000 gjermanë. Ajo që mund të themi me siguri është që, në vitet 1945-1951 u riatdhesuan jo më shumë se 217-298 robër gjermanë. Sipas burimeve të Lidhjes Popullore për Kujdesin e Ushtarëve Gjermanë të rënë gjatë të dy luftërave botërore me qendër në Kassel, numri i ushtarëve gjermanë të rënë në Shqipëri është 2400 dhe jo 3600, siç edhe vetë Lidhja Popullore pretendonte deri para disa vitesh. Nga këta 1800 ushtarë gjermanë të rënë njihen me emra.

Trajtimi i shtetasve italianë në shqipëri pas Luftës së Dytë Botërore nga Prof. Venanzio Lozzi tek At Giacomo Gardin

ABSTRAKT

Mbarimi i Luftës II Botërore shënon për shtetasit italianë të mbetur në Shqipëri nisjen e një periudhe disavjeçare përpjekjesh për riatdhesim e njëkohësisht, përndjekjesh (ekzekutime, burgime, vdekje në kampe e burgje, kampe pune të detyruar), apo zhdukje pa asnjë gjurmë nga ana e pushtetit të ri të vendosur në Shqipëri. Janë shfrytëzuar dokumentet autentike nga Arkivi Qendror i Shtetit, Arkivi i Ministrisë së Jashtme, Arkivi i Ministrisë së Brendshme.

TRAJTIMI I SHTETASVE ITALIANË NË SHQIPËRI PAS LUFTËS SË DYTË BOTËRORE NGA PROF. VENANZIO LOZZI TEK AT GIACOMO GARDIN

Kapitullimi i Italisë fashiste, më 8 shtator 1943 fatkeqësisht nuk përkoi edhe me mbarimin e luftës për italianët. Nga kjo ditë do të niste për qytetarët italianë kalvari i gjatë i vuajtjeve dhe i përjetimit të tmerreve të luftës tashmë në atdheun e tyre.

Italia u pushtua nga ushtria e ish aleatit të saj, Gjermania naziste e në këto kushte italianët, ushtarakë e civilë, që gjendeshin në Shqipëri, por edhe në vende të tjera e kishin pothuaj të pamundur të riatdhesoheshin. Sipas mjaft burimeve, llogaritet në Shqipëri të kenë mbetur rreth 27.000 qytetarë italianë, përfshirë këtu edhe ushtarakë të të gjitha rangjeve dhe civilë të ardhur para e, sidomos, pas 7 prillit 1939.

Gjendja e krijuar në Shqipëri mbas kësaj date gjithashtu paraqitej mjaft konfuze pasi, pothuaj menjëherë në territorin shqiptar nuk vonojnë të hyjnë trupat gjermanë. Trupat ushtarakë italianë tashmë në pështjellim të plotë për shkak të mungesës së një komande qendrore në Shqipëri, por edhe ndërprerjes së ndërlidhjes me Shtabin e Ushtrisë Italiane nën komandën e gjeneral Badoglio-s, që ndërkaq ishte vënë në dispozicion të trupave aleatë, lejon komandantët e të gjitha niveleve të ndërmarrin pa asnjë lloj koordinimi vendime në shumicën e rasteve të gabuara. Kështu, pati drejtues të formacioneve ushtarake që vendosën t'i binden urdhrit për të dorëzuar armët tek repartet e ushtrisë gjermane, të tjerë vendosën të largohen për t'u bashkuar me pjesën tjetër të formacioneve ushtarake që ishin të dislokuar në territoret shqiptare të bashkuara rishtas me shtetin amë, të tjerë vendosën të bashkohen me forcat partizane shqiptare e të tjerë thjeshtë të dezertonin e të gjenin strehë sidomos në zonat e thella rurale.

Pasojat do të jenë tejet të rënda për ushtarakët italianë. Ata komandantë, të cilët morën vendimin për të dorëzuar armatimin, praktikisht vendosën dënimin me vdekje të qindra mijëra ushtarakëve. Një pjesë prej tyre u vranë në territorin shqiptar e pjesa dërmuese përfundoi në kampet e shfarosjes. Po të njëjtin fat patën edhe ato trupa, komandantët e të cilëve menduan se mund të bashkoheshin trupat e tjera italiane në Strugë, prej nga mund të merrnin rrugën e kthimit për në atdhe nëpërmjet portit të Selanikut.

Mungesa e ndërlidhjes bëri që ata të mos ishin të informuar se ushtria gjermane kontrollonte të gjithë linjën hekurudhore për në Selanik dhe se urdhri i ardhur nga Berlioni ishte që të gjithë ushtarakët italianë, por edhe qytetarët e

thjeshtë, cilësoheshin si armiq. Fati i tyre ishte i përcaktuar, të gjithë drejt kampeve të përqendrimit.

Më ndryshe ndodhi me ata që vendosën të bashkohen me forcat partizane apo që u strehuan pranë familjeve shqiptare në qytete e fshatra. Shumica e tyre ia doli t'i mbijetonte atyre 14 muajve, shtator 1943 - nëntor 1944, të pranisë gjermane në Shqipëri. Gjithsesi, për hir të së vërtetës duhet të pranojmë se pati humbje si në radhët e partizanëve italianë ashtu edhe si pasojë e masakrave të kryera nga pushtuesi.

Por, fatkeqësisht largimi i trupave gjermane nga territori shqiptar në nëntor 1944 dhe mbarimi i Luftës së Dytë Botërore më 9 maj 1945 me kapitullimin pa kushte të Gjermanisë naziste, shënon nisjen e një periudhe tjetër vuajtjesh e mundimesh për qytetarët italianë të mbetur në Shqipëri.

Riatdhesimi përbën problemin apo shqetësimin më të madh të komunitetit italian në Shqipëri. Megjithëse edhe qeveria italiane nga ana e saj bën përpjekje maksimale në këtë drejtim, përsëri procesi i riatdhesimit has në vështirësi për shkak të qëndrimit të qeverisë shqiptare. Është shumë interesant një debat, pyetje e përgjigje, zhvilluar në Asamblenë Kushtetuese më 31 janar 1948 midis parlamentarit, inxhinierit e arkitektit Florestano Di Fausto¹⁾ dhe ministrit të Jashtëm të Italisë, juristit Carlo Sforza.²⁾ Deputeti Florestano Di Fausto, i cili për shkak të angazhimit të tij si profesionist kishte jo pak njohuri për Shqipërinë e sidomos për komunitetin italian të vendosur atje qysh para Luftës, ka pyetur dhe ka kërkuar shpjegime nga ministri i Punëve të Jashtme rreth gjendjes së italianëve të mbetur ende atje.³⁾ Shkas për këtë pyetje bëhet ardhja e lajmit se tekniku Paolo Saggioti është ekzekutuar nga autoritetet shqiptare nën akuzën “se ka kryer sabotime”. Sipas Di Fausto-s kanë kaluar më shumë se tre vjet nga nënshkrimi i marrëveshjes Palermo-Hoxha, sipas të cilës parashikohej “prania

1) Florestano di Fausto- 1890-1965, inxhinier e arkitekt, deputet i Asamblesë Kushtetuese 25. 06. 1946-31. 01. 1948 e më vonë i Parlamentit Italian, 08. 06. 1948-24. 06. 1953. Di Fausto u angazhua me hartimin e Planit Rregullues të Tiranës; është projektuesi i kompleksit të ndërtesave të ministrive dhe sheshit kryesor të Tiranës “Skënderbe” më 1932; projektoi Vilat Mbretërore në Durrës e Shkodër më 1928-30 dhe Shkollën Industriale Italiane po në Shkodër.

2) Karlo Sforza (Kont), 1872-1952. Jurist e diplomat, antifashist. Mbas luftës zgjidhet deputet dhe mban postin e ministrit të Punëve të Jashtme nga 02.02.1947-16.07.1951. Nënshkruan Traktatin e Paqes midis Republikës Italiane e Fuqive Aleate më 1947; Paktin Atlantik më 1949; Marrëveshjen për krijimin e Këshillit të Europës dhe Traktatin e themelimit të Komunitetit European të Qymyrit e Çelikut më 1951.

3) Gazzeta Ufficiale, vendi???31 Gennaio 1948.

në Shqipëri e disa kategorive të personelit të specializuar për një periudhë që mendojmë se është tejkaluar gjatë tashmë”. Më tej ai shton se, “... për shkak të gjendjes tejet të rëndë të italianëve të mbetur ende në atë vend (Shqipëri - shën. aut.), bëhet fjalë për rreth 750 persona, nga të cilët më shumë se nja njëqind janë të burgosur, a nuk keni parashikuar mundësinë e një ndërhyrje të shpejtë në format që do të gjykohen të mundshme dhe të përshtatshme me qëllim lirim të të burgosurve dhe kthimin në Itali të të gjithë atyre që kanë mbetur në Shqipëri si pasojë e marrëveshjes së marsit 1945?”⁴⁾.

Ministri Karlo Sforza në përgjigjen e tij shtjellon vështirësitë e hasura gjatë përpjekjeve për riatdhesimin e bashkatdhetarëve të mbetur në Shqipëri. Ai iu bën të ditur parlamentarëve situatën e krijuar për shkak të qëndrimeve aspak miqësore e bashkëpunuese të qeverisë shqiptare.

“Në momentin e çlirimit të Shqipërisë gjendeshin ende atje 20 mijë italianë, civilë, ushtarakë dhe të mobilizuar për shkak të Luftës. Qeveria italiane - deklaron Sforza - u interesua menjëherë për riatdhesimin e tyre, ashtu siç ishte vepruar edhe për italianët e mbetur në Greqi, Bullgari e Rumani, mbas çlirimit të këtyre vendeve.

Aleatët vunë në dispozicion anijet e nevojshme dhe UNRRA u deklarua menjëherë e gatshme për të lehtësuar asistencën për imbarkimin, ndërsa një Komitet Italian i ngritur enkas në Shqipëri ju kushtua marrjes kontakt me italianët e shpërndarë nëpër Shqipëri dhe ndihmuar ata me fonde”.⁵⁾ Por, po sipas Sforza-s, “... shumë shpejt na u desh të konstatojmë që nga ana e autoriteteve shqiptare nuk kishte ndërmend për t’i lënë që të largoheshin bashkatdhetarët tanë. Këta të fundit - konstaton Sforza - përdoren në pjesën më të madhe për punë të ndryshme, si teknikë, si punonjës të specializuar ose jo. Autoritetet vetë kanë ndërmend të vazhdonin të përfitonin, duke i mbajtur italianët, shumë prej të cilëve ishin të liruar nga kampet e përqendrimit dhe të tjerë kishin marrë pjesë në luftën partizane shqiptare, sikur të ishin tamam robër lufte”.⁶⁾

Ministri Sforza gjatë përgjigjes së pyetjes të deputetit Di Fausto shpjegon shkurtimisht për marrëveshjen e arritur më 14 mars 1945 midis nënsekretarit të

4) Po aty.

5) Po aty

6) Po aty

shtetit për Luftën, Mario Palermo, i dërguar me mision special në Tiranë, dhe kryetarit Enver Hoxha.⁷⁾

Kjo marrëveshje parashikonte që, duke filluar nga 15 prilli 1945 do të niste riatdhesimi i të gjithë italianëve civilë, ushtarakë e të mobilizuar. Në Shqipëri do të mbaheshin përkohësisht një numër i caktuar specialistësh të nevojshëm për rindërtimin e Shqipërisë.

Por, këta nëse do të pranonin të rrinin do të kishin kontrata të rregullta pune, nëse nuk do të pranonin do të zëvendësoheshin me të tjerë që do të vinin nga Italia në bazë të një angazhimi të rregullt. Sforza bën të ditur para Asamblesë se, “.. riatdhesimi në masë i italianëve përfundoi gjatë verës 1945. Në korrik 1945 u dërgua në Tiranë misioni ynë, i cili u interesua për riatdhesimet me dakordësi të specialistëve duke kërkuar me këmbëngulje nga Qeveria Shqiptare më shumë se njëherë por gjithnjë pa rezultat, listat e kategorive të specialistëve që asaj i nevojiteshin në mënyrë që t’ju jepej mundësia e riatdhesimit atyre që nuk dëshironin të rrinin dhe dhënia e kontratave të rregullta të punës atyre që do të rrinin.”⁸⁾

Por, më 17 janar 1946, qeveria e Tiranës njofton misionin italian, i cili sipas Sforza-s, “... me gjithë vështirësitë e ngadalësinë e detyruar nga gjendja në vend po përpiquej të zgjidhte këto çështje.”⁹⁾, se duhej të largohej menjëherë nga Shqipëria pasi ka mbaruar detyrën për të cilën kishte ardhur. “Mbas largimit nga Tirana të përfaqësisë tonë - vazhdon të përgjigjet Sforza - gjendja e italianëve të mbetur atje pa asnjë mbrojtje me shpejtësi u rëndua: pati arrestime, konfiskime, persekutime kundër klerikëve, procese. Sidomos teknikët e AGIP-it dhe mjekët e mbajtur si specialist qenë viktimat të të gjithë këtyre vuajtjeve. Të shtrënguar për të punuar në kushte të vështira morale e materiale, disa prej tyre u proceduan nën akuzën e zakonshme të sabotimit dhe në disa raste u pushkatuan”¹⁰⁾

Po cilët ishin ata që u përballën me burgjet, kampet apo akoma më keq me togat e pushkatimit? Sforza nuk përmend emra edhe pse njoftimet e para të ardhura nga përtej Adriatikut mund të kenë qenë konfuze.

7) Ministri Sforza e cilëson shprehimisht “Kryetar” dhe jo si kreu i Qeverisë, me sa duket me qëllimin për ta identifikuar se ai, pra Hoxha, është kreu i gjithçkaje tashmë në Shqipëri.

8) Gazzetta Ufficiale, 31 Gennaio 1948.

9) Po aty.

10) Po aty.

TRAJTIMI I SHTETASVE ITALIANË NË SHQIPËRI PAS LUFTËS SË DYTË BOTËRORE NGA PROF. VENANZIO LOZZI TEK AT GIACOMO GARDIN

Gjithsesi, qeveria italiane dinte se çfarë po ndodhte me bashkatdhetarët e vet të mbetur në Shqipëri. Çuditërisht trajtimi që ju ishte rezervuar italianëve në Shqipëri nga autoritetet shtetërore, por edhe nga popullata në qytete e fshatra, prej 8 shtatorit 1943 deri në nëntor 1944, kishte qenë mjaft dashamirës.

Gjendja kishte ndryshuar rrënjësisht me ardhjen në pushtet të qeverisë komuniste. Moslejimi i riatdhesimit të specialistëve nga ana e qeverisë shqiptare me pretendimin se, “duhej të mbaronin punimet e nisura”, apo se, “... duhej të kontribuonin në rindërtimin e vendit të shkatërruar nga lufta”, apo thjesht se, “... nuk kemi mjaftueshëm specialistë”, rëndoi në shumicën e rasteve mbi ata shtetas italianë që kishin mbërritur në Shqipëri vite më përpara se ushtria italiane të zbarkonte këtu. Do të ishin pikërisht inxhinierët e teknikët që punonin në sektorin e industrisë minerare, kryesisht atë të naftës, që së bashku me familjarët e tyre, vendosen në Shqipëri në vitet '20-'30 të shekullit të kaluar.

Numri i tyre do të rritet nga viti në vit dhe sipas burimeve italiane, “më 8 shtator 1943 në Shqipëri ishin 900 teknikë italianë dhe rreth 350 familjarë të tyre, që nuk ishin ende evakuar.”¹¹⁾ Qeveria e re e drejtuar nga komunistët që në javët e para të instalimit të saj zyrtar në Tiranë nis nga ushtrimi i dhunës e terrorit ndaj “elementëve antikomunistë”, “pjesëtarëve të klasave të përmbysura”, “elementëve armiq që sabotojnë pushtetin popullor” etj. Në këtë mënyrë, qeveria komuniste konsideronte armik që duhet eliminuar e nënshtruar me çdo kusht së bashku me bashkatdhetarët e vet edhe shtetasit e huaj që hipotetikisht mendohej se mund t’ia cenonin pushtetin.

Padyshim ndër të parët që do të bëheshin shembull ishin pikërisht shtetasit italianë që kishin shërbyer në Shqipëri prej vitesh në sektorët më strategjikë të ekonomisë tejet të dobët shqiptare. Inxhinieri Andrea Tarasconi, drejtor i AIPA-s, ia kishte dalë të mbronte impiantet dhe personelin edhe gjatë periudhës së pranisë së ushtrisë gjermane, por gjendja ndryshoi krejt pas mbarimit të luftës. Ai së bashku me teknikun Mario Cati qenë ndër të parët që e pësuan. U arrestuan në shkurt 1945 dhe nën akuzën e rëndomtë të gjoja “sabotimit” u pushkatuan më 28 shkurt. Fatkeqësisht nuk qenë të vetmit,¹²⁾ pasi regjimi i ri komunist i vendosur në Shqipëri nuk do të mjaftohet vetëm me kaq.

11) «Francesco Guidi, -“Albania: riabilitati e decorate dal governo di Tirana tre tecnici italiani uccisi alla fine della 2- a Guerra mondiale”, in: L’Industria mineraria, no.6, vendi ???1994.

12) Po aty

Të tjerë specialistë italianë do të pësonin fatin e tyre. Kështu kirurgu duarartë Venanzio Lozzi dënohet me vdekje nën akuzën “e tentativës për të nxjerrë monedha ari nga Shqipëria”.¹³⁾ Gjatë procesit hetimor rezulton se ai, “ka ndihmuar disa italianë të largohen nga Shqipëria; se po përgatitej edhe vetë me të tjerë për t’u larguar; dhe se ka dërguar në Itali shuma monedhë në ar për llogari të personave të tjerë”. Ekzekutohet më 16 gusht 1946 në bazë të vendimit të Gjykatës Ushtarake dhe vetëm pasi vetë Enver Hoxha siglon këtë dënim. Vallë dënimi ekstrem ishte një hakmarrje personale e Komandantit suprem të Shqipërisë apo ndonjë intrigë e ulët e bashkatdhetarëve të tij që militonin në Rrethin Demokratik “Giuseppe Garibaldi” dhe që i përkisnin të majtës italiane (komunistë apo socialistë). Profesor Lozzi e ka marrë me vete arsyen e vërtetë të këtij dënimi ekstrem. Gjithsesi, emri i tij ende edhe sot kujtohet me respekt e nderim për shërbimet e vyera që ai bëri në ato pak vite që jetoi e punoi në Shqipëri.

Një tjetër ndodhi e viteve të para të pasluftës që ka për protagonist një shtetas italian paraqet mjaft interes për të kuptuar gjendjen e italianëve të mbetur në Shqipëri. Bëhet fjalë për një specialist elektrikist, Augusto Betti, i mbajtur në Shqipëri në bazë të marrëveshjes Hoxha-Palermo. Në letërkëmbimin e zhvilluar në vitin 1949 ndërmjet drejtuesve më të lartë të Partisë Komuniste Italiane me drejtues të lartë të partisë¹⁴⁾ në Tiranë, thuhet se në nëntor 1946, Augusto Betti elektrikist pranë AIPA-s i ardhur në Shqipëri në vitin 1936 së bashku me familjen, është arrestuar ndërsa gruaja e vajza e tij janë dërguar në kampin e internimit në Kamëz. Meqenëse nuk dihet asgjë për fatin e tij dhe të gruas e vajzës, familja në Itali i ka kërkuar ndihmë drejtuesve të Partisë Komuniste Italiane me shpresë se do të mund të ndihmonin të afërmit e tyre. Përgjigjja “e thatë” nga Tirana se, “Betti akuzohet për veprimtari armiqësor”, nuk lë vend për të shpresuar se ai mund t’i ketë shpëtuar ndonjë dënimi ekstrem.

Por rasti i teknikut tjetër të AIPA-s, gjeometrit Paolo Saggiottit, është me të vërtetë shumë domethënës për të kuptuar gjendjen realisht tejte të rrezikshme në të cilën jetonin e punonin ata që qenë të detyruar forcërisht të qëndronin në Shqipëri. Saggiotti çuditërisht përfshihet në një proces gjyqësor, të quajtur

13) AIDSSh, Dosje hetimore-gjyqsore

14) Arkivi Qendror Shtetëror (më tej: AQSH), Fondi (më tej: F.), 14/AP-org. udh., Viti (më tej V.) 1949, L. 3, D.1.

“Gjyqi i deputetëve”, kundër një grupi personalitetesh të akuzuar si kundërshtarë të qeverisë komuniste.¹⁵⁾ Në këtë grup bënin pjesë deputetë, profesorë, mjekë, inxhinierë, firmëtarë të Aktit të

Pavarësisë, pinjollë të familjeve atdhetare, të cilët morën dënime të rënda nga ato kapitale deri tek ato afatgjata. Me sa duket regjimit të Tiranës i duhej t’i bashkëngjiste këtij grupi edhe një italian, kinse për të provuar se në bankën e të akuzuarve nuk janë vetëm ata [disa] shqiptarë që “kanë lidhje me Misionet Aleate dhe që nuk duan që në Shqipëri të vendoset regjimi komunist”, por edhe një shtetas i huaj nga një vend perëndimor. Saggiotti dënohet me vdekje së bashku me 11 të tjerë, midis të cilëve edhe inxhinieri i talentuar shqiptar Riza Alizoti, që gjithashtu punonte tek AIPA dhe ekzekutohen në tetor 1947.

Vala e arrestimeve të shtetasve italianë nis që në muajt e parë të pasluftës. Pushteti i ri nuk ka nevojë për shumë prova, për të mjafton fakti i të qenit shtetas i huaj e sidomos italian, për t’u konsideruar potencialisht i rrezikshëm. E këtu autoriteteve shqiptare jo pak i ka ardhur në ndihmë edhe Rrethi Demokratik “G. Garibaldi”, i cili drejtohej nga anëtarë tejet të devotshëm të Partisë Komuniste Italiane. Ishin shpeshherë drejtuesit e tij që informonin për veprimtarinë e bashkëkombësve të tyre apo gjykonin për radhën e riatdhesimit të tyre. Rrethi në fjalë në vitin 1945 mori përsipër të hartonte lista e kartela me të dhëna shumë të hollësishme të italianëve të mbetur në Shqipëri. Përveç emrit e mbiemrit, shënohej vendlindja, datëlindja, atësia, besimi, data e mbërritjes në Shqipëri, grada, përgjegjësia, gjendja civile (martuar ose jo), numri i fëmijëve, emri i gruas, qyteti, pjesëtarët e familjes, adresa, profesioni, data e zbarkimit, periudha me partizanët, periudha e robërisë tek gjermanët, në spital, lokaliteti i punës me civilë shqiptarë, puna ose detyra, në se dëshiron të rrijë ose jo në Shqipëri dhe, së fundi vendndodhja aktuale në Shqipëri¹⁶⁾. Të gjitha këto të dhëna natyrisht që iu viheshin në dispozicion autoriteteve shqiptare për t’u përdorur prej tyre. Gjithnjë lidhur me sa më sipër u tha, përbën rasti i ish-drejtorit të filialit të Bankës Kombëtare të Shqipërisë në Vlorë, Giuseppe Terruzi. I arrestuar në ditët e para të dhjetorit 1945 akuzohet nga autoritetet shqiptare se, “ka qenë fashist, se i ka dorëzuar gjermanëve kur po iknin një sasi të hollash dhe se së bashku me Arturo Orlandon ka ndihmuar disa bashkatdhetarë të tyre të ikin nga Ushtria

15) AIDSSh, Dosje Hetimore-Gjyqsore, f. ????

16) AQSh, F. 445, V. 1945, D. 54, 54/1, 54/2, 54/3, 55, 75, 76, 88.

Nacionalçlirimtare për në Italinë e pushtuar nga nazistët”¹⁷⁾. Megjithëse kundër Terruzit akuzat janë krejtësisht të pambështetura në prova e fakte, megjithëse janë mjaftueshëm në mbrojtje të tij deklaratat e banorëve të Vlorës, të cilët e kanë njohur ose kanë punuar me të, megjithëse nga Drejtoria Qendrore e Bankës në Tiranë jepet konfirmimi se Terruzi nuk ka shkaktuar asnjë dëm financiar dhe se anëtarësimi në Partinë Fashiste ishte një detyrim, të cilit nuk mund t’i shmangej askush, ai dënohet me burgim. Por, gjatë procesit hetimor bie në sy fakti se do të jetë pikërisht një italian, kapiten Chilovi¹⁸⁾, i cili pohon e nënshkruan kundër Terruzzit dhe disa të tjerëve. Bazuar në deklaratën e lëshuar më 19 shkurt 1946 nga Nicolo Delogu gjatë procesit hetimor mësojmë se ai së bashku me një tjetër italian të quajtur Picceci janë thirrur në Drejtorinë e Mbrojtjes së Popullit në Vlorë prej kapiten Chilovit, i ardhur nga Berati dhe kanë menduar se bëhej fjalë për zgjedhjet e Rrethit Demokratik “G. Garibaldi”, por në fakt janë pyetur për qëndrimete pikëpamjet e të burgosurve Terruzzi, Belluzzi, Tagliani, Verde, Sinopoli e Orlandi. Sipas kësaj deklarate, Delogu e Picceci nuk kanë firmosur kundra bashkatdhetarëve të tyre. Familja e G. Terruzzit mundi të riatdhesohet ndërsa ai do të ndërrojë jetë pas disa vitesh, në vitin 1952 në burgun famëkeq të Burrelit.

Lista e atyre që vuajtën në burgje e kampe, që humbën jetën apo edhe që punuan me detyrim në Shqipërinë e pasluftës është disi e gjatë, por do të doja të kujtoja këtu edhe disa prej klerikëve që kishin ardhur në Shqipëri për t’i shërbyer besimtarëve të krishterë. Pati prej tyre që u dënuan me vdekje, pasi kaluan kalvarin e torturave të padëgjua, e këtu mund të përmendim At Giovani (Gjon) Faustin, i pushkatuar më 4 mars 1946 dhe i shpallur para pak vitesh “Martir i Kishës”.

Një tjetër klerik nga Italia, At Giacomo (Jak) Gardin i Urdhrit Jezuit, vuajti në burgjet shqiptare nga viti 1945 deri më 1955, kur edhe mundi të riatdhesohet. Kishte qenë mësues në Seminarin Papnor në Shkodër. Libri i tij “10 vjet burg në Shqipëri 1945-1955” është dëshmia më autentike e Shqipërisë të atyre viteve, por edhe të atyre që pasuan. Libri u shkrua pas kërkesave këmbëngulëse të eprorëve të tij, të cilët me të drejtë mendonin se ishte detyrë e atyre që kishin

17) AIDSSh, Dosje Hetimore-Gjyqsore.

18) Dokumenti është shtypur nga një nëpunës i Drejtorisë së Mbrojtjes së Popullit, më vonë Sigurimi i Shtetit, i cili nuk e ka shkruar si duhet.

TRAJTIMI I SHTETASVE ITALIANË NË SHQIPËRI PAS LUFTËS SË DYTË BOTËRORE NGA PROF. VENANZIO LOZZI TEK AT GIACOMO GARDIN

vuajtur në burgjet e kampet e përqendrimit të dëshmonin me shkrim para popullit shqiptar e para botës së qytetëruar se tmerret e diktaturës nuk kanë qenë një legjendë. Vepra u botua në vitin 1986 në Romë, në gjuhën angleze në SHBA në vitin 1988, në gjuhën shqipe në vitin 1992 po në Romë dhe, më vonë, është përkthyer edhe në gjuhën kroate.

E për t'u kthyer përsëri tek fjala e ministrit Sforza në Asamblenë Kushtetuese të Republikës Italiane vërejmë se përpjekjet për të mbrojtur shtetasit italianë të mbetur në Shqipëri kanë qenë pa asnjë rezultat. “Nëpërmjet Vatikanit, Kryqit të Kuq Ndërkombëtar dhe UNRRA- s, Ministria e Punëve të Jashtme është përpjekur t’ju vijë në ndihmë bashkëkombësve në Shqipëri dhe të mund të riatdheshojë ata që kanë mbetur - deklaroi Sforza - por asnjë nga këto organizata nuk mundi të zhvillonte as më të voglën veprimtari në këtë drejtim. UNRRA dhe Kryqi i Kuq Ndërkombëtar nuk kaloi shumë kohë edhe u përzunë nga Shqipëria”¹⁹⁾.

“Ministria e Punëve të Jashtme të Italisë bëri tentativa edhe pranë qeverive aleate. Ju drejtua edhe Përfaqësisë të BRSS - deklaroi Sforza - por nëse në fillim u duk se do të ndihmonte (më vonë) u tërhoq. Amerikanët e britanikët lanë të kuptohet se interesimi i tyre do t’i dëmtonte më shumë se sa do t’i ndihmonte (italianët) duke pasur parasysh marrëdhëniet e tendosura të tyre me Qeverinë e Tiranës. Në fakt pas pak edhe misionet e tyre u larguan nga Shqipëria”.²⁰⁾

Në përfundim të kësaj trajtese të shkurtër, do të doja të jepja një shpjegim se përse në titullin e fjalës time kam përmendur vetëm dy emra prof. Lozzi e At Gardin. Profesione të tyre mund të duken shumë larg nga njëri-tjetri, njëri mjek kirurg e tjetri klerik mësues, por që të dy gjithçka bënë në jetë, ishte e lidhur drejtpërsëdrejti me qenien njerëzore. I pari, mjekoi e shëroi me duart e tij të arta trupat e sëmurë e, i dyti me përkushtimin e tij nëpërmjet fjalës u mundua të shëronte shpirtat e trazuar. Asgjë nuk mund të justifikojë veprimet e autoriteteve shqiptare të atyre viteve për dënimet ekstreme, për keqtrajtimin fizik e psikologjik të ushtruar ndaj shtetasve italianë që punuan e jetuan në Shqipërinë e para, gjatë pas Luftës së Dytë Botërore.

19) Gazzeta Ufficiale, 31 gennaio 1948.

20) Po aty.

Vizatimi i fytyrës së “armikut të popullit” në vitet e para të regjimit komunist

ABSTRAKT

Dhuna e ushtruar ndaj një kategorie të popullsisë nuk do të ishte e efektshme, nëse ajo nuk do të mbështetej, ose nuk do të kundërshtohet nga shumica, prandaj propaganda shtetërore shoqëronte çdo zbulim dhe dënim të të ashtuquajturve grupe armiqësore. Mekanizmat e dhunës dhe të propagandës që u përdorën nga organet shtetërore dhe partiake për të krijuar hendekun ndërmjet kundërshtarëve politikë realë apo potencialë me pjesën tjetër të popullsisë, u konsoliduan që në vitet e para të vendosjes së regjimit. Duke qenë se legjitimiteti i pushtetit të komunistëve buronte nga rezistenca e tyre gjatë Luftës II Botërore, analiza trajton tri kategori kundërshtarësh: të ashtuquajturit kolaboracionistë, antifashistët dhe njerëzit që gjatë luftës kishin qenë politikisht indiferentë.

VIZATIMI I FYTYRËS SË “ARMIKUT TË POPULLIT” NË VITET E PARA TË REGJIMIT KOMUNIST

Në filmin *Ditët që sollën pranverën*, prodhim i Kinostudios “Shqipëria e Re” i vitit 1979, ku trajtohen ngjarje të ndodhura në Malësinë e Madhe në vitet e para të vendosjes së regjimit komunist në Shqipëri zhvillohet një skenë shumë interesante. Aktori Robert Ndrenika në rolin e një partizani së bashku me një koleg të tij ishin caktuar nga Këshilli Nacionalçlirimtar i fshatit për të kontrolluar kishën. Partizani shpreh shqetësimin se ata nuk mund të shkonin në kishë; se kontrolli duhet bërë sipas rregullave që kishte caktuar Këshilli dhe se ata nuk mund të hynin në shtëpinë e popullit pa leje.

Në këtë moment, Robert Ndrenika i kthen një pyetje shumë intriguese “Po pse, është prifti, popull?” Kjo pyetje e hedhur si një batutë kalimtare, u kthye në proverbiale dhe mjaft e përdorshme dhe në jetën e përditshme. Mesazhi që i transmetohej shoqërisë me anën e saj ishte i qartë: ekzistonte një kategori e shoqërisë që gëzonte të drejta, pra që për konceptin e regjimit ishte “popull” dhe një pjesë, e cila “nuk i meritonte” këto të drejta. Prifti katolik për të cilin flisnin dy partizanët ishte konsideruar nga regjimi si “reaksionar”, “armik” etj., dhe si i tillë nuk mund të konsiderohet “popull” e, rrjedhimisht, nuk mund të gëzonte të njëjtat të drejta si pjesa tjetër e popullsisë.

Qëllimi i këtij punimi nuk është të analizojë konceptin “popull”, por, përkundrazi, të sjellë në vëmendje mekanizmat që u përdorën nga organet shtetërore dhe partiake për të krijuar imazhin e “armikut”, të atij që populli duhet ta shikonte si “të huaj” dhe se si, gradualisht u krijua një kufi ndarës ndërmjet “popullit” dhe kundërshtarëve politikë realë, apo potencialë të regjimit. Fokusi i punimit do të jenë vitet 1944-1949, pra vitet e vendosjes së regjimit, e cila është dhe periudha e ngritjes dhe konsolidimit të këtyre mekanizmave të dhunës dhe propagandës.

Të gjithë ata që kanë jetuar gjatë viteve të “diktaturës së proletariatit” nuk mund të mos e kujtojnë retorikën e vazhdueshme për “diktaturën e proletariatit si formë më e ashpër e luftës së klasave”. Drejtuesit e PKSH/PPSH adaptuan teorinë e J. V.

Stalinit sipas të cilës “Diktatura e proletariatit duhet për të zhvilluar një luftë të papajtueshme kundër elementëve kapitalistë, për të shtypur borgjezinë dhe për të shkukur kapitalizmin nga rrënjët. Po në qoftë se kapitalistët e qytetit dhe të fshatit, në qoftë se kulakët dhe koncesionarët integrohen në socializëm, a duhet pas kësaj diktatura e proletariatit dhe, po qe se duhet, për të shtypur cilën

klasë?”¹⁾.

Bazuar në këtë përkufizim, retorika politike e regjimit nuk e fshihte se “diktatura e proletariatit” ishte në thelb “një formë e veçantë e aleancës së klasës punëtore me fshatarësinë ... si pushtet i punonjësve, i shumicës mbi pakicën”²⁾. Në këtë sistem politik kishte, pra një ndarje të papajtueshme midis këtyre dy klasave/grupeve shoqërore. Klasat e privileguara, borgjezët, tregtarët dhe pronarët e tokave ishin “armiqtë” natyralë të “popullit” (kupto: regjimit). Drejtuesit e lartë të PKSH-së u kujdesën në mënyrë të posaçme që këtë imazh ta gdhendin në mendjen e të gjithë shqiptarëve.

* * *

Ngjitja në pushtet e PKSH/FNÇ ende pa u larguar ushtritë pushtuese nga Shqipëria, nuk siguroi qetësi për drejtuesit e saj. Ata ishin të vetëdijshëm se kishin shumë sfida dhe vështirësi në rrugën për konsolidimin e pushtetit të tyre. E nisur që në gjenezë si një regjim totalitar, i bazuar në modelin e shtetit sovjetik të drejtuar nga Stalini, qeverisja e re e drejtuar nga PKSH u bazua në të njëjtat metoda dhe metodologji.

Teoritë e ndryshme politike i përkufizojnë regjimet totalitare si antidemokratike, pa strukturë efektive parlamentare, me një parti - të vetme, e cila kontrollon dhe drejton të gjitha pushtetet brenda shtetit. Filozofi i regjimit fashist, Gentile, argumentonte se totalitarizmi mbështetej mbi bindjen se “individit dhe shoqëria i përkisnin shtetit, i konsideruar jo vetëm si një entitet moral e shpirtëror i aftë që të përfaqësonte kombin, por edhe që të asimilonte tërësisht degëzimet e ndryshme të shoqërisë civile”³⁾. Studiuesi tjetër italian C. W. Casinelli mendon se veçoria më e rëndësishme e regjimeve totalitare është “kontrolli i plotë dhe i detajuar i të gjithë ideve, besimeve dhe shprehjeve”⁴⁾.

Pavarësisht në çfarë mënyre shprehen studiuesit e regjimeve totalitare, të gjithë bien dakord në faktin që këto regjime kërkojnë të krijojnë një shtet të

1) J. V. Stalin, “Mbi deviacionin e djathtë në PK(b) të BS”, në: Marks, Engels, Lenin, Stalin, *Për diktaturën e proletariatit*, Tiranë: 8 Nëntori, 1983, f. 580.

2) Marks, Engels, Lenin, Stalin, *Për diktaturën e proletariatit...*, f. 5.

3) Edlira Bitincka, “Totalitarizmi shqiptar në këndvështrimin teorik”, në:

4) C. W. Casinelli, “Totalitarianism, ideology and propaganda”, in: *The Journal of Politics*, Vol. 22, No. 1 (Feb., 1960), pp. 68-95

VIZATIMI I FYTYRËS SË “ARMIKUT TË POPULLIT” NË VITET E PARA TË REGJIMIT KOMUNIST

uniformizuar dhe sigurojnë nga shoqëria bindjen e verbër kundrejt pushtetit.

Arritja e një situate të tillë, sigurisht, nuk është proces i thjeshtë. Shoqëria njerëzore përmbledh njerëz me pikëpamje, bindje dhe besime të ndryshme. Një regjimi totalitar do t'i duhet të sigurojë bindjen e shumicës dhe të eliminojë me mjete e forma të ndryshme atë pakicë të padëshirueshme, e cila do të bëhej pengesë për regjimin.

Qeveria e PKSH/FNÇ që mori pushtetin menjëherë pas largimit të ushtrive pushtuese nuk e fshehu se e bazonte pushtetin e vet në dy shtylla të forta ideologjike: luftën e klasave dhe diktaturën e proletariatit. Ajo ishte e bindur se me rezistencën kundër pushtuesve gjatë Luftës së Dytë Botërore kishte fituar një bazë të qëndrueshme legjitimiteti për marrjen e pushtetit, por sa për sistemin politik dhe formën e regjimit që kërkonte të ndërtonte, çështja ishte më e komplikuar⁵⁾. Drejtuesit e lartë të PKSH ishin të vetëdijsëm se shteti i sapokrijuar kishte kundërshtarë të shumtë dhe të gjithanshëm, për të cilët regjimi përcaktoi një model sjelljeje për secilën nga kategoritë e kundërshtarëve.

Studiues të totalitarizmit bien dakord se në regjimet totalitare dhuna dhe propaganda janë dy anë të së njëjtës monedhë. Studiuesi E. Kohn-Bramstedt shprehet se “Terrori pa propagandën do të humbte efektin e tij psikologjik, propaganda pa terrorin nuk do i jepte ‘dorës së fortë’ peshën e duhur”⁶⁾. Unë personalisht mbështes mendimin e studiuesve të tillë Hannah Arendt, Richards Overly, të cilët mendojnë se përdorimi i dhunës dhe propagandës janë shoqërueset e përhershme të regjimeve totalitare. Intensiteti i përdorimit të

5) Sa i takon formës së regjimit që duhet të vendosej në Shqipëri, pakënaqësi dhe hezitime ekzistonin edhe brenda Frontit Demokratik (të krijuar në gusht 1945). Anëtari i Këshillit të Përgjithshëm Nacionalçlirimtar dhe ministri i Arsimit, Gjergj Kokoshi ishte mjaft kritik ndaj politikave qeverisëse të adaptuara nga qeveria e përkohshme. Në mbledhjet e KPNC, Kokoshi disa herë ishte shprehur kundra politikave të ashpra ekonomike të ndërmarra kundër kriminelëve të luftës. Ai argumentonte se nuk mund të vazhdonin të merreshin masa kaq të rrepta ndaj anëtarëve të familjes së tyre, sidomos në rastet kur personi në fjalë kishte vdekur. Në rastin e miratimit të Ligjit mbi tatimin e jashtëzakonshëm mbi fitimet e luftës, ai bënte thirrje të kihej kujdes në zbatimin e këtij ligji, pasi kështu siç po zbatohet ai ishte kthyer në një makth për tregtarët. Po kështu, Shefqet Beja, Kostandin Boshnjaku, Selaudin Toto, të gjithë në strukturat drejtuese qendrore apo lokale të Frontit Demokratik, në artikujt e tyre të botuar në gazetën *Bashkimi* flisnin për ekonomi të lirë dhe modele perëndimore qeverisjeje. Për më tepër shiko: Sonila Boçi, “The December 2nd, 1945 Albanian Elections: Legitimization, or Mere Formalization for Communist Power?” in: *Porta Balkanica* (7), 2005, p. 16, si dhe Sonila Boçi, Hamit Kaba, “Deputetët opozitarë përballë ndërtimit të ‘shtetit të diktaturës së proletariatit’”, në: *Studime Historike*, nr. 3-4, 2017, Tiranë: 2018.

6) Hannah Arendt, *The origin of totalitarianism*, San Diego, New York, London: A Harvest Book, 1979, p. 333.

njërës apo tjetrës, ndryshon në vartësi të fazave në të cilat ndodhen regjimet totalitare. Kështu, Arendt argumenton se “Kur totalitarizmi posedon kontroll absolut, ai zëvendëson propagandën me indoktrinimin dhe përdor dhunën jo aq shumë për të frikësuar popullin (kjo bëhet vetëm në fazën përpara kur opozita politike vazhdon të ekzistojë), por për të rikujtuar vazhdimisht linjat e tij politike dhe doktrinarë”⁷⁾. Sipas saj, në këtë fazë, propaganda “është një ndër instrumentet më të rëndësishme, në mos më e rëndësishme, të totalitarizmit për t’u përballur me botën jo totalitare; terrori në të kundërtën, është vetë thelbi i formës së tij të qeverisjes”⁸⁾. Ndërsa për R. Overy-n në sistemet totalitare “represioni nuk u zbatua si qëllim në vetvete për të kërkuar bindjen për shkak të frikës. Represioni shënjoji grupe dhe individë të cilët u izoluan si kërcënim për prioritetet politike të të dy sistemeve”⁹⁾. Të krijohet përshtypja se regjimet totalitare, kanë në një farë mënyre, nevojë për ekzistencën e “figurës së armikut”, si një instrument të domosdoshëm për të siguruar mobilizimin e masave.

Me këtë kombinim frikësimi, dhune dhe propagande filloi të ndërtohej edhe totalitarizmi në Shqipërinë e viteve 1945-1949. Në propagandën e saj, PKSh mundohej t’u shpjegonte masave se në Botë ekzistonin “dy lloj demokracish”: në njërën toleroheshin të gjitha llojet e partive, madje dhe ato fashiste. Ndërsa, në demokracinë që ofronin komunistët, “fashizmit i ndërtohej një barrierë e fuqishme ... Nëse ka njerëz të cilët e konsiderojnë këtë demokraci si diktaturë, ne i themi se një diktaturë që godet fort fashizmin dhe i jep të gjithë të drejtat dhe liritë popullit, është demokracia më e gjerë që ekziston në këto rrethana”¹⁰⁾. Sipas kësaj logjike, të gjithë ata që nuk përkrahnin ideologjinë fashiste, duhet të përfshiheshin në Frontin Demokratik, ndërkohë që mospërfshirja të etiketonte menjëherë si “armik”.

Strukturat e reja qeverisëse përcaktuan disa kategori kundërshtarësh dhe, për secilën prej këtyre kategorive, u “vizatua” një profil dhe imazh i posaçëm. Kategoria e parë e kundërshtarëve politikë që u goditën ishin “kriminelët e luftës” dhe popullsia e atyre zonave të cilat nuk kishin mbështetur gjatë luftës,

7) Po aty.

8) Po aty, p. 334.

9) Richard Overy, *The dictators: Hitler 's Germany and Stalin 's Russia*, New York, London: W. W Norton. Co, 2006, p. 177.

10) “Nga fjala e prof. Sejfulla Malëshovës”, në: *Bashkimi*, Tiranë, 27 shtator 1945.

VIZATIMI I FYTYRËS SË “ARMIKUT TË POPULLIT” NË VITET E PARA TË REGJIMIT KOMUNIST

Lëvizjen Nacionalçlirimtare. Që më 2 dhjetor 1944, Qeveria Provizore e E. Hoxhës nxori një udhëzim për të gjitha qarqet për hartimin e listave të kriminelëve të luftës. Kuptimi që ajo i dha konceptit të “kriminelit të luftës” ishte mjaft i gjerë. Sipas udhëzimit në kategorinë e “kriminelëve të luftës” u përfshinë krahas shqiptarëve të përfshirë në administratat e pushtimit italian e gjerman, “ata që kishin ndihmuar për mobilizimin e popullit kundër armikut, organizatorët dhe iniciatorët e organizatave të Ballit Kombëtar, Komanda e Rinisë, Gjindarmërisë, Legalitetit, Divizioni SS Skanderbeg”¹¹⁾. Në listën e “kriminelëve të luftës” u përfshinë edhe ata që kishin pasur marrëdhënie qoftë dhe ekonomike me pushtuesin¹²⁾.

Qëllimi i pushtetit ishte marginalizimi i plotë i kësaj kategorie të popullsisë, e cila në thelb përbënte jo vetëm kundërshtarët realë politikë të regjimit, por edhe elitën politike tradicionale shqiptare. Dhuna ndaj kategorisë së cilësuar si “kriminelë lufte” ishte e gjithanshme. Ata që shpëtuan nga dënimet me vdekje nga gjykatat ushtarake të ngritura në të gjithë Shqipërinë, iu nënshtruan viteve të gjatë burgimi. Ligjet e njëpasnjëshme i zhveshën familjet e tyre nga të gjitha të drejtat civile dhe politike¹³⁾. Dhuna nuk përfundoi me personat e akuzuar për “kriminelë lufte”, ajo u shtri edhe në familjet e tyre, madje në disa breza. Që në fillim të vitit 1945, shumë prej familjeve të “kriminelëve të luftës” u dëbuan nga qytetet kryesore të vendit, të tjerë u bënë banorë të kampeve të rrethuara me tela me gjemba në Krujë, Berat e më vonë në Turan, Tepelenë e Porto Palermo, për t’u zhvendosur vazhdimisht kudo që regjimi kishte nevojë.

Ndërsa shfrytëzoi klimën ndërkombëtare të krijuar kundër “kriminelëve të luftës” për të ngritur këto gjykata dhe për të dhënë dënime ekstreme ndaj kësaj kategorie njerëzish, regjimi u tregua shumë i kujdesshëm për të siguruar mbështetjen e gjerë të popullit. Në këtë proces, regjimi përdori sa dhunën, aq edhe propagandën dhe demagogjinë. Propaganda zyrtare i konsideroi këta “tradhtarë të atdheut”; “shitës së interesave të kombit”; “pazarexhinj”, madje

11) Xhafer Sadiku, *Genocidi mbi kulakët në Shqipërinë komuniste, 1948-1990*, Tiranë: ISKK, 2013, f. 21.

12) Po aty, f. 22

13) Neni 4 i “Ligjit për Listat e Zgjedhësve”, u hiqte të drejtën e votimit disa grupeve të qytetarëve shqiptarë. Përfshiheshin nga e drejta e votimit, ministrat dhe funksionarët shtetërorë të kohës së pushtimit, të arratisurit politikë, kriminelët e luftës dhe armiqtë e popullit. Për më tepër shih: Sonila Boçi, “Zgjedhjet shqiptare të 2 dhjetorit 1945: legjitimim apo ligjësim i pushtetit të komunistëve?”, në: *Studime Historike*, nr. 1-2, Tiranë: 2008, f. 91.

dhe “hajdutë pulash”. Krahas udhëzimit për strukturat shtetërore të qarqeve, drejtuesit e lartë të PKSH u dërguan udhëzime edhe strukturave të tyre partiake dhe atyre të Frontit ku i udhëzonin që të mobilizonin të gjithë popullin të cilët duhet të përfshiheshin masivisht në hartimin e këtyre listave. Është interesante të theksohet fakti se sa i takon kësaj kategorie të “armiqve të popullit”, mobilizimi i popullit ishte i përgjithshëm, ai nuk kërkohej në emër të klasës. Këshillave nacionalçlirimtarë të qarqeve u kërkohej të mblidhnin dëshmi mbi veprimtarinë tradhtarë të “kriminelëve të luftës” duke theksuar se “nuk ishte e nevojshme që dëshmitarët t’i kenë parë me sytë e tyre faktin e raportuar, mjafton që të kenë dëgjuar të flitet për të në popull”¹⁴⁾. Ndërkohë që nuk duhet të pranoheshin në asnjë mënyrë dëshmitë pozitive për “tradhtarët që gjendeshin të rreshtuar”.

Nëse një gjë e tillë ndodhte, siç ishte p.sh. rasti i 53 burrave të fshatit Qytezë të cilët iu drejtuan Këshillit Antifashist Nacionalçlirimtar dhe qeverisë me lutjen për faljen e jetës së Kolë Tromarës, i cili sipas tyre “gjatë kohës që kishte qenë prefekt i Korçës na ka mbrojtur në çdo mënyrë dhe [pa] ndërhyrjen e tij, katundi tonë i hedhur me lëvizjen nacionalçlirimtare do të qe bërë pluhur dhe hi”¹⁵⁾, reagimi i strukturave partiake ishte i menjëhershëm. Në fshat zbarkuan propagandistët partiakë për t’i bindur banorët në drejtësinë e vendimit të gjykatës speciale dhe në tradhtinë e Kol Tromarës. Ndërkohë që organeve të Divizionit të Mbrojtjes së Popullit iu kërkuar të mbanin nën kontroll nënshkruesit e peticionit.

Njëkohësisht me përpjekjet për denigrimin moral, material dhe politik të kategorisë së “kriminelëve të luftës”, filloi gjithnjë e më shumë të lartësohej figura e partizanit dhe pjesëmarrësve në lëvizje, të cilët padyshim ishin fituesit e luftës dhe shtylla e pushtetit të ri.

Në kategorinë e dytë të kundërshtarëve të regjimit ishte edhe popullsia në zonat veriore të vendit. Popullsia konservatore e këtyre krahinave, e lidhur fort me zakonet dhe traditat shekullore, tregoi hapur kundërshtimin ndaj vendosjes së regjimit komunist në vend. Ajo u bë baza e kundërshtimit me armë të regjimit

14) Xh. Sadiku, *Genocidi mbi kulakët...*, f. 33.

15) *Arkivi Qendror Shtetëror (më tej: AQSH)*, Fondi: *më tej F.*, 489, Viti (*më tej: V.*) 1945, Dosja (*më tej: D.*) 144, fl. 8. Letër e banorëve të fshatit Qytezë (Korçë) për Këshillin Antifashist Nacionalçlirimtar dhe Qeverinë e Përkohshme, 8 prill 1945.

VIZATIMI I FYTYRËS SË “ARMIKUT TË POPULLIT” NË VITET E PARA TË REGJIMIT KOMUNIST

komunist dhe një bazë e sigurt për strehimin e të gjithë anëtarëve të Ballit Kombëtar, Legalitetit dhe ish zyrtarëve të lartë që kishin shërbyer në administratat e pushtimit. Kelmendasit, mirditorët, lumjanët etj., organizuan rezistencë të armatosur ndaj vendosjes së regjimit komunist, rezistencë që i shkaktoi shumë kokëçarje drejtuesve të lartë të PKSH, të cilët mundën me shumë vështirësi ta vinin në kontroll vetëm nga fundi i viteve '40.

Në fillim të vitit 1945, qeveria ndërmori në të gjithë zonën e veriut një fushatë për çarmatimin e popullsisë dhe ngritjen e këshillave nacionalçlirimtarë. E gjithë situata u shoqërua me dhunë të ashpër. Sipas një raporti, të Divizionit III të UNÇ për komandën e qarkut të Shkodrës më 7 shkurt 1945 një valë masash represive ishin ndërmarrë në zonën e Malësisë së Madhe. “Janë djegur shtëpitë e Mark Sokolit e të Kol Tom Stakas nga Kopliku - thuhet në raport, - për arsye se ndodhen në arrati me Llesh Marashin. Është djegur gjithashtu shtëpia e Shuk Gjekës, nga katundi Sheldije për arsye se ndodhet në arrati së bashku me vëllan e tij. Është pushkatuar Tom Marku nga katundi Sheldije për arsye se duke pasur 9 armë tregoi vetëm një. Pushkatimi i tij është bërë në konferencë përpara popullit të katundit. Ky person bënte nga ana tjetër propagandë për mos dorëzimin e armëve”¹⁶⁾. Dhuna ishte e tillë sa detyroi drejtuesit komunistë lokalë t’i tërhiqnin vërejtjen eprorëve të tyre mbi sjelljen e Divizionit të Mbrojtjes së Popullit, i cili po terrorizonte popullsinë¹⁷⁾.

Ajo që vërehet nga letërkëmbimi ndërmjet drejtuesve komunistë është se dhuna e përdorur në veri, ndryshe nga ajo e përdorur ndaj “kriminelëve të luftës”, nuk synonte denigrimin e kësaj popullsie, por frikësimin dhe, më pas, nënshtrimin e saj. Në shkurt të vitit 1945, Mehmet Shehu urdhëronte shtabet e Brigadës I, XI, XXIII dhe XXIV që të fillonin sa më shpejt operacionin për çarmatosjen e popullsisë së veriut. Udhëzimet tregonin për një dhunë të diferencuar “në rast se ndokush gënjen - porosiste Shehu, - duke deklaruar vetëm një armë ose nuk deklaroi kurrë dhe armët i mshef, karshi tij duket të merren masat ekstreme d.m.th. të pushkatohet në vend pa gjyq.

Në rast se ndonjë katund ose ndonjë grup njerëzish do të guxojë të shtijen me armë kundra partizanëve, atëherë duhet të merren masa shumë të rrepta

16) AQSH, F. 14/AP-str., V. 1945, D. 215, fl. 13. Raport i Divizionit III të UNÇ për komandën e qarkut të Shkodrës, 7 shkurt 1945.

17) AQSH, F. 14/AP-Str., V. 1945, D. 16. Raport i Sami Bahollit për KQ të PKSH, pa datë.

d.m.th. të sulmohen reaksionarët dhe, nga ato që do të kapen me armë të pushkatohen në vend pa gjyq elementat kryesorë, ndërsa elementat më pak të fajshëm por që kan luftuar të shoqërohen të lidhur për këtu në Shkodër; elementi popull që ka qenë i gënjyer në këtë rast të lihet i lirë dhe të çarmatoset”¹⁸⁾.

Qartazi regjimi kërkonte të shtrinte ndikimin në veriun e vendin, duke shkëputur masën e gjerë të fshatarëve të varfër nga bajraktarët. Enver Hoxha porosiste Mehmet Shehun që “Shtypi duhet të vë në dukje lodrën e fëlliqur të mbeturinave të reaksionit dhe tradhtarëve që u pushkatuan. Të vihet në dukje dora e hekurt e qeveris dhe e ushtrisë që mbron popullin. Parulla e mobilizimit të popullit rreth pushtetit dhe qeveris. Grusht të pamëshirshëm atyre që mashtrojnë popullin”¹⁹⁾.

Në këtë rast, regjimi kërkonte mobilizimin e popullit në emër të klasës, pra duhet të bëhej ndarja mes krerëve “reaksionarë” dhe popullit të gënjyer. Të parët duhet të izoloreshin dhe të dënoheshin, të dytët duhet të bashkoheshin me pushtetin e ri.

Porosia ishte që krahas “me çarmatimin duhet të shkojë dhe riorganizimi i këshillave me anë konferencash në çdo katund. ... Nëpër konferenca i duhet shpjeguar popullit ç’është pushteti, ç’është lufta jonë, ushtria jonë. Të demaskohet reaksioni, t’i tregohet gjendja e jashtme, t’i premtohet lumturi dhe paqë, t’i tregohen vështirësitë që gjen pushteti sot dhe krijuesit e këtyre vështirësive. Me fjalë të tjera, ku shkelin forcat tona duhet të ngrehin pushtetin dhe të lënë gjurmë politike. Motoja e operacionit do të ishte “Reaksioni duhet të asgjësohet. Populli duhet organizuar dhe mobilizuar. Kujt t’i kërkohet arma duhet ta dorëzojë ose armën, ose shpirtin”²⁰⁾.

18) *AQSH*, F. 14/AP-Str., V. 1945, D. 215, fl. 29. Urdhër i Mehmet Shehut, komandanti i Korpusit III, Shkodër për shtabet e brigadave I, XI, XXIII, XXIV, 12 shkurt 1945.

19) *AQSH*, F. 14/AP-Str., V. 1945, D. 215, fl. 7, Radiogram tepër urgjent i Enver Hoxhës për Mehmet Shehun, 1 shkurt 1945.

20) *AQSH*, F. 14/AP-Str., V. 1945, D. 215, fl. 31. Urdhër i Mehmet Shehut, komandanti i Korpusit III, Shkodër për shtabet e brigadave I, XI, XXIII, XXIV, 12 shkurt 1945.

VIZATIMI I FYTYRËS SË “ARMIKUT TË POPULLIT” NË VITET E PARA TË REGJIMIT KOMUNIST

Nga viti 1945-1949, popullsia e veriut kaloi në disa faza dhune dhe terrori²¹⁾, por ajo iu nënshtrua gjithashtu edhe një procesi të fuqishëm propagande dhe indoktrinimi, e cila ishte bashkudhëtare e dhunës. Madje, që grupet e agjitacionit të kishin më shumë sukses, veçanërisht në zonat malore si në veri ashtu dhe në jug të vendit, sektori i agjitpropit pranë KQ të PKSH hartoi një udhëzues mbi zakonet dhe traditat që agjitorët partiakë duhet të kishin parasysh. Në propagandën zyrtare lavdëroheshin vlerat e malësorëve si: trimëria, besa, mikpritja, por njëkohësisht viheshin në dukje nevoja për të ndryshuar disa zakone të vjetra dhe prapanike, të cilat ishin mbajtur gjallë vetëm për ta mbajtur të nënshtruar dhe të varfër popullsinë e këtyre zonave. Veçanërisht pas zgjedhjeve të 2 dhjetorit 1945, filluan të goditeshin krerët e veriut, si fanatikë, injorantë dhe shkaktarë të prapambetjes ekonomike e arsimore të kësaj popullsie, si dhe të shitur tek të huajt.

Një kategori tjetër e konsideruar “armiqtë e popullit” ishin dhe shtresat e pasura të popullsisë (tregtarët dhe pronarët e mëdhenj të tokave), si dhe intelektualët që kishin studiuar jashtë. Që gjatë luftës propaganda e PKSH/FNÇ kishte përfshirë premtimet për ndryshime të thella me karakter social. Gjatë viteve 1944-1945, para zgjedhjeve të 2 dhjetorit për Asamblenë Kushtetuese, Qeveria Provizore nuk e pranonte haptazi se regjimi që po vendosej në vend bazohej në modelin sovjetik. Të konsideruar në mbledhje të ndryshme partiake si kundërshtarë natyralë të regjimit të ri, ai u tregua i kujdesshëm për t’ia “vizatuar” popullit figurën e secilës prej kategorive të kundërshtarëve politikë. Më 26 dhjetor 1944, Ministria e Financave u dërgoi një qarkore të gjitha Këshillave Nacionalçlirimtarë të qarqeve që të formonin sa më parë komisione për caktimin e fitimeve të luftës. Anëtarët e komisionit kërkoheshin të ishin “njerëz të vendosur të lëvizjes”, të cilët “njihen në popull për drejtësinë dhe paanësinë e tyre”, si dhe “njohin tregun e tregtarët dhe fitimet e tyre”²²⁾

21) Shtypja e kryengritjeve të Koplikut (janar 1945) dhe Postribës (shtator 1946) u shoqërua me pushkatime pa gjyq, dhunë dhe internime në masë të popullsisë së këtyre krahinave. Për më tepër shih AQSH, F. 14/AP (Str), V. 1945, D. 215. Radiograme të Enver Hoxhës drejtuar Mehmet Shehut në të cilat i kërkon që të ndërpresë pushkatimet dhe për të gjithë dënimet kapitale të kërkojë mendimin e drejtuesve të lartë të PKSH. Dhuna e vitit 1949 në zonën e Mirditës që shoqëroi vrasjen e drejtuesit komunist Bardhok Biba ishte një nga më sinjifikantet në lidhje me sjelljen e qeverisë komuniste ndaj kësaj popullsie. Për më tepër shih: AQSH, F. 14/AP (Str), V. 1949, D. 172, fl. 20-23. Relacion mbi situatën në Mirditë pas vrasjes së sekretarit I të komitetit të partisë, Bardhok Biba.

22) AQSH, F. 267/APL, V. 1944, D. 4, fl. 5. Qarkore e Ministrisë së Financave për gjithë këshillat nacionalçlirimtarë të qarqeve, 26 dhjetor 1944.

Qarkorja kujdesej t'u kujtonte komisioneve se duhet të shënonin fitimet që janë bërë prej 7 prillit 1939, e këtij dhe jo pasurinë që ka pasur përpara kësaj date²³⁾. Si në rastin e tregtarëve e industrialistëve, ashtu dhe ndaj pronarëve të mëdhenj të tokave, ndonëse qëllimi final ishte të eliminoheshin si shtresë e popullsisë, dhuna e ushtruar ndaj tyre në fillim ishte selektive. Drejtuesit e lartë të PKSh kishin ende nevojë të legjitimonin pushtetin e tyre me anë të zgjedhjeve. Ata kishin nevojë që të mos e shpallnin hapur llojin e regjimit që synonin të vendosnin. Kështu, si për tregtarët e mëdhenj, ashtu dhe për pronarët e mëdhenj të tokave sulmi nuk ishte menjëherë në emër të luftës së klasave. Ajo u drejtohej individëve që nuk u bindeshin urdhrave dhe ligjeve të pushtetit të popullit, jo të gjithë klasës së tregtarëve, industrialistëve dhe pronarëve të tokave.

Menjëherë pas fitores në zgjedhjet e 2 dhjetorit 1945, situata ndryshoi. Më 11 dhjetor 1945, në mbledhjen e Byrosë Politike vija politike e Frontit Demokratik u konsiderua oportuniste. Drejtuesit më të lartë të PKSH e quajtën gabim zgjerimin e Frontit me elementë borgjezë, tregtarë, klerikë e intelektualë borgjezë²⁴⁾. Njëkohësisht në këtë mbledhje u konsiderua oportuniste edhe qëndrimi që ishte mbajtur ndaj Aleatëve Perëndimorë. Vetëm dy muaj më vonë, Plenumi V i KQ të PKSH përcaktoi luftën e klasës si filozofinë bazë ku do të mbështeteshin marrëdhëniet ekonomike dhe sociale të shoqërisë shqiptare²⁵⁾. Pikërisht në këtë moment filloi lufta e ashpër për të marginalizuar dhe më pas për ta eliminuar plotësisht pronën dhe pronarët në vend. Masat administrative të marra kundër shtresave të pasura dhe intelektualëve si: shtetëzimi i ndërmarrjeve, largimet nga postet administrative dhe shkollat të gjithë individët që i përkisnin këtyre shtresave u përshkallëzuan masa policore, dënime dhe dhunë të drejtpërdrejtë. Gjatë vitit 1946-1947 një numër rekord procesesh gjyqësore u zhvilluan ndaj individëve të kategorive të ndryshme: klerikë, pronarë tokash, tregtarë, intelektualë, të gjithë të akuzuar se vepronin kundër interesave të popullit. Gjuetia e shtrigave u shtri edhe ndaj personave antifashistë të cilët kishin pasur kontribut gjatë rezistencës kundër pushtuesit.

23) AQSH, F. 267/APL, V. 1944, D. 4, fl. 5. Qarkore e Ministrisë së Financave për gjithë këshillat nacionalçlirimtarë të qarqeve, 26 dhjetor 1944.

24) AQSH, F. 14/AP-organet udhëheqëse, V. 1945, D. 4, fl. 1-2. Shënime të mbledhjes së Byrosë Politike të KQ të PKSH, 11 dhjetor 1945.

25) Po aty.

VIZATIMI I FYTYRËS SË “ARMIKUT TË POPULLIT” NË VITET E PARA TË REGJIMIT KOMUNIST

Dënimi i Rexhep Plakut është një nga më sinjifikativët në numrin e madh të dënimeve për shkak të kundërshtimit të Reformës Agrare, pasi ai kishte qenë një nga organizatorët kryesorë të rezistencës kundër pushtuesit në zonën e Konispolit, drejtues i njësive ushtarake që vepronin nën siglën e FNÇ dhe anëtar i Shtabit të Zonës I Operative Vlorë-Gjirokastrë. Pavarësisht kësaj, kontributi i tij në luftë nuk e shpëtoi nga dënimi i gjatë 30-vjeçar²⁶⁾. Po kështu u dënuan të tjerë pjesëmarrës në rezistencë, por që nuk mbështesnin formën e regjimit si: ish ministri i Arsimit, Gjergj Kokoshi, deputetët Riza Dani, Shefqet Beja, Selaudin Toto, Hysni Peja, Kostë Boshnjaku, Kol Kuqali etj.

Ndërsa dhuna shërbente për frikësimin e kundërshtarëve politikë, të gjitha proceset shoqëroheshin nga makina gjigante propagandistike që ishte krijuar, me të cilën kërkoheshin dhe siguroheshin mbështetja e masës së gjerë të popullit. “Ju i patë, - i drejtohej Enver Hoxha banorëve të Vlorës më 20 shtator 1947, - veprat e atyre që u gjykuan në Tiranë, Abdyl Kokoshit, Sheh Karbunarës dhe tradhëtarëve që të lidhur me Ali Këlcyrën dhe Mit’hat Frashërin u përpoqën të riorganizonin Ballin dhe Legalitetin. Nën drejtimin direkt të amerikanëve, tradhëtarët sabotuan, bënë atentate, u përpoqën të rrëzonin regjimin e popullit”. Jo më kot, të gjitha proceset si pjesë kryesore të akuzave kishin bashkëpunimin e të akuzuarve me agjencia të huaja amerikane, britanike, italiane apo greke. Këto i shndërronin kundërshtarët politikë në “armiqtë e popullit”, si dhe krijonin psikozën e pasigurisë për pavarësinë e sovranitetit të vendit. Duke binomizuar atdheun me partinë, njerëzit e zakonshëm shtrëngonin radhët me regjimin dhe kundërshtarët e tij izoloheheshin gjithnjë e më shumë. Retorika çohet dhe më tej dhe merr karakter tërësisht klasor, “çfarë do të presë populli nga familja e Kokoshit, e Koculit, e Risilisë, e Sharrës, e Peshkëpisë”²⁷⁾ Qartazi faji i kësaj kategorie kundërshtarësh nuk mund të ishte individual. Për regjimin ata ishin kundërshtarë sui generis dhe si të tillë duheshin trajtuar për të mos i lënë të ngrenë kokë. Ata nuk do të pajiseshin me kartat e Frontit, duke i përjashtuar praktikisht nga jeta shoqërore.

26) *Autoriteti për Informimin mbi Dokumentet e ish Sigurimit të Shtetit*, Fondi Arkivi i Ministrisë së Punëve të Brendshme, nr. 1/Dosjet Gjyqësore dhe Hetimore, V. 1946, D. 1070. Procesverbali i hetimit dhe gjykimit të Rexhep Plakut, tetor-dhjetor 1946.

27) Enver Hoxha, *Vepra 3*, Tiranë: 8 Nëntori, 1979, f. 190.

Më 1950, regjimi thelloi diferencimin midis “popullit” dhe “armiqve” të tij. Stigmatizimi i tyre nuk do të prekte vetëm të tashmen, por edhe të ardhmen e tyre, madje edhe të fëmijëve të tyre. Në mbledhjen e Byrosë Politike të KQ të PPSH të 1 prillit 1950 u shqyrtua çështja e shpërndarjes së bursave të studimit. Sipas E. Hoxhës, “duke qënë se gjatë vjetëve të kaluara nuk ka patur një kriter të përcaktuar për dhëniet e bursave të jashtme, ka ndodhur që të përfitojnë bursë dhe elementë me qëndrim të keq politik, të shtresave të pasura, dhe të prekura nga reformat ekonomike të pushtetit tonë ... gjë që ka sjellë si konsekuencë më 1949-1950 prerjen e një numri bursash për qëndrim të keq politik”²⁸⁾. Në bazë të kësaj platforme u vendos që bursat do të përfitoreshin më parë nga ish pjesëmarrësit në LNÇ, pastaj anëtarët dhe kandidatët e PPSH, dhe së fundi ata me rezultate të mira në mësim. Në të njëjtën kohë, u mor vendimi që administrata shtetërore të spastrohej nga elementët “reaksionarë”. Biografia filloi të shndërrohet në një barrë dhe në një pengesë të pakapërcyeshme për të gjithë ata individë që regjimi kishte vendosur t’i vizatonte si “armiq të popullit”.

28) *AQSH*, F. 14/AP-organet udhëheqëse, V. 1950, D. 83, fl. 27. Platformë e Byrosë Politike të KQ të PPSH mbi kriteret për akordimin e bursave për jashtë shtetit, 1 prill 1950.

Persekutimi i klerit katolik nga Kosova që shërbeu në Shqipëri gjatë regjimit komunist

ABSTRAKT

Në listën e gjatë të martirëve të Kishës Katolike të persekutuar, burgosur dhe vrarë ndodhen edhe klerikë katolikë nga Kosova, të vrarë nga diktatura komuniste me arsyen se kryenin shërbesane Shqipëri apo “ishin të lidhur me shërbime të huaja”. Shumica e tyre, përveç shërbesave fetare, kontribuuan në arsim, kulturë dhe në themelimin e organizata nacionaliste. Të tillë klerikë të lindur në Kosovë, e që shërbyen në Shqipëri, ishin edhe: At Serafin Koda, At Anton Muzaj, Dom Shtjefën Kurti, etj. Të gjithë këta gjeten vdekjen nga regjimi komunistë, përmes pushkatimit, internimit në kampet e përqendrimit me vite të tëra, dhe disa në pleqëri nga plagët dhe nga vuajtjet në burgje.

Në këtë punim, mëtojmë që përmes dokumenteve, të dala nga institucionet e shërbimit të shtetit, e që tani gjenden në Arkivin e Autoritetit për Informimin mbi Dokumentet e ish-Sigurimit të Shtetit (më tej: AIDSSH), të sjellim disa të dhëna, të njohura pjesërisht apo të panjohura mbi arsyet, shkaqet dhe “arsyetimet” që u bënë nga autoritetet e kohës me rastin e internimit apo ekzekutimit të tyre.

PERSEKUTIMI I KLERIT KATOLIK NGA KOSOVA QË SHËRBEU NË SHQIPËRI GJATË REGJIMIT KOMUNIST

Me marrjen në dorë të pushtetit në Shqipëri nga partia Komuniste, qëndrimi që kishte Kisha Katolike ndaj pushtetit të ri, nxiti një kalvar të paparë e të pa merituar ndaj saj nga viti 1945 për të vazhduar deri në fillim të viteve 90-ta të shek. XX. Për këtë arsye, kleri i saj u akuzua për komplete kundër qeverisë dhe u morën në shënjestër, duke e rritur pakënaqësinë e popullsisë ndaj pushtetit. Përkeqësimi do të shkonte deri në atë masë, sa që kleri katolik u cilësua si “bashkëpunëtorë” në shërbim të vendeve të huaja. Ky kategorizim, i jepte të drejtën Frontit Demokratik, të drejtuar nga Partia Komuniste e Shqipërisë, që të ketë si pretekst për të filluar përndjekjet ndaj klerit dhe Kishës Katolike.

Në Arkivin AIDSSH kishim fatin të kemi në dorë dosjet gjyqësore të tyre, të cilat janë voluminoze, të mbushura me “vendime në emër të popullit” e “dëshmi” të shumta të fabrikuara që binin mbi barrën e të akuzuarve.

Mirëpo, siç dihet, klerikët padyshim qenë patriotë të sinqertë, me opinione antikomuniste dhe me një besnikëri ndaj Kishës së përbotshme dhe atdheut. Kështu, ndjehej se fryma e përgjithshme e Kishës Katolike në Shqipëri, dhe gjithashtu pjesa më e madhe e besimtarëve të saj, nuk e pranuan vullnetarisht komunizmin.¹⁾ Që klerikët qenë njëzëri kundër sistemit komunist ateist dhe kundër përcaktimit të Shqipërisë përkrah bllokut lindor, tregon edhe fakti se ata ishin të angazhuar privatisht në organizata të ndryshme politike, si: partia Demokristiane, Partia e Legalitetit, Partia e Ballit Kombëtar, të cilat ishin kundër Partisë Komuniste.

Këtë komunitet, pushteti i ri po e shihte si pengesë, meqë ishte, pothuajse i vetmi zë që mund të dëgjohej këtu në Shqipëri ndër qarqet e Evropës Perëndimore, ku vendosej fati i kombeve.

Në këtë fushatë ndjekje e persekutimi, nuk u kursye as kleri dioqezan apo shekullar, nuk u mor në konsideratë as kontributi i tyre, në kulturë e arsim që ishte dhënë deri në atë kohë. Nuk u përfill as veprimtaria e tyre kombëtare gjatë gjithë historisë së ekzistimit të tyre. Edhe me keq, nuk u morë në konsideratë edhe fakti se një pjesë e tyre ishin të përndjekur në vendlindjen e tyre në Kosovë nga regjimi komunist jugosllav.

1) Zef Mirdita, *Krishtenizmi ndër shqiptarë*, Drita & Misioni Katolik Shqiptar në Zagreb, Prizren-Zagreb: 1998, f. 231; 320.

Komunizmi, me sa duket, në përgatitjen e meshtarëve shihte potencialin e vërtetë të kundërvënies ndaj një ideologjie të re, të panjohur më parë, por që kërkonte të imponohej përmes dhunës së egër të diktaturës ateiste.²⁾ Në realitet, gjuetia ndaj klerit u ndërmor për shkak se ata nuk përkrahën verbërinë e Enverit për tu bërë koloni e armiqve të vjetër sllav, por përkrahnin projektin anglez për një Shqipëri demokratike dhe properëndimore, siç theksonte, në të kohë, delegati Apostolik Leone Nigris,³⁾ ku në gjirin e saj, sipas disa mendimeve britanike, më një plebishit do të gjendej edhe Kosova.⁴⁾

Në mesin e klerit që patën fatin tragjik të persekutimit nga regjimi komunistë kishte edhe të tillë që ishin nga Kosova, të cilët po shërbenin në Shqipëri. Në mesin e tyre, ne kemi marrë për trajtim tri portrete klerikësh, duke u bazuar në dokumentet e AIDSSH: At Serafin Koda (1893-1947), At Anton Muzaj (1921-1948) Dom Shtjefën Kurtin (1898-1971), dhe të cilët edhe janë objekt i trajtimit të punimit tonë.

Si kulminacion i armiqësisë së pushtetit komunist krijuar ndaj klerit katolik, ndër viktimat e para që u mbytën nga ata që kishin ardhur nga Kosova për të shërbyer në Shqipëri ishte At Serafin Koda.

At Gjon Serafin Koda (1893-1947), i biri i Gasprit dhe nënës Ananijeta, u lind më 25 prill 1893, në Janjevë të Kosovës, në një familje me tradita fetare, patriotike e atdhetare, familje e Malësisë së Karadakut, zonë e njohur për heroizëm dhe atdhedashuri.

Nga emri i lindjes, Gjoni ishte edukuar që në fëmijëri me përkushtim ndaj atdheut. Studimet e larta i mbaroi në Austri. Sipas traditës së Fretërve, mori emrin Serafin. Meshën e parë e kremtoi më 30 Korrik 1925. Më pas, Frati nga Janjeva do të vijonte në udhën e bariut duke shërbyer edhe ndër vise të tokës mëmë, Shqipërisë, si në: Dushman, Shalë, Prekal, Bushkash, Vukël, Kelmend dhe, së fundi, u caktua në Dioqezën e Sapës së Lezhës. Kur Atë Serafini mbërriti në qytetin e vjetër të Lezhës, me atë zhgunin Françeskan e një konop lidhur mes trupit, ai meditonte me syrin e një njeriu që po i shkelte për herë të parë ato treva të panjohura për të.

2) Z. Mirdita, *Krishterizmi...*, f. 230.

3) Nik Ukgjini, *Kisha Katolike në trevat shqiptare* (shek.XI-deri sot), Tiranë: Shoqata e Jezuitëve, 2016, f. 251.

4) Ana Lalaj, *Dosjet e Luftës*, Tiranë: Toena, 2014, f. 155, 167.

Me mbarimin e Luftës së Dytë Botërore dhe me vendosjen përfundimisht të regjimit komunist në Shqipëri, Atë Serafini dhe sivilizërit e tij françeskanë, do të kalonin përmes një *kalvari* dhembjesh, nga krimet më të paskrupullta të regjimit, nëpërmjet Sigurimit policor famëkeq shqiptar. Arrestimi dhe burgosja Serafin Koda ndodhi deri sa ishte famullitar në Lezhë.

Kjo ndodhi pasi punonjësit e sigurimit më parë bënë një takim, për të diskutuar rreth problemeve ekonomike, me Fretërit e Kuvendit, por në fakt, aty oficerët e sigurimit u aktivizuan sikur ndonjëherë për t'i dhënë kuptim politik. Ashtu të lidhur e veçojnë në një nga dhomat e Kuvendit, duke e torturuar me metodat më çnjerëzore, psikologjike dhe fizike, me alibi të sajara, si: “*një ndër kundërshtarët e regjimit komunist dhe për rrëzimin e pushtetit të tyre*”. I kërkonin bashkëpunim, për të dëshmuar kundër klerikëve të tjerë, që Sigurimi i Shtetit të arrestonte inteligjencën e klerikëve. Ishte maji i vitit 1947, në moshën 54 vjeçare. At Serafini ju nënshtrua pyetjeve nga hetuesit e Sigurimit të Shtetit, dhe torturave nga me çnjerëzoret. Të tre hetuesit që e kishin marrë në pyetje, u lëshuan mbi Atë Serafinin, duke e torturuar e rrahur barbarisht, derisa ai humbi ndjenjat. Ashtu i shtrirë në dysHEME, i gjakosur, i dërmuar dhe i pavetëdijshëm, njëri nga hetuesit i fut duart në fyt, për ta mbytur meshtarin. Nga fyti filloi të rridhte gjak. Torturat vazhdojnë edhe për disa orë të tjera. Kur ata u larguan Atë Serafini po jepte shpirt në çimenton e ftohtë të dhomës. Nga mesnata e datës 11 maj 1947, Atë Serafini, i rënduar nga plagët, dha shpirt. Vëllezërit e tij klerikë e murrën për ta çuar tek infermierja.

Infermierja e atyre viteve Marie Ndoja, e cila mjekonte Atë Serafinin në momentet e agonisë së plotë, bëri të pamundurën ta shpëtonte, por plaga e madhe e dëmtimit të venave e rrjedhja e gjakut nga fyti ia morën jetën. Maria e varrosi me mjaft mundim e në fshehtësi të plotë meshtarin trim, poshtë një ulliri, që ishte në oborrin e Kuvendit të Fretërve, në kodrën që populli e thërriste “Kisha e Dom Lleshit”.⁵⁾

At Anton Muzaj (1921-1948) u lind në Vërnakollë të Kosovës, më 15 maj të vitit 1921 nga prindërit Dedë dhe Dile. Shkollën fillore e kreu në Prizren, ndërsa të mesmen në Seminarin Papnor të Shkodrës. Gjatë studimeve në Seminar, pati fatin të takojë dhe mësojë nga mësimdhënës italian dhe shqiptarë

5) Gj. Turmalaj, “Atë Serafin Konda: Mësojeni kohën të mos hajë bijtë e vetë”, në: *Jeta Katolike*, nr. 1 (2009), f. 27-29.

nga të cilët u pajis me një kulturë të lartë. Në vitin 1938 me autorizimin e argjipeshkvit të Shkodrës, u dërgua në Romë në *Kongregatën Propaganda Fide* ku dhe studioi teologji dhe filozofi në Universitetin Gregorian, të cilin e përfundoi në vitin 1945. Gjatë studimeve në Romë, më 1944 u vizitua nga argjipeshkvi monsinjor Thaçi, ku sipas procesverbalit gjyqësor ishte njoftuar mbi formimin e partisë së Balli Kombëtar dhe partisë Nacionalçlirimtare.⁶⁾ U shugurua meshtar më 19 mars 1944. Në vitin 1946 u kthye në atdhe. Pas arrestimit të Dom Tomë Lacajt, e zëvendësoi këtë si sekretar të Argjipeshkvisë së Shkodrës.

Sipas aktit të gjykimit lëshuar në Shkodër, Muzaj, ishte arrestuar më 19 maj të vitit 1947 “*Për faje kundër Shtetit dhe Popullit*”, kurse të nesërmen, më 20 maj, me urdhër të prokurorit publik, sipas ligjit nr.372, datë 12.XII.1946, iu lëshua urdhri për burgosjen e tij për kohë të caktuar.⁷⁾

At Anton Muzaj ishte dëshmitar dhe bashkorganizator në organizimin e ceremonisë së varrimit të argjipeshkvit të Shkodrës, Dom Gaspër Thaçit. Vdekja e argjipeshkvit imzot Gaspër Thaqit në Shkodër më 25 maj 1946, kishte vënë në alarm gjithë autoritetet e regjimit komunist. Nga regjimi, nën urdhrat e Koçi Xoxes, u bënë përgatitje të hollësishme për tu sabotuar pjesëmarrja masive e njerëzve në funeralin e lamtumirës së argjipeshkvit. Këtë atmosferë sabotimi e argumentojnë një sërë dokumentesh të Komitetit Qendror, ku janë urdhra dhe raportohen detaje për funeralin e mbajtur në Shkodër më 29 maj 1946. Sipas një dokumenti të Komitetit Qendror të lëshuar një ditë më herët, më 28 maj 1946, përveç tjerash thuhej:

“Nesër në mëngjes në ora tetë bëhet salikimi i trupit të tij [argjipeshkvit të Shkodrës]. Më këtë rast ata do të mundohen që ta bëjnë funeralin sa më madhështor. Kanë përgatitje të thërrasin sonte gjithë rininë katolike sigurisht për funeralin e nesërm. Marrim informata se na populli katolik janë duke përgatit kurora, po kështu edhe ndër lagje. Do të thirren edhe nga krahinat si edhe nga ...prefektura si Durrësi e Tirana. Ata kanë kërkuar nga pushteti bandën muzikore e policë. Nuk është çudi që famullitë ndër krahina të bëjnë agjitacion që të vijnë së bashku me popullin. Këtu ata kanë favor se nesër është

6) Arkivin e Autoritetit për Informimin mbi Dokumentet e ish-Sigurimit të Shtetit (më tej: AIDSSH), Dosja nr. 1303, fl. 3.

7) AIDSSH, Dosja, nr. 1303, fl. 6.

ditë tregu dhe ora tetë është e favorshme që një pjesë e popullit është katolikë si fshatar, zanatçi e tregtar përpara se të filloj punë të shkoj atje, kështu që një pjesë e tregut mund të mbyllet. Këtë përcjellje madhështore do të mundohen ta shfrytëzojnë shumë duke treguar lidhjen në popull, kundër nesh... Ne do të mundohemi ta sabotojmë nga poshtë... ”⁸⁾

Funerali i tij, ku morën pjesë mbi 1200 vetë, shihej si një rrezik i madh për regjimin komunist. Për këtë organizim dhe për numrin e madh të pjesëmarrësve u akuzua edhe At Anton Muzaj. Sipas akt-akuzës, Muzaj, gjoja kishte organizuar nxënësit që të lëshojnë mësimin dhe të marrin pjesë në këtë ceremoni. Megjithatë, ai në procesverbalin e gjykatës, e kishte mohuar kategorish tu kishte bërë thirrje nxënësve të dalin në rrugë, por e pohonte që së bashku me dom Tom Lacin, dom Mark Thaçin, dom Shtjefën Kurtin dhe dom Anton Zogaj-n, kishin marrë pjesë në organizimin sa më të mirë të funeralit të argjipeshkvit. Në mohimin e akuzës, ai deklaronte, se:

“nuk është e vërtetë se unë ju kamë thënë të rinjve që të iknin nga shkolla nëse nuk ju lejojnë të merrni pjesë në këtë funeral. Vetëm ditën e funeralit kemi parë rinin studentore duke arrit e bashkëngjitur grupit”, ai po ashtu pranon se; “ishte shprehur në mënyrë të nënkuptueshme keq për arrestimin e klerit, duke i bërë thirrje popullit që të jetë i qëndrueshëm”.⁹⁾ Në të vërtetë, At Antoni ishte angazhuar edhe në sigurimin e korit të françeskanëve nën udhëheqjen e At Filip Mazrekut, që të marrin pjesë në meshën lamtumirës të argjipeshkvit, imzot Gaspër Thaçit.¹⁰⁾

Më 6 janar 1948, së bashku me At Donat Kurtin dhe Dom Mark Hasin, At Muzaj, para trupit gjykues, sipas akt-akuzës akuzohet, se: “ka punue për përgatitur fushë të favorshme fashizmit italian në vendin tonë; ka tërhequr subvencione në të holla nga përfaqësuesit e imperializmit italian kundrejt shërbimeve që bënin në interes të okupatorit; pas çlirimit nën drejtimin e organizatës demokristijane dhe të krerëve fashistë klerikale ka punuar për rrëzimin e pushtetit me forcë...”.¹¹⁾ Pas shumë torturash, u lirue. Vdiq shumë i ri, në moshën 29 vjeçare, në ndërtesën e Argjipeshkvisë së Shkodrës, në pranverë

8) Arkivi Qendror i Shtetit (më tej: AQSH), F. 14/AP, V. 1946, D. 50, fl. 63-64.

9) AIDSSH, Dosja, nr. 1303, fl. 5.

10) Po aty, fl. 5.

11) Po aty, fl. 11.

të vitit 1948, nga torturat që kish marrë në qeli. Atë Zef Pllumbi, në librin e tij të mirënjohur *“Rrno vetëm për të tregue”* e përshkruan kështu takimin fundit me të, para një gjykate, që dënonte 12 vetë, të gjithë klerikë. Ndërmjet tyre, tre me pushkatim e dy me burgim të përjetshëm:

“Kur hyni trupi gjykues, u çuen të gjithë në kambë. Edhe na, përveç dom Anton Muzajat.... U lexue prej kryetarit vendimi i formuluem gjatë e stërgjatë, me ato provat bindse, që zakonisht bien të gjithë xhelatët e botës. Prova bindëse, që nuk bindin askënd..... Mbas shpalljes së dënimit, filluenpërshndetjet me ata, që niseshinpër një jetë tjetër. Edhe përshëndetjet me dom Anton Muzajn kishin diçka të jashtëzakonshme. Vërtetë se vendimi i gjyqit ishte për lirim, por ai vetë e të gjithë, e dijsim se lirimi i tij ishte vetëm qiella”¹²⁾

Dom Shtjefën Kurti (1898-1971), i cili ishte famullitar i Tiranës, para se të bëhej vetë viktime e regjimit, ishte dëshmitar i këtyre salvimeve. Ai, kishte marrë përsipër si obligim shpirtëror të kujdesej për të burgosurit, klerikë dhe besimtarët katolikë, të cilët, këta të fundit, sipas Kurtit, ishin më se njëqind vetëm në burgun e Tiranës, çfarë dëshmon dokumenti i datës 8 gusht 1945 dhe 24 dhjetor 1945. Sipas këtij dokumenti dom Shtjefni kishte dërguar një letër Drejtorisë së burgut ushtarak e civil të Tiranës, ku kërkonte që rrobat e siguruara nga ai, të shkojnë në dorë të burgosurve për Krishtlindje.¹³⁾ Deri sa ishte famullitar, kërkoi nga Ministria e Drejtësisë që të kenë të drejtën të celebrojnë meshë private në burg, për të cilën, në letrën nr.906, datë 30 qershor 1945, jep për përgjigje pozitive duke përfshirë këtu edhe P.Anton Harapin.¹⁴⁾

Dom Shtjefni, në kërkesën e tij shkon edhe më tej, dhe përmes një letre që mbanë datën 2 qershor 1945, kërkon me këmbëngulësi nga komanda e përgjithshme N.Ç. shqiptare, që meshtari të jetë i pranishëm çdo herë që caktohet gjyqi politik për vdekjen e një besimtari, në mënyrë që tu jepej ritet e ngushëllimet e fesë. Por, jo vetëm që nuk arriti tu delte në ndihmë sa dëshironte të burgosurve, por ai, shumë shpejtë do të bëhet edhe vetë viktimë e kësaj ndërmarrjeje komuniste.

12) Zef Pllumi, *Rrno vetëm për të tregue*, Tiranë: 2006, f. 146-147.

13) *AQSH*, F. 131, V. 1945, D. 6, fl. 8.; N. Ukgjini, *Kisha Katolike ...*, f. 251-252.

14) *AQSH*, F. 131, V. 1945, D. 6, fl. 6; N. Ukgjini, *Kisha Katolike ...*, f. 252.

Dom Shtjefni u lind në Prizren të Kosovës me 24 dhjetor 1898, në një familje patriotike të njohur kosovare, si fëmija i 6 prej 9 fëmijëve sa kishin prindërit Jak dhe Katarina Kurti.¹⁵⁾ Pasi mbaroi shkollën fillore në Ferizaj, vazhdoi Seminarin e Shkodrës. Sipas deklarimit të tij, para organeve gjyqësore, familja Kurti, ishte një familje e pasur tregtare, e cila merrej, kryesisht me tregtinë e drithit, Gjatë Mbretërisë SKS, pasuria e tyre ishte sekuestruar dhe rrënuar, dom Shtjefni jetoi në Ferizaj. Në qytetin Ferizajt e kreu shkollën fillore, kurse me kërkesën e argjipeshkvit të Shkupit, gjatë viteve 1914-1918 mbaron gjimnazin në shkollën e jezuitëve në Shkodër. Në vjeshtën e vitit 1918 shkon në Universitetin Shtetëror të Insbrukut (Innsbruck) për të studiuar teologjinë. Aty qëndroi për një dhe pas përfundimit të Luftës së Parë Botërore, fiton të drejtën për t'i vazhduar të njëjtat studime për teologji në Romë, duke i përfunduar me rezultate mjaft të mira dhe duke zotëruar pesë gjuhë të huaja, mes të cilave latinishten, gjermanishten dhe frëngjishten. Pas përfundimit të studimeve, megjithëse i propozohet të punojë në Selinë e Shenjtë, ai e refuzoi këtë ofertë, meqë dëshironte t'i shërbente me devotshmëri popullit të tij. Kështu, pasi shugurohet meshtar në Romë, më 13 maj 1921, fillimisht kthehet si priftë dhe sekretar i argjipeshkvit të Shkupit për 5-6 muaj, kurse pas transferimit të argjipeshkvit në Shkodër, dom Kurti kthehet në nënprefekturën e Gjakovës, në famullinë e Novosellës, në kohë shumë të vështira për popullin shqiptar të Kosovës.¹⁶⁾ Presioni dhe mizoritë ishin intensifikuar nga klika shoviniste serbe, prandaj edhe Dom Shtjefni bashkë me vëllezërit e tij, Dom Luigj Gashin dhe Dom Gjon Bisakun punonin ditë e natë për të mbrojtur popullin e shumëvuajtur shqiptar të Kosovës nga sulmet shoviniste serbe.

Në Kosovë kaloi për rreth tetë vjet një jetë të re aktive si meshtar, baritor dhe fetar dhe shpeshherë vuri jetën në rrezik. Veprimtaria e tij në dobi të fesë dhe patriotizmit ra shpejt në sy të autoriteteve serbe, të cilat filluan kërcënimet.

Gjatë viteve që punoi në Kosovë, dom Shtjefën Kurti nuk reshti së punuari, veç të tjerash, edhe për mbledhjen e shumë materialeve dhe dëshmive mbi keqtrajtimet, Torturat dhe dhunën e ushtruar mbi popullsisë shqiptare të Kosovës nga sistemi diktatorial serb. Materialet e mbledhura janë sistemuar dhe radhitur në formë peticione e prej tyre lindi memorandum i tre klerikëve të

15) AIDSSH, Dosja, nr. 2336/I, fl. 21.

16) AIDSSH, Dosja, nr. 2336/I, fl. 21-22.

shquar, drejtuar OKB-së, me 5 maj 1930, me seli në Gjenevë. Ky memorandum ishte konceptuar në 6 kapituj: Mbrojtja e jetës, mbrojtja e lirisë, e drejta e pronës, e drejta e përdorimit të gjuhës, e drejta e shkollimit dhe e drejta e ushtrimit të fesë për të gjithë shqiptarët pa dallim.¹⁷⁾

Si rezultat i veprimtarisë së tij për çështjen kombëtare, dom Shtjefni u detyrua të largohej më 2 janar 1930 të arratisë nga vendlindja e tij, Kosova, për në Shqipëri. Pas ardhjes në Shqipëri, në vitin 1930, menjëherë filluan punën e meshtarëve, dom Shtjefën Kurti fillimisht u emërtua famullitar në Shën Premte të rrethit të Krujës, ku qëndroi pak kohë, vetëm dy vjet. Në nëntor të vitit 1932 shkon famullitar në fshatin Gurëz, ku qëndroi deri në vitin 1937, kurse nga prilli i vitit 1938 kaloi famullitar në Tiranë.¹⁸⁾ Por nuk do të kalonte shumë kohë dhe dallgët e historisë, të gatuara nga sistemi totalitar, do ta përplasnin dom Shtjefën Kurtin në brigjet e dhunës, torturës çnjerëzore e më vonë, në qelitë e burgut komunist.

Kjo ndodhi me 27 tetor 1946, ku pas rrethimit të famullisë, forcat e Sigurimit e arrestojnë me akuzën e sajuar: “*Bashkëpunëtor i organizatës terroriste të Sami Qeribashit, akuzohet për agjitacion dhe propagandë kundër pushtetit popullor*”. Në bazë të kësaj akuze, me vendim të Gjykatës ushtarake të Tiranës, më 17 prill 1947 dënohet me 20 vjet heqje lirie me punë të detyruar si dhe humbjen e të drejtave elektorale për 5 vite.¹⁹⁾ Ky arrestim erdhi si rezultat i mospranimin të një thirrjeje të bërë nga diktatori E.Hoxha, që dom Shtjefni të merrte në dorë drejtimin e fesë katolike dhe ortodokse në Shqipëri, me kusht që të hiqte dorë nga lidhjet me Vatikanin.

Refuzimi i dom Shtjefnit ishte kategorik, ai u tha: “*Unë nuk mundem me tradhtue idealin tim, siç keni tradhtua ju Kosovën, dhe tani doni me i shit Titos Shqipërinë*”²⁰⁾

Pas kësaj përgjigje, arrestimi nuk do të vononte. Kështu, në moshën 50-vjeçare detyrohet të provojë qelitë e ftohta të burgut.

17) “The situation of the Albanian minority in Yugoslavia Memorandum presented to the League of Nations by Gjon Bisaku, Shtjefën Kurti & Luigj Gashi (1930)”, *Gathering Clouds The roots of ethnic cleansing in Kosovo. Early twentieth-century documents compiled, translated and edited by Robert Elsie*, Pejë: Dukagjini, 2002, pp. 22- 45.

18) AIDSSH, Dosja, nr.2336/I, fl.22.

19) AIDSSH, Dosja, nr.2336, fl.25

20) V. Prendi, “Jetë që u shkri për atdhe: Me rastin e 41-vjetorit të pushkatimit të Don Shtjefën Kurtit”, në: <https://www.idituri.com/jete-qe-u-shkri-per-atdhe/>

Fillimisht për të shfryrë urrejtjen ndaj tij, Gjykata Ushtarake e Garnizonit të Tiranës e dënoi me vdekje, por dënimi iu kthye në 25 vjet burg. U transferua në burgun e Burrelit.

Pas 17 viteve privim lirie, më 2 maj të vitit 1963, lirohet nga qelitë e burgut, për t'u ndjerë përkohësisht i lirë. Fillimisht shkoi në famullinë e Tiranës, ku ndenji pak kohë me Dom Mark Dushin, pastaj u kthye përsëri në kishën e Gurëzit. Kur në vitin 1967 u mbyllën kishat dhe xhamitë dhe vendi u shpall vend ateist, dom Shtjefni, fillimisht shkoi te vëllai i tij Kolë Kurti në Gurëz dhe pastaj u detyrua të punojë si punëtor në kooperativën bujqësore të fshatit ku kishte shërbyer një jetë të tërë. Por edhe jeta e re prej kooperativisti zgjati vetëm 3 vjet. Këtë periudhë e shfrytëzoi për të pagëzuar fëmijë fshehtas dhe për të bërë propagandë në besimin tek Zoti dhe urrejtjen ndaj sistemit totalitar.²¹⁾

Më 5 qershor të vitit 1970 merret vendimi, kurse më datë 11 qershor, Organet e Punëve të Brendshme dhe të Prokurorisë së rrethit të Krujës e arrestojnë për herë të dytë dom Shtjefën Kurtin,²²⁾ ku detyrohet t'u kthehet qelive të burgut. Arrestohet në fshatin Gurëz, të Kurbinit, me "konstatimin" e hetuesit, se: "ka agjituar e propaganduar për minimin e dobësimin e pushtetit popullor, krim ky iparashikuar nga Neni 73/I-rë i Kodit Penal. Me rastin e arrestimit, iu bastis shtëpia në Gurëz dhe iu konfiskua e gjithë pasuria që kishte.²³⁾ dhe me akuzën qesharake: "Ka kryer shërbime fetare dhe kapagëzuar një fëmijë". Detyrohet t'u nënshtrohet tortura çnjerëzore, kësaj radhe në moshën 73-vjeçare. Madje u ngrit edhe hipoteza e ekzistencën së një grupi armiqësor që po "sabotonte" ekonominë bujqësore, duke i shërbyer kështu Beogradit. Gjatë procesit gjyqësor përjeton tortura të shumta, nga detyrohet të pranojë edhe akuza për veprime të cilat nuk i kishte bërë. Në procesverbalin e hetuesisë të datës 13 qershor 1970, dom Kurti rrëfen për bisedat që kishte bërë me bashkëpunëtorët e tij në lidhje me gjendjen ekonomike të vendit dhe zinë e bukës që vazhdonte të ekzistonte përkundër punës që bëhej: "...po çuditë se ka njerëz edhe gjashtë vjet që është çliruar Shqipëria dhe nuk po zgjidhet akoma nga ky pushtet çështja

21) Z. Simoni, "Persekutimi i Kishës Katolike në Shqipëri nga viti 1977-1990", *Krishterimi ndër Shqiptarë (Simpozium Ndërkombëtar, Tiranë 16-19 nëntor 1999)*, Shkodër 2000, f. 384; Gazeta Drita, Ferizaj, nr. 3-4/1983, pp. 8-9;

22) Vendimi për arrestimin e dom Shtjefën Kurtit shih: *AIDSSH*, Dosja, nr. 2336/I, fl. 7-8.

23) Procesverbali mbi inventarizimin e pasurisë dhe Vendimi mbi sekuestrimin e pasurisë. *AIDSSH*, Dosja, nr. 2336/I, fl.14-18.

e bukës, popopulli mbeti duke thirrur bukë, bukë. Kam thënë se nuk është e drejtë dhe është e vështirë që punëtori të punojë gjithë ditën e ditës dhe të marrë shtatëqind gram bukë. Kam thënë se nuk është e drejtë që nuk shpërblehen njësoj si të rinjtë dhe të moshuarit, duke pasur parasysh se që të dy palët punojnë dhe derdhin energji. Kam thënë se nuk është aspak e drejtë, ashtu siç veprohet nga ky pushtet që, fshatari, i cili prodhon grurin, mishin, qumështin, gjalpin dhe të tjera artikuj ushqimorë, për vete nuk ka të hajë, mbasi të gjitha këto i merren nga ana e shtetit...”²⁴⁾

Pasi denigrohen plotësisht, nxirren në gjyq ,me datë 30 korrik 1971, dhe trupi gjykues, duke improvizuar 40 dëshmitarë të rremë arriti të japë dënime absurd. Dom Shtjefën Kurti u dënua me vdekje-pushkatim.²⁵⁾

Pas 8 muajsh burg, me 29 shtator 1971 të lidhur këmbë e duar,e dërguar para togës së pushkatimit.

Lajmi i pushkatimit të Dom Shtjefën Kurtit ishte alarmi i parë në Evropë dhe në botë për gjendjen e mjerueshme të popullit shqiptar, të klerit katolik, të çdo njeriu në Shqipërinë komuniste enveriste. Ja si shkruante Ettore Petta: “Gazeta zyrtare e sundimit komunist shqiptar “Zëri i Popullit” vërtetoi lajmin mbi pushkatimin e priftit katolik Shtjefën Kurti, që qysh më parë e shpalli shtypi ndërkombëtar... Gazeta e Tiranës në një komentim mbi këtë ngjarje tejet të vështirëpohon se ky prift që dënuar me të drejtë si “spiun, bandit dhe avanturist”. Shtjefën Kurti do të ishte anëtar i “një bande revizioniste ” e financuar nga Vatikani, që së bashku me amerikanët dhe anglezët do të kishte projektuar rrënimin e regjimit komunist. Zëri i Popullit ka shtuar lidhur me këtë që “agjentet e Kishës katolike kanë përgatitur në Shqipëri “magazine armësh” dhe kanë organizuar “qendrapër spiunime”. Po ashtu sipas Zërit të Popullit Dom Shtjefën Kurti “ka merituar këtë dënim”²⁶⁾

24) Po aty, fl. 25.

25) Vendimi për dënim me vdekje-pushkatim për dom Shtjefën Kurtin (vendim nr. 54, datë 30. VII. 1971): “Pasi shqyrtoi materialet e hetuesisë, provat e marra gjatë zhvillimit të gjykimit, pasi dëgjoi prokurorin i cili kërkoi që të deklarohen fajtor të gjithë të pandehurit dhe të dënohen: Shtjefën Kurti me vdekje me pushkatim në bazë të nenin 72 të K.P., me 6 vjet heqje lirie në bazë të nenit 73, e duke bërë bashkimin në bazë të nenit 48 të K.P. të dënohet me vdekje mepushkatim, me konfiskim tëpasurisë...”. AIDSSH, Dosja, nr. 2336, fl. 215-216; 241; 248.

26) Corriere della Sera, 6 April 1973.

Agjencia katolike austriake “Kathpress”(Osterreichische katholische Nachrichtenagentur) shkruan se Dom Shtjefën Kurti u dënua me vdekje sepse e pagëzoi një fëmijë në fushën e përqendrimit. Artikulli përfundon me këtë pohim: “Shqipëria është shpallur qysh në vitin 1967 shteti i parë ateist në botë”.

Për fund, duhet të themi edhe atë që përkundër asaj, se këta klerikë dhe shumë të tjerë, u larguan nga sistemi okupues jugosllav për në Shqipëri dhe aty gjeten vdekjen, megjithatë kleri katolikë nga Kosova u tregua shumë aktivë në demokratizimin e jetës në Shqipëri në fillim të viteve 90-ta.

Pas ndryshimeve të mëdha në Evropën Juglindore, në vitin 1989-1990, Argjipeshkvia e Tivarit, duke përfshirë edhe Kosovën, sipas fletushkës “Obavjesti-Lajmëtari”, ishte e para që dërgoi dy delegacione ilegalisht në Shqipëri, të cilat pas vizitës që bënë dhënë një raport me vlerë për kohën, për gjendjen e mjerueshme të Kishës Katolike, në këtë vend të shkatërruar prej regjimit komunist. Sipas këtij raporti, në vitin 1990, rezulton se nga diktatura komuniste, kishin mbetur gjallë 28 priftërinj, nga këta: 16 dioqezanë, 9 françeskanë, 2 jezuitë dhe 1 ipeshkëv. Të gjithë ishin në moshë të thyer, të kaluar vite të tëra nëpër burgje.²⁷⁾

27) N. Ukgjini, Kisha Katolike ..., f. 355-356.

Një vështrim mbi rregullimin juridik të punës gjatë periudhës 1944-1991

ABSTRAKT

Puna, ishte subjekt i rregullimit ligjor nga Kushtetuta, tërësia e normave të kodifikuara mbi punën, disiplinimi i individit, përfshirë edhe masat represuese ndaj tij. Instrumentet në dispozicion të shtetit përfshinin, jo vetëm me anizmat dhe proceset penale, por edhe instrumentet administrative, si dhe një seri normash sociale mbi tipin ideal të njeriut të ri dhe pritshmërive shoqërore lidhur me të.

Ky vështrim në thelbin e çështjes është i nevojshëm për të nxjerrë në pah sistemizimin e fenomenit - punë, objektifikimin e individit dhe disiplinimin e shoqërisë nëpërmjet punës.

Puna, ashtu si faktorë dhe aspekte të tjera të jetës gjatë regjimit komunist, si për shembull, kapitali, toka, mjetet e prodhimit, ideologjia, normat kulturore dhe sociale, nuk mund të ishte subjekt i pavarur i marrëdhënieve midis individëve ose individëve dhe institucioneve, si publike po ashtu edhe private.

Në ndryshim nga sistemet e demokracisë liberale, ku puna ka një trajtim vokacional, përveç atij si faktor prodhimi, dhe ku mund të flitet për zgjedhjen e profesionit në përputhje me interesat dhe dëshirat e individit, në sistemet totalitare, puna trajtohet kryesisht si faktor prodhimi. Roli i individit në shoqëri, si njësi përbërëse e saj, suprimohet nga koncepti agregat i interesit të shoqërisë dhe pozita që i jepet kolektivit për të diktuar fatet njerëzore. Si rrjedhojë, individualiteti minimizohet, individi humb unikalitetin e tij dhe kthehet në një ndihmues në realizimin e një qëllimi të përgjithshëm¹⁾. Maksimumi i hapësirës që i jepet individit, sipas kësaj qasje instrumentale, është të aspirojë dhe veprojë në funksion të përmbushjes së vullnetit të përgjithshëm.

Tipar dallues i regjimeve totalitare, dhe këtu hyn edhe versioni Shqiptar i komunizmit, është trajtimi dhe rregullimi në skaj i faktorëve kryesore të jetës dhe prodhimit, dhe në këtë kontekst, ishte normale për atë sistem që puna të trajtohej ashtu si dhe faktorët e tjerë të prodhimit - si p.sh., toka, kapitali, ndermarrja - të cilat ishin të rregulluara dhe kolektivizuara në funksion të ndërtimit të socializmit. Pra, kur këta faktorë të tjerë rregulloheshin deri ekstrem, marrëdhëniet e punës nuk mund të ishin përjashtim nga standardi. Vlen për të sjellë në vëmendje se në një përfundim të tillë arrihet edhe nga gjyqësori i kohëve të fundit, sipas të cilit, nuk kishte mundësi që në kohën e regjimit komunist, një individ të mungonte pa dalë në punë²⁾. Në çështjen në fjalë të shqyrtuar nga gjykata, ku paditësja kërkonte të merrte pagën që i detyrohej kooperativa bujqësore, vlerësohet se marrëdhënia e punës nuk ka qënë një marrëdhënie e lirë, por marrëdhënie detyrimi³⁾. Gjykata vazhdon arsyetimin duke thënë që sipas ligjeve të kohës, çdo person ka qënë i detyruar që të merrte pjesë në punë, në të kundërt mund të përballej me pasojat e ligjit mbi

1) *Shih* gjithashtu edhe punimin e Sonila Boçi, Faktorë pa faj: dënimi i inxhinierëve të kënetës së Maliqit, pjesë e justifikimeve për dështimet e regjimit komunist, për të krijuar idenë e presionit shoqëror, mobilizimit të burimeve njerëzore dhe arbitraritetin në gjykimin e individëve nga regjimi komunist.

2) Gjykata Apelit Tiranë, Çështje Nr. 1935 Akti, Nr. 2307 Vendimi (2013).

3) Po aty.

parazitizmin⁴⁾

Përveç dimensionit të punës si faktor prodhimi, gjatë regjimit komunist, puna kuadrizohej edhe si formë dhe mjet dënimi për akte që konsideroheshin vepra ose kundravajtje penale. Jo pa shkak është përfshirja si formë e dënimit me punë të detyruar në pothuajse gjysmën e veprave dhe kundravajtjeve penale, sipas Kodit Penal të kohës (1977). Regjimi e konceptonte punën e detyruar si mënyrë riedukimi për individin, njësoj si heqja e lirisë, gjobat, qortimet shoqërore, dëbimi dhe internimi. Gjithashtu, një dimension tjetër i punës mund të nxirret në kontekstin e raportit që kishte Partia e Punës së Shqipërisë me shtetin - aparatin burokratik, ku puna, në formën e qarkullimit të kuadrove në bazë, përdorej si instrument i rezistencës, presionit, dhe sanksioneve që Partia ushtronte mbi burokracinë shtetërore për ta mbajtur këtë të fundit të nënshtruar.

Puna si faktor prodhimi, si formë riedukimi, dhe si lokacion ku shprehej tensioni në marrëdhënien Parti - shtet janë tre nga disa dimensionet e rregullimit të përgjithshëm të saj gjatë periudhës së regjimit komunist 1944-1991. Ky punim synon të krijojë një kornizë kërkimore mbi konceptin e punës duke përdorur trajtimin që i bëhet punës nga kushtetutat e republikës socialiste të viteve 1946 dhe 1976, Kodi Penal, dhe dokumentet politike të Partisë së Punës. Si i tillë, ky punim tenton të shërbejë si platformë për të kryer në një fazë të dytë studime të thelluara mbi mënyrën e organizimit të punës nëpërmjet mekanizmave të tjerë ligjorë-administrativë, disiplinimit të individit dhe shoqërisë nëpërmjet saj, dhe mënyrës se si shteti koncepton dhe përdor të drejtën për të kontrolluar një fenomen shoqëror dhe vokacion njerëzor si puna.

Seksioni I i këtij punimi fokusohet tek trajtimi kushtetues i punës, seksioni II hedh një vështrim të përgjithshëm tek përfshirja e punës së detyruar si formë dënimi nga Kodi Penal, seksioni III përqendrohet tek trajtimi i punës si lokacion ku shprehej tensioni në raportin midis Partisë dhe shtetit dhe bazohet në disa dokumente kyç të PPSH, dhe seksioni IV përmban disa konkluzione dhe hapa të mëtejshëm për punën kërkimore në këtë drejtim.

4) Po aty.

Puna si faktor prodhimi nën këndvështrimin kushtetues

Regjim i kushtetues u formalizua nëpërmjet dy kushtetutave:

a) Statutit të Republikës Popullore të Shqipërisë të miratuar nga Asambleja Kushtetuese në vitin 1946 dhe i amenduar në vitin 1950, dhe

b) Kushtetutës së Republikës Popullore Socialiste të Shqipërisë së vitit 1976. Edhe një lexim i thjeshtë i këtyre dy dokumenteve parësore të rendit ligjor në Shqipëri është i mjaftueshëm për të dalluar evoluimin dhe konsolidimin e regjimit komunist në vend gjatë një periudhe 30 vjeçare.

Statuti i RPSH i vitit 1946 njihet si iniciativë private, po ashtu edhe rolin që ka shteti në zhvillimin ekonomik të vendit, sikurse njihet pronësinë mbi tokën dhe masën e saj⁵⁾. Statuti gjithashtu merr një sërë masash që mund të klasifikohen si të drejta sociale që i jepen individit, por njëkohësisht i gërshton ato dhe me një konceptualizim të punës si detyrë e individit. Kështu, për shembull, neni 10 i Statutit mbron personat që merren në punë duke iu siguruar të drejtën e organizimit, duke rregulluar dhe kufizuar orët e punës dhe pagën minimale⁶⁾. Njëkohësisht, parashikon përkrahjen nëpërmjet sigurimeve shoqërore të pushimeve vjetore, si dhe garanton mbrojtje të veçantë për punën e të miturve⁷⁾.

Kurse në nenin 22, Statuti sanksionon se puna në Republikën Popullore është nder po ashtu edhe detyrë⁸⁾.

Këtu fillon të shikohet qartë disiplinimi i marrëdhënieve të punës në funksion të ndërtimit të socializmit, si dhe shihet për herë të parë ideja e detyrimit që ka individi ndaj shoqërisë dhe ekonomisë socialiste, dhe përdorimin e punës për shlyerjen e këtij detyrimi. Po në këtë nen, ndoshta për ta zbutur impaktin e fjalisë së parë, parashikohet se çdo shtetas ka të drejtën të shpërblehet sipas punës dhe aftësisë, dhe të marrë nga shoqëria atë që i jep asaj⁹⁾. Ky trajtim evoluon ose rëndohet me amendamentet e këtij statuti në vitin 1950. Këto të fundit e sjellin konceptin e punës në brendinë e jetës ekonomike.

Konkretisht, neni 13 përcakton se puna është baza e rendit shoqëror të Republikës Popullore të Shqipërisë¹⁰⁾.

5) Art. 10, Statuti i Republikës Popullore të Shqipërisë, miratuar nga Asambleja Kushtetuese, 1946

6) Po aty.

7) Po aty.

8) Art. 22, Statuti i Republikës Popullore të Shqipërisë, miratuar nga Asambleja Kushtetuese, 1946.

9) Po aty.

10) Art. 13, Kushtetuta e Republikës Popullore të Shqipërisë, Korrik 1950.

Po kështu, ky nen përcakton se puna për çdo shtetas të aftë për punë është detyrë dhe nder sipas parimit: “kush nuk punon, nuk ha”¹¹⁾. Në këtë kontekst institucional, duket si çudi që shteti ndërsa kuadron punën si faktor prodhimi, po ashtu tenton të ofrojë garancinë e lirisë së punës shkencore dhe artistike, mbrojtjen e të drejtave të autorit, dhe përkrahjen e shkencës dhe artit me qëllim që të zhvillohej kultura dhe mirëqenia e popullit¹²⁾.

Sidoqoftë, jo shumë vonë nga koha e miratimit të kësaj kushtetute, Partia do të vendoste vulën e saj mbi shkencën dhe artin duke shuar kështu çdo iluzion që mund të krijohej duke lexuar parashikimet kushtetuese të vitit 1946.

Në ndryshim nga një qasje deri diku liberale, ose ndoshta e kujdesshme ndaj sensitivitetit ndërkombëtar lidhur me formulimet kushtetuese të Statutit të vitit 1946, që pasohet me ndarjen midis asaj çka ishte në letër dhe asaj që ekzistonte me të vërtetë në realitet,

Kushtetuta e vitit 1976 nuk lë vend për dyzime ose pretendime të ekzistencës së një fryme progresive.

Totalitarizmi ndihej komod në atë fazë të zhvillimit të tij për të formalizuar praktikën e tij që nuk toleronin mendimin ose veprimin alternativ nga interpretimi lokal i ideologjisë marksiste-leniniste. Kjo Kushtetutë, që në preambulën e saj, përdor një ton triumfalist për të deklaruar se vendin e pronës private dhe të ekonomisë shumëformëshe e ka zënë prona shoqërore mbi mjetet e prodhimit dhe sistemi i vetëm i ekonomisë socialiste në qytet dhe në fshat¹³⁾. Sipas saj, ishin likuiduar klasat shfrytëzuese dhe shfrytëzimi i njeriut prej njeriut.

Ndërsa puna e lirë, e njerëzve që ironikisht ajo i konsideronte të lirë, ishte bërë faktori vendimtar i lulëzimit socialist, po ashtu edhe i ngritjes së mirëqenies së përgjithshme dhe të çdo njeriu¹⁴⁾. Neni 29 i saj vendos se e gjithë jeta ekonomike-shoqërore e vendit ka në themel punën¹⁵⁾. Sipas saj, puna është burim kryesor i sigurimit të mjeteve të jetesës për çdo shtetas¹⁶⁾.

11) Po aty.

12) Art. 27, Statuti i Republikës Popullore të Shqipërisë, miratuar nga Asambleja Kushtetuese, 1946.

13) Preambula, Kushtetuta e Republikës Popullore Socialiste të Shqipërisë, së vitit 1976.

14) Po aty.

15) Neni 29, Kushtetuta e Republikës Popullore Socialiste të Shqipërisë, së vitit 1976.

16) Po aty.

Shteti, sipas këtij koncepti, punon për ngushtimin e dallimeve midis punës mendore e punës fizike, midis punës në industri e punës në bujqësi¹⁷⁾.

Gjithashtu, shteti kujdeset dhe merr masa për mbrojtjen në punë dhe për kualifikimin e punonjësve, si dhe për gjetjen e punës për shtetasit (Neni 44)¹⁸⁾. Sipas këtij rregullimi të fundit, individit në fakt nuk i lindte e drejta për të përcaktuar vetë vokacionin profesional, por i krijohet shtetit detyrimi që t'i caktonte një punë individit duke i dhënë përparësi interesit kolektiv mbi interesin personal.

Kushtetuta shkon më tej duke vendosur parimin socialist, “nga secili sipas aftësive, secilit sipas punës”, dhe sanksionon ushtrimin e kontrollit shtetëror mbi masën e punës dhe konsumit¹⁹⁾. Në të njëjtën masë, vihet re vëmendja për të garantuar barazinë formale të punës dhe shpërblimit, sipas të cilit, “për punë të barabartë garantohej pagë e barabartë.”²⁰⁾ Shpërblimit material i ulet rëndësia dhe stimujt moralë marrin përparësi në nxitjen e punës për të dhënë rezultate më të shumta²¹⁾.

Puna, si faktor prodhimi dhe element themelor i ndërtimit të socializmit, luan dhe një rol edukativ. Kështu për shembull, neni 33 thekson se arsimi në Republikën Popullore Socialiste të Shqipërisë organizohet e drejtohet nga shteti dhe kombinon mësimin me punën prodhuese dhe me edukimin fizik e ushtarak²²⁾. Po në këtë frymë, Neni 34 nxjerr në pah se shteti organizon e drejton zhvillimin e shkencës e të teknikës në lidhje të ngushtë me jetën e me prodhimin, në shërbim të përparimit të shoqërisë e të mbrojtjes së atdheut²³⁾.

Këto parashikime kushtetuese shërbejnë për të na dhënë një ide mbi themelet e rregullimit të punës, të cilat më pas detajoheshin më tej me dokumentet e politikave të Partisë, aktet e tjera ligjore dhe nënligjore, si dhe

17) Po aty.

18) Po aty. Shih gjithashtu edhe Nenin 44, Kushtetuta e Republikës Popullore Socialiste të Shqipërisë, së vitit 1976. Neni 44 parashikon se në Republikën Popullore Socialiste të Shqipërisë shtetasit kanë të drejtë për punë, e cila garantohej nga shteti. Po ky nen ruan formulimin e Kushtetutës të vitit 1946 se puna është detyrë dhe nder për çdo shtetas të aftë për punë. Sipas tij, shtetasit kanë të drejtë të zgjedhin e të ushtrojnë profesionin e tyre sipas aftësisë e prirjeve personale dhe në pajtim me nevojat e shoqërisë.

19) Neni 30, Kushtetuta e Republikës Popullore Socialiste të Shqipërisë, së vitit 1976.

20) Po aty.

21) Po aty.

22) Neni 33, Kushtetuta e Republikës Popullore Socialiste të Shqipërisë, së vitit 1976.

23) Neni 34, Kushtetuta e Republikës Popullore Socialiste të Shqipërisë, së vitit 1976.

praktikat administrative.

Mjafton ngritja e konceptit të punës si detyrim i individit ndaj shoqërisë që organet e Partisë dhe shtetit të çonin në ekstrem përdorimin e dhunës shtetërore për nënshtrimin e individit.

Puna si formë dënimi nën këndvështrimin e Kodit Penal

Siç u tha dhe më lart, përveç dimensionit të punës si faktor prodhimi, riedukimi nëpërmjet punës së detyruar është përdorur si mënyrë dënimi për veprat dhe kundravajtjet penale. Kodi Penal i vitit 1977 parashikon rreth 100 vepra dhe kundravajtje penale, nga pothuajse 200 të tilla, për të cilat parashikohet, midis të tjerave, riedukimi i individit nëpërmjet punës.

Neni 20 i Kodit perkufizon riedukimin nëpërmjet punës si një detyrim të personit fajtor për të punuar për një kohë nga një muaj deri në një vit në qendrën e punës që caktohet me vendim të gjykatës ose në vendet që caktojnë organet e ekzekutivit²⁴⁾. Të dënuarit me riedukim nëpërmjet punës i ndalet në dobi të shtetit deri një e katërta e shpërblimit për punën që bën²⁵⁾.

Neni 209 i këtij Kodi, ose siç njihet ndryshe në shoqëri si parashikimi kundër parazitizmit, sanksionon se moszbatimi nga ana e parazitëve i vendimit të organeve shtetërore për vendosjen në punë, i kryer më shumë se një herë, dënohet me riedukim nëpërmjet punës ose me heqje të lirisë deri në dy vjet²⁶⁾.

Sipas kuadrit ligjor të ngritur nga ky Kod, krimet kundër pasurisë socialiste si blerja e pasurisë socialiste që rrjedh nga një krim ose pranimi i saj (neni 66), shkatërrimi ose dëmtimi i pasurisë socialiste nga pakujdesia (neni 68), krimet kundër sistemit socialist të ekonomisë (si për shembull, nxjerrja e prodhimit me cilësi jo të mirë (neni 69), përdorimi ose ruajtja e pakujdesshme e makinerive dhe e pajisjeve teknike (neni 70), dëmtimi i veprave ujitëse dhe kulluese (neni 71), kontrabanda (neni 72), mashtrimi në peshë dhe matje (neni 74), shitja e mallrave me çmim më të lartë (neni 75), shkelja e dispozitave mbi valutën dhe arin (neni 77), dëmtimi nga pakujdesia i rrugëve dhe i mjeteve të komunikacionit (neni 79), shkelja e disiplinës së punës në transport (neni 80), shkelja e rregullave të qarkullimit rrugor (neni 81), dëmtimi i kablllove dhe

24) Neni 20, Kodi Penal i Republikës Popullore Socialiste të Shqipërisë (1977).

25) Po aty.

26) Neni 209, Kodi Penal i Republikës Popullore Socialiste të Shqipërisë (1977).

linjave (neni 82)) parashikojnë riedukimin nëpërmjet punës.

Krimet kundër personit, si për shembull plagosja e lehtë (neni 93), mjekimi i pakujdesshëm (neni 96) përmbajnë riedukimin nëpërmjet punës si një nga format e dënimit.

Kryerja e krimeve në ushtrimin e detyrës, si për shembull, shpërdorimi i detyrës (neni 106), qëndrimi i pakujdesshëm në detyrë (neni 108), mitmarrja (neni 109), falsifikimi (neni 110) përfshin gjithashtu dënimet nëpërmjet punës.

Krimet kundër rendit administrativ, si kundërshtimi ndaj përfaqësuesve të shtetit (neni 118), goditjet për shkak të detyrës (neni 119), fyerja e personit për shkak të detyrës (neni 120), falsifikimi i dokumenteve ose vënia në dorë e tyre me qëllim përdorimi (neni 121), humbja e dokumenteve (neni 123), shmangia nga detyrimet e mbrojtjes civile (neni 125), sjellja e padenjë në shoqëri (neni 129), shkelja e rregullave të mbrojtjes në punë (neni 130), shkelja e rendit teknik në prodhim (neni 131), shkelja e rregullave në kryerjen e punimeve (neni 132), shkelja e rregullit në prodhim (neni 133), përgatitja ose shitja e lëndëve narkotike dhe helmuese (neni 134), janë të dënueshme edhe nëpërmjet punës.

Disa nga krimet ushtarake, si për shembull, moszbatimi i urdhrit (neni 142), kundërshtimi dhe shtrëngimi për të shkelur detyrën (neni 144), shkatërrimi i pasurisë ushtarake nga pakujdesia (neni 148), parashikojnë dënimin me riedukim nëpërmjet punës, midis formave të tjera të dënimit.

Në përgjithësi, shumica e kundravajtjeve penale, ku hynë edhe aktet në sferën familjare, kundravajtjet në fushën e ekonomisë dhe kundër pasurisë së shtetasve, kundravajtjet lidhur me të drejtën e zgjedhjes, kundravajtjet kundër drejtësisë, rendit administrativ, kundravajtjet në fushën e mbrojtjes, kundër sigurimit shoqëror, kundravajtjet në fushën e shëndetësisë, kundër moralit shoqëror (luajtja e bixhozit), ato penale ushtarake, parashikojnë të gjitha riedukimin nëpërmjet punës si një nga masat që mund të merren ndaj individit.²⁷⁾

Kjo qasje gjithëpërfshirëse e punës si formë riedukimi e individit fajtor që prish normat sociale shërben për ta rrënjosur karakterin e punës si diçka që i shërben më shumë kolektivit sesa si një shprehje e preferencave individuale të njeriut.

Puna si lokacion i tensionit në raportin parti - shtet

Ndërsa dy seksionet e mëparshme fokusohen tek rregullimet ligjore të konceptit të punës si faktor prodhimi dhe formë dënimi, ky seksion përqendrohet kryesisht tek trajtimi i punës si lokacion ku shprehej tensioni në marrëdhënien midis Partisë dhe shtetit, dhe bazohet tek disa elemente të dokumenteve kryesore politike të Partisë së Punës së Shqipërisë. Ky seksion sjell në vëmendje se si trajtoheshin aspekte të ndryshme të organizimit të punës,

27) Këtu përfshihen përvetësimi i pasurisë socialiste të gjetur (neni 161), shkeljen e dispozitave mbi tregtinë e jashtme (neni 162), fshehjen e sendeve që janë objekt kontrabande (neni 163), ushtrimin e tregtisë së ndaluar (neni 164), ushtrimi i profesionit pa leje (neni 165), falsifikimi i vulave të njësive të matjes (neni 166), shkelja e rregullave në ndërtim (neni 167), dëmtimi i kablllove dhe i linjave (neni 168), pushtimi dhe shpërdorimi i tokës (neni 169), shkelja e dispozitave mbi karantinën e bimëve (neni 170), shkelja e dispozitave mbi veterinarinë (neni 171), trajtimi i pakujdesshëm i gjësë së gjallë (neni 172), prerja e paligjshme e pyjeve ose dëmtimi i tyre (neni 173), peshkimi i paligjshëm (neni 174), kanosja (neni 184), fyerja (neni 185), shpifja (neni 186), shkelja e fshehtësisë së korrespondencës (neni 187), shkelja e të drejtave të gruas (neni 188), fejesa e te miturve (neni 189), shpërblimi për martesë (neni 190), shtrëngimi ose pengimi për të bashkëjetuar ose për të zgjidhur martesën (neni 191), bashkëjetesa e ndaluar (neni 192), mbajtja e marrëdhënieve bashkëshortore me dy partnere (neni 193), shkelja e detyrimeve familjare (neni 194), shpërdorimi i pasurisë (neni 195), përvetësimi i një pasurie të gjetur (neni 196), falsifikimi i dokumenteve (neni 197), blerja e pasurisë së shtetasve që njëdh nga një krim ose pranimi i saj (neni 198), shkatërrimi ose dëmtimi i pasurisë së shtetasve nga pakujdesia (neni 199), ndalimi i ushtrimit të së drejtës së zgjedhjes (neni 200), falsifikimi i dokumenteve të zgjedhjeve (neni 201), dëshmia, ekspertimi ose përkthimi i rremë (neni 202), mosparaqitja e dëshmitarit, e ekspertit ose e përkthyesit (neni 203), kundërshtimi ndaj përfaqësuesit të shtetit (neni 204), kundërshtimi ndaj aktivistëve shoqërorë (neni 205), fyerja e personit për shkak të detyrës (neni 206), kanosja për shkak të detyrës (neni 207), përvetësimi i titullit ose i detyrës (neni 208), shmangia e parazitëve nga puna (neni 209), vetëgjyqësia (neni 210), pengimet në ekzekutimin e vendimeve (neni 211), përgatitja e vulave, e stampave ose e formularëve falsë (neni 212), mos tregimi i emrit të anijes nga ana e kapitenit të saj (neni 213), mosdhënia e ndihmës në raste përplasjeje anijesh (neni 214), përvetësimi, shkatërrimi ose dëmtimi i materialeve të arkivave (neni 215), dëmtimi ose shkatërrimi i monumenteve të kulturës (neni 216), shmangia nga evidenca ushtarake (neni 217), shmangia nga shërbimi ushtarak (neni 218), shmangia nga detyrimi për dorëzim kafshësh, mjetesh ose pajisjesh (neni 219), hyrja pa leje në zonat ushtarake (neni 220), shkelja e dispozitave mbi përdorimin e radio instalimeve (neni 221), heqja ose prishja e shenjave topografike (neni 222), prodhimi, mbajtja, blerja ose shitja e armëve (neni 224), shkelja e dispozitave mbi armët (neni 225), shkelja e rregullave mbi lëndët plasëse (neni 226), shkelja e rregullave mbi lëndët helmuese (neni 227), shkelja e rregullave të mbrojtjes në punë (neni 228), shkelja e të drejtave të punonjësve (neni 229), shkelja e rregullit në prodhim (neni 230), Shkelja e rregullave në punime (neni 231), shkelja e rregullave për sigurimin nga zjarri (neni 232), ushtrimi i mjekësisë pa të drejtë (neni 233), përgatitja dhe shitja e prodhimeve ushqimore të rrezikshme për shëndetin (neni 234), ndotja e ambientit (neni 235), luajtja e bixhozit (neni 236), largimi pa leje i ushtarakut (neni 237), mosparaqitja në repart ose në vendin e shërbimit (neni 238), largimi pa leje i të thirrurve në stërvitje (239), moszbatimi i urdhrit (neni 240), vepra diskredituese për ushtrinë (neni 241), mos caktimi i rojave (neni 243), shkelja e rregullave të shërbimit të rojës (neni 244), dëmtimi i armatimeve nga pakujdesia (neni 245), shpërdorimi, shkatërrimi ose dëmtimi i sendeve të veshmbathjes (neni 246).

si për shembull qarkullimi i kuadrove në rrethe, në kuadrin më të gjerë të luftës ndaj burokratizimit, luftë e cila përkufizon tensionin që kanë pasur në vetvete shteti dhe Partia në raport me njëri tjetrin.

Mënyra e lidhjes së Partisë me shtetin, temë e cila mund të ishte subjekt i një punimi shkencor të dedikuar, sugjeron se marrëdhënia midis të dyve nuk ka qenë e lehtë. Partisë vërtet i duhej aparati shtetëror për të realizuar vizionin e saj të rendit shoqëror dhe sidomos përdorimi i organeve të diktaturës për të ushtruar dhunë.

Por aq sa i duhej aparati shtetëror, aq edhe Partia druhej nga forcimi i tij. Këtë frikë Partia e manifestonte nëpërmjet luftës kundër burokratizimit, e cila përmbante luftën kundër formalizmit që vinte nga sistemi ligjor dhe administrativ, dhe goditjeve sistematike që i jepeshin kuadrove që punonin në burokracinë shtetërore duke përdorur për këtë efekt qarkullimin në bazë. Këto masa kundër sistemit formal nga vetë Partia shtet merreshin për të krijuar një ndjenjë sistematike pasigurie në sistem, për të ndëshkuar individë që Partia i konsideronte si rrezik për të, dhe për të dobësuar vazhdimisht aparatin shtetëror që ky i fundit të ishte gjithmonë i varur nga Partia.

Si rrjedhojë, koncepti i punës nuk mund të shqyrtohet në izolim nga dokumentet politike të PPSH. Këto të fundit përmbajnë normat, pritshmëritë, direktivat lidhur me fenomene të ndryshme të jetës shoqërore në vend, të cilat më pas përktheheshin në akte ligjore dhe administrative që krijojnë norma detyruese për shtetasit dhe organet shtetërore. Duhet thënë që në fillim se fokusi i këtij punimi nuk ka qenë shterimi i shqyrtimit të dokumenteve të PPSH lidhur me konceptin e punës, kjo synohet të bëhet në studime të mëpasshme së bashku me filtrimin e akteve ligjore, nënligjore, dhe praktikave të organeve të diktaturës, por më tepër ka qenë drejt nxjerrjes në pah të disa trajtimeve si juridike ashtu edhe politike të konceptit të punës për të krijuar një ide mbi hapat e mëtejshëm kërkimorë që mund të merren në këtë drejtim.

Në mes të një morie aktesh të brendshme dhe publike të PPSH, vendimi i Komitetit Qendror të PPSH i janarit të vitit 1966 për qarkullimin e kuadrove përmban elemente që shpesh herë do gjejnë vend në dokumentet pasardhës²⁸⁾.

28) Vendim i KQ të PPSH mbi iniciativën patriotike të punonjësve të administratës për të kaluar në prodhim, janar 1966.

Vendimi duket si një akt që më tepër njeh një situatë të krijuar nga poshtë - lart sesa një situatë që është drejtuar nga organet e larta të PPSH. Sipas tij, shumë kuadro, specialistë dhe punonjës të aparateve shtetërore e të Partisë, të qendrës dhe të rretheve, kishin shprehur vullnetin e tyre që të kalojnë nga zyrat drejtpërsëdrejti në prodhim²⁹⁾.

Komiteti Qendror udhëzonte të gjitha strukturat e tjera të bënin ndërgjegjësimin e popullit mbi këtë iniciativë të vetë kuadrove, dhe instruktonte Këshillin e Ministrave, të gjitha organet qendrore e lokale të shtetit, si dhe komitetet e Partisë në rrethe, të interesoheshin në mënyrë të posaçme për zgjidhjen e të gjitha problemeve që lindin aktualisht përpara punonjësve që shkojnë në prodhim³⁰⁾. Ata duhet të vireshin në lidhje të drejtpërdrejtë me vullnetarët e frontit të prodhimit, të interesoheshin pranë kooperativave bujqësore dhe qendrave të punës për t'u siguruar atyre punën, banesën, furnizimin e të tjera, në mënyrë që t'u krijoheshin kushtet për të filluar menjëherë nga puna³¹⁾.

Në të njëjtën kohë, Komiteti Qendror i bënte thirrje kooperativave bujqësore që të pranonin si anëtarë të tyre, me të gjitha të drejtat dhe detyrat, në bazë të rregullave, të gjithë specialistët dhe punonjësit e administratës që do të shkonin në kooperativat bujqësore, dhe të siguronin banesë, kur është e mundur, ose të ndihmonin organet shtetërore me mj etet dhe forcat e tyre për të rregulluar ose ndërtuar banesa të reja që nevojiteshin për strehimin e punonjësve dhe të familjeve të tyre që shkonin në kooperativat bujqësore³²⁾. Një vit më pas, më 1967, Byroja Politike nuk ndalet vetëm në përshëndetjen e iniciativës së kuadrove për qarkullim në bazë, por miraton një orientim sipas të cilit, qarkullimi sistematik nga qendra në bazë dhe anasjelltas është një masë shumë e domosdoshme dhe e dobishme si për punën ashtu edhe për vetë kuadrot³³⁾. Disa nga kriteret për qarkullimin e kuadrove përfshijnë: a) nevojën për qarkullim të të gjithë atyre kuadrove që nuk kishin qenë asnjëherë në bazë, që nuk kishin përvojën e luftës e të jetës në bazë, por që kishin ardhur në aparatet

29) Po aty.

30) Po aty.

31) Po aty.

32) Po aty.

33) Orientime të përgjithshme të Byrosë Politike të KQ të PPSH mbi qarkullimin e kuadrove, 28 prill 1967.

qendrore drejtpërdrejt nga shkollat, b) nevojën për qarkullim të kuadrove të cilët megjithëse kishin qenë më parë në bazë, kishin mbi 10 vjet në aparatet qendrore, dhe c) nevojën për të mos lëvizur nga puna ku do të caktohen e as të ktheheshin në qendër pa mbushur një stazh prej 3 vjetësh. Kuptohet se goditja e kuadrove nëpërmjet qarkullimit në bazë nuk motivohej me rezistencën dhe luftën që Partia duhej t'i bënte shtetit për të ruajtur supremacinë e saj në çdo kohe. Ajo kuadrizohej shpesh në luftën ndaj burokratizimit, nevojës për revolucionarizimin dhe emancipimin e shoqërisë. Por pikërisht ishin këto elemente ekstrashtetërore që e tradhtonin interesin e vërtetë të Partisë.

Tensioni që Partia kishte me shtetin mund të zgjatet edhe tek raporti që ajo merr me shoqërinë. Në këtë kontekst, në dokumentet kryesore politike të PPSH ndeshen edhe qëndrimi ndaj emancipimit të gruas si dhe ai ndaj punës private. Për hir të vështirimit të përgjithshëm mbi konceptin e punës, vlen për t'i sjellë shkurtimisht në vëmendje. Në vitet 1960, çështja e emancipimit të gruas dhe përfshirja e saj në masat punonjëse hyn në fokusin politik që më vonë pasohet me një fushatë sensibilizimi në terren dhe masa konkrete për zbatimin e politikës së re.

Një raport i Byrosë Politike për emancipimin e gruas, në qershor të vitit 1967, shprehimisht pohon se puna, prodhimi shoqëror, është baza e ekzistencës së njerëzimit dhe e zhvillimit të shoqërisë. Raporti citon Enver Hoxhën, sipas të cilit, faktori punë është një faktor i madh për çlirimin ekonomik, ideologjik dhe politik të gruas³⁴⁾ Kjo qasje instrumentale e lidh emancipimin thelbësisht me organizimin e punës dhe mobilizimin e gruas drejt prodhimit industrial dhe bujqësor dhe mund të interpretohet si një nga mjetet që përdorte PPSH për të stimuluar ndryshimet sociale në funksion të interesave të saj.

Por qarkullimi dhe emancipimi nuk ishin të vetmet fenomene që organizoheshin nga qendra. Si rast emblematic i rregullimit totalitar të marrëdhënieve shoqërore, Komiteti Qendror nëpërmjet një letre drejtuar organizatave bazë të Partisë i hap luftë ushtrimit të profesionit si një vokacion i pavarur nga shteti. Në këtë letër, Komiteti shprehet se një luftë më e madhe duhet bërë kundër ushtrimit të profesionit privatisht³⁵⁾.

34) Raport i Byrosë Politike të KQ të PPSH mbi thellimin e mëtejshëm të luftës për emancipimin e plote të gruas dhe rritjen e rolit të saj në shoqërinë socialiste, 15 qershor 1967

35) Letër e KQ të PPSH drejtuar gjithë organizatave-bazë të partisë për thellimin e luftës kundër disa shfaqjeve të huaja, 1 tetor 1980.

Profesioni privat stigmatizohet. Sipas Komitetit, “punët private i ushtrojnë njerëzit e pazënë në punë, disa prej të cilëve janë kthyer në matrapazë të vërtetë, ata që bëjnë punë sezonale, si dhe shumë punëtorë specialistë, të cilët punojnë privatisht pas orarit të punës, kryesisht me mallin e shtetit, që vidhet në forma të ndryshme”³⁶⁾.

Komiteti thekson se “problemi i ushtrimit të profesionit në mënyrë private duhet parë gjerë, si një mungesë e ndërgjegjes së atyre që e ushtrojnë, por edhe si një dobësi serioze e atyre qytetarëve që pranojnë të kryejnë punë ndër privatë, të cilët me veprimin e tyre bëhen nxitës të këtij fenomeni të keq”.³⁷⁾ Në këtë mënyrë, “lufta për parandalimin e këtyre shfaqjeve duhet të përfshijë edhe këta të fundit, mbi të cilët bien dhe pasojat e shijeve jo të shëndosha të atyre që ushtrojnë profesione të paligjshme”.³⁸⁾ Dhënia e një dimensionit kulturor të punës si një fenomen i pandashëm nga morali socialist i njeriut të ri i jep një peshë të shtuar mbikëqyrjes që regjim i totalitar kishte mbi aktivitetin individual duke synuar kështu një lloj brendësimi të dogmës nga njeriu zakonshëm.

Kompleksiteti i konceptit të punës dhe vënia e saj në qendër të zhvillimit të vendit nëpërmjet industrializimit dhe kolektivizimit në bujqësi, formimit të njeriut të ri dhe zhvillimit të luftës së klasave duket qartë në llojshmërinë e çështjeve të ngritura nga PPSH në materialet dhe forumet e saj. Në një sërë dokumentesh, vihet re qartë që mbikëqyrjes së PPSH nuk i shpëtonin as normat e punës, shpërblimet, kualifikimet shkencore dhe trajnimet, pranimi në universitet dhe në trupat pedagogjike, shfaqet e huaja, ashtu si dhe rritja e rendimentit në punë. Të gjitha këto trajtoheshin në funksion të rritjes së prodhimit, ruajtjes së monopolit të PPSH mbi rendin social dhe politik në vend, dhe presionit të vazhdueshëm mbi aparatin shtetëror formal.

36) Po aty.

37) Po aty.

38) Po aty.

Përfundime

Kur në objekt të studimit vihet koncepti i punës, kërkimet e mëpasshme mund të marrin drejtime të ndryshme për të kuptuar dimensionet e saj dhe mënyrat e rregullimit në regjimin totalitar.

Nga një anë, puna mund të trajtohet në mënyrë të përgjithshme për të kuptuar si e rregullonte atë ai regjim duke zbritur në një nivel më poshtë sesa kushtetutat nëpërmjet legjislacionit të punës dhe praktikave administrative, po ashtu edhe nëpërmjet dokumenteve politike për të mësuar më mirë vëmendjen dhe qasjen që kishte PPSH ndaj saj.

Nga një anë tjetër, puna mund të trajtohet në prizmin e detyrimit që kishte individi ndaj shtetit, qoftë si qytetar i “lirë” po ashtu edhe si formë dënimi. Në këtë kontekst të dytë, vlen për të nxjerrë në dritë rregullimin penal dhe administrativ që i bëhej punës si lokacion ku manifestohej lufta e klasave. Shqyrtimi i funksionimit të kampeve të punës ose internimeve, dosjeve individuale dhe udhëzimet e organeve të diktaturës janë drejtime potenciale të kërkimeve të mëvonshme në këtë fushë, të kombinuara me legjislacionin penal dhe administrativ.

Gjithashtu, ashtu siç përmendet dhe me lart, një drejtim tjetër mund të jetë zbërthimi i përdorimit nga shteti i të drejtës mbi punën dhe ngritja e një aparati burokratik për kontrollimin e marrëdhënieve në shoqëri. Kjo perspektivë ndihmon në formimin e kuptimit mbi rolin që ka administrata si pjesë përbërëse e shtetit në kontrollin ndaj këtij të fundit dhe në përcaktimin e marrëdhënies që burokracia ka me individin.

Kuptohet që këto drejtime janë më tepër drejtime potenciale të punës kërkimore që shërbejnë për të ilustruar punën e ardhshme, dhe inkurajojnë nxitjen e mendimeve dhe diskutimeve mbi aspekte apo drejtime të tjera që mund të marrë kërkimi shkencor në këtë fushë.

Paligjshmëria e vendimeve të internim-dëbimit në periudhën 1944-1954

ABSTRAKT

Kumtesa trajton çështjen e internimeve dhe dënimeve në aspektin ligjor; veprimet krejtësisht abuzive të pushtetit komunist, të pambështetura në asnjë lloj ligji; izolimin e familjeve të personave kundërshtarë të regjimit në kampe internimi në mbikëqyrjen e ushtrisë ose policisë; situatën e paligjshmërisë kur mijëra vetë u internuan dhe mbaruan internimin përpara sesa të dilte ligji për internimet. Autori shtron pyetjen si mund ta përkufizojmë, në aspektin ligjor, zhvendosjen dhe izolimin e një mase të konsiderueshme qytetarësh, nga zyrtarët dhe institucionet e shtetit, ndërkohë që mungonin ligjet për një veprimtari të tillë.

Regjimi komunist u vendos në Shqipëri në fund të vitit 1944. Më 28 nëntor udhëheqja¹⁾ e tij hyri në Tiranë dhe vazhdoi shtrirjen e kontrollit ushtarak në gjithë vendin. Përdorimi i dhunës së armatosur prej Ushtrisë Partizane²⁾ hasi në qëndresë të popullsisë, e cila, në shumë raste ishte, reciprokisht, e armatosur. Pasi mori kontrollin e institucioneve shtetërore, veç dhunës ushtarake, udhëheqja e regjimit përdori dhe forma të tjera për shuarjen e qëndresës. Një prej tyre ishte izolimi i familjarëve të personave të konsideruar në arrati në kampe të rrethuar me tela me gjemba, të ruajtur nga ushtarë ose policë. Ky lloj izolimi realizonte dy gjëra: zhdukte mundësinë që familjet të ndihmonin të afërmit e tyre në arrati dhe ushtronte presion ndaj të arratisurve, të cilët mund të ndiheshin përgjegjës për vuajtjet e familjarëve të tyre. Zyrtarisht izolimi quhej internim, ashtu siç ishte quajtur dhe më parë nga institucionet e shtetit shqiptar, por, në ndryshim nga tradita, në rastin e komunistëve nuk pati, për një kohë të gjatë, një ligj për internimet si dënime politike (dënim administrativ, në ligjërimin zyrtar). Në këtë studim, kur flasim për atë që zyrtarët e quanin internim, para daljes së ligjit të internimeve (1954), ne e quajmë thjesht izolim i paligjshëm, ndërsa dëbimin, edhe ky një koncept juridik, e quajmë - për kohën që u krye në mënyrë të paligjshme - shpërngulje e paligjshme nga vendbanimi (ose banesa). Ky studim trajton pikërisht aspektin ligjor për internimet dhe dëbimet gjatë regjimit komunist, duke u ndalur në momentet kryesore, për periudhën 1944-1954, kur numri i internimeve dhe dëbimeve ishte më i madh, ndërsa gjendja ligjore kaotike.

Ligji i parë për dëbimet

Më 10 janar 1949, Këshilli i Ministrave diskutoi miratimin e një amnistie për të arratisurit politikë. Ministri i Drejtësisë, Manol Konomi, u shpreh se “paralel me këtë [amnistinë] është edhe projekt-ligji mbi mtemimet”³⁾ Ai e kishte fjalën për një projektdekret që qeveria e miratoi dhe ia dërgoi për miratim

1) Udhëheqja e regjimit komunist nënkupton Byronë Politike të PPSH, Këshillin e Ministrave, Kryesinë e KANÇ- it, para 1946 , dhe Presidiumin e Kuvendit Popullor, pas 1946, të cilat ishin institucionet kryesore dhe në shumicën e tyre të përbëheshin nga të njëjtit persona.

2) Emri i ushtrisë është shkurtim i emrit të saj të përkdorur në vendimet e KANÇ, në Kongresin e Përmetit, 24-28 maj 1944, si Ushtria Partizane Vullnetare Nacional-Çlirimtare.

3) *AQSH*, F. 490, V. 1949, D. 5, Fl. 1-2. Procesverbal i mbledhjes së Këshillit të Ministrave, 10 janar 1949.

Presidiumit të Kuvendit Popullor po atë ditë.⁴⁾ Projekt-dekreti, të cilit iu referua ai, ishte për zbatimin e vendimeve të dëbimit dhe konfiskimit, në të cilin, edhe pas kthimit në dekret, fjala internim nuk shfaqej në asnjë cep të tekstit. Konomi e përdori termin internim në vend të termit dëbim, siç bënin shpesh të gjithë zyrtarët komunistë e të gjitha niveleve.

Konomi pohoi, në praninë e gjithë anëtarëve të qeverisë, se deri atëherë regjimi komunist nuk kishte pasur një ligj për internimet, duke nënkuptuar se ajo qeveri nuk kishte bërë ligj për internimet. Mirëpo, kjo nuk do të thoshte se Shqipëria nuk kishte ligj, sepse, bazuar në një ligj të KANÇ, 17 maj 1945, shumica e ligjeve të periudhës para 7 prillit 1939, përfshi ligjin e internimeve, ishin ende në fuqi.⁵⁾ Ndërkohë izolimi i njerëzve - i quajtur internim zyrtarisht - ishte bërë në mënyrë masive nga komitetet ekzekutive, ushtria, etj, në kundërshtim me dekreligjin e vitit 1925.⁶⁾

Sa u përket dëbimeve, gjendja e paligjshmërisë ishte e njëjtë. Në një rast u shpërngulën nga Tirana 48 familje njëherësh, me 201 persona, me vendim të zyrës së urbanizimit të Komitetit Ekzekutiv të nënprefekturës së Tiranës. Në shkresën e saj thuhej që vendimi ishte pa të drejtë apeli, por nuk kishte asnjë referencë ligjore ku bazohej.⁷⁾ Në një rast tjetër, i cili mund të jetë unik në historinë e njerëzimit, institucionet e regjimit komunist shpërngulën nga Tirana

4) *AQSH*, F. 490, V. 1949, D. 115, Fl. 1-2. Vendim i Këshillit të Ministrave, Nr. 5, 10 janar 1949.

5) *AQSH*, F. 490, V. 1945, D. 269, Fl. 1. Ligj mbi abrogimin e dispozitave ligjore të promulguara gjatë okupacionit të huaj, mbi pavlefshmërinë e vendimeve penale të dhëna gjatë asaj kohe prej autoriteteve ushtarake dhe mbi vleftën e dispozitave ligjore që ishin në fuqi para datës 7 prill 1939. Shënim: Ky ligj parashikonte që mbeteshin në fuqi ligjet, dekretet dhe rregulloret që nuk ishin “në kundërshtim me frymën e re demokratike dhe me deklaratat, vendimet dhe ligjet e promulguara prej Këshillit Antifashist NacionalÇlirimtar të Shqipërisë dhe me urdhëresat e dhëna prej qeverisë demokratike.” Ky përcaktim ishte spekulativ, sepse nuk i trajtonte ligjet në mënyrë nominale, përderisa s’kishte një institucion që përcaktonte cili ligj, dekret apo vendim ishte në kundërshtim me përkufizimin ligjor dhe cili jo. Nga ana tjetër, ligji dhe dekreti kishin përparësi mbi urdhëresat e qeverisë, kështu, në rast përplasjeje, përparësi kishin ligjet dhe dekretet e para 7 prillit 1939 dhe jo urdhëresat e “qeverisë demokratike.” Në një arsyetim alternativ, të njëjtin arsyetim mund ta bëjnë dhe kriminelët, duke pretenduar se ligjet bien ndesh me deklaratat e tyre, etj. Arsyet juridike që rrëzojnë pretendimet e kriminelëve janë të njëjta me ato që rrëzojnë arsyetimin “ligjor” të komunistëve.

6) Ligj mbi ndryshimin e artikujve 1, 2 e 3 të ligjës mbi internimet e familjeve dhe konfiskimit të pasurisë së të arratisurve, në: *Ligje, dekretligje e rregullore të vjetit 1925* (Tiranë: 1938), 442.

7) Katriot Dervishi, *Burgjet dhe kampet e Shqipërisë komuniste* (Tiranë: ISKK, 2015), 9-10.

në Fier, bashkë me anëtarët e gjallë të familjes, dhe kufomën e një fëmije 14-vjeçar.⁸⁾

Ligji i parë për internimet

Dekretligji i parë i Kuvendit Popullor për internimet u miratua më 2 gusht 1954. Në relacionin shoqërues të projekt-dekretit,⁹⁾ dërguar për miratim më 22 qershor 1954, qeveria shpjegonte se e kishte marrë nismën e saj për dy arsye. Arsyeja e parë ishte se, më 22 mars 1954, Presidiumi i Kuvendit Popullor kishte miratuar një dekretligj, i cili ua kishte kaluar gjykatave të drejtën për dhënien e vendimeve të konfiskimit të pasurisë, duke e shfuqizuar dekretin ekzistues.¹⁰⁾ Deri atëherë kishte pasur një dekretligj të përbashkët për konfiskimet dhe dëbimet dhe, në arsyetimin e qeverisë, ai dekretligj nuk mund të vazhdonte më në formën që ishte ndaj ajo mendonte se ishte i nevojshëm një rregullim ligjor i ri për dëbimet dhe internimet. Arsyeja e dytë, sipas qeverisë, ishte se, në dekretligjin ekzistues për dëbimet, nuk ishin të qarta nocioni i dëbimit dhe internimit. Në gjykimin e qeverisë, kjo pengonte zbatimin e mirë të dekretligjit.¹¹⁾

Arsyetimi i dytë i qeverisë kishte nuanca skizofrenie, sepse paraqiteshin si reale argumente të bazuara në një realitet imagjinar. Në dekretligjin për zbatimin e vendimit të dëbimeve dhe konfiskimit të pasurisë (1949) nuk kishte asnjë lloj paqartësie mes koncepteve (nocioneve) të dëbimit dhe internimit, siç pretendonte qeveria në arsyetimin e saj. Në dekretligj trajtohej vetëm çështja e dëbimeve, ndërsa internimet (siç e kemi përmendur më sipër) nuk përmendeshin fare.

8) Zoi Xoxa, ish-deputet dhe botues gazete, u dëbua nga Tirana familjarisht, në ditët e para të vendosjes së regjimit komunist. Ditën që shkuan për ta dëbuar, atij i kishte vdekur djali 14 vjeç, por përfaqësuesit e regjimit, të cilët shkuan për të realizuar dëbimin e familjes, nuk e lanë atë të kryente varrimin e djalit, por e detyruan familjen ta merrte kufomën me vete në Fier, aty ku ishte caktuar vendi i ri i banimit. *Shiko: Katriot Dervishi, Burgjet dhe kampet e Shqipërisë komuniste (Tiranë: ISKK, 2015), 8. Romani i Marçel Hilës, Internimi i Kufomës (2015), nis pikërisht me shpërnguljen me forcë nga Tirana të familjes Xoxa, ditën e fatkeqësisë.*

9) *AQSH*, F. 490, V. 1954, D. 215, Fl. 1. Relacion i Këshillit të Ministrave, 22 qershor 1954.

10) Dekretligji për konfiskimet e shfuqizoi dekretligjin Nr. 649, 10 janar 1949, për zbatimin e vendimeve të dëbimit dhe konfiskimit, dhe në periudhën 22 mars - 2 gusht 1954 nuk kishte ligj për dëbimet.

11) *AQSH*, F. 490, V. 1954, D. 215, Fl. 1. Relacion i Këshillit të Ministrave për projektligjin "Mbi mtemimin dhe dëbimin si masë administrative."

Koncepti i internimit si masë administrative,¹²⁾ u shfaq për herë të parë në një dokument ligjor të regjimit komunist në dekretin Nr. 1906, 2 gusht 1954. Paqartësia e pretenduar nga qeveria nuk ishte në dekretligj, por në veprimtarinë e institucioneve.

Ato kishin dhënë vendime për izolimin e paligjshëm, kishin ngritur kampet e izolimit dhe gjithë infrastrukturën për mbajtjen e tyre, kishin izoluar me mijëra njerëz, duke trajtuar si ligj për internimet dekretligjin për dëbimin dhe konfiskimin.

Nga dokumentet e Byrosë Politike të vitit 1954 mësojmë gjithashtu se, deri atëherë, nuk kishte asnjë ligj ose dekretligj që përdorte termin internim (si dënim administrativ). Në mbledhjen e Byrosë Politike, 8 shkurt 1954, Ministri i Brendshëm, Mehmet Shehu, paraqiti Platformën e Ministrisë së Brendshme, dhe, në gjykimin e tij, Platforma kishte disa probleme të vogla, siç ishte, për shembull, fakti që në të flitej për internimet, ndërsa ekzistonte një ligj që fliste për dëbimet dhe konfiskimet.

Shehu e gjykonte të pavend fjalën internim, sepse nuk kishte një ligj ku përdorej ky koncept. Ai tha gjithashtu se Ministria e Drejtësisë kishte propozuar që të bëhej një ligj për “internimet dhe dëbimet”. Ai pyeti në duhej ruajtur termi internim në tekstin e Platformës, gjë Enver Hoxha, drejtuesi i mbledhjes së Byrosë, e miratoi. Megjithatë, për t’u siguruar që e kishte dëgjuar mirë, Shehu pyeti sërish: “Domethënë, ta mbajmë termin internim[?]” Hoxha ia ktheu: “Po, ta mbajmë.”¹³⁾

Kështu, termi internim u fut në Platformën e Ministrisë së Brendshme, shtatë muaj e gjysmë më herët sesa miratimi i ligjit për internimet.

Fakti që ligji i parë për internimet doli më 1954 vërtetohet dhe nga dokumente të mëvonshme. Në një relacion të Ministrisë së Brendshme për Kryeministrinë, 17 janar 1962, thuhej: “Për problemin e t’internuarve deri tani janë dy dekrete: dekreti 1906, datë 2 gusht 1954... dhe dekreti 3027, datë 17

12) Koncepti i internimit dhe dëbimit si “masë administrative” ishte një sajësë e regjimit komunist për të fshehur ndëshkimin e njerëzve për arsye politike, sepse, realisht, ata ishin persona të dënuar, por që nuk kishin kryer ndonjë vepër penale.

13) *AQSH*, F. 14/APOU, V. 1954, D. 7. Fl. 88. Proceverbal i mbledhjes së Byrosë Politike të KQ të PPSH, 8 shkurt 1954.

janar 1960...”¹⁴⁾ Konstatimi i këtij relacioni ishte i bazuar vetëm në dokumentet ligjore ekzistuese dhe jo në ligjërimin e përditshëm të zyrtarëve, të cilët në shumë raste i kishin përdorur gabimisht, njërin në vend të tjetrit, termat internim dhe dëbim.

Pas dekretimit të Statutit të Republikës, 14 mars 1946, vendimet e internimeve (deri më 1954) dhe dëbimeve (deri më 1949) të dhëna nga institucione të tjera, veç gjykatave, ishin antikushtetuese. Neni 19, paragrafi 6, i Statutit thoshte: “Asnjë shtetas nuk munt të nxirret jashtë shtetit ose të internohet brenda shtetit, veçse në rastet e parashikuara me ligjë”¹⁵⁾

Çështja e dëbimeve brenda vendit nuk përmendej në Statut, por vendimet e dëbimeve ishin antikushtetuese, sepse jepeshin nga institucione shtetërore të cilat nuk ishin ligjërisht të autorizuar për të dhënë vendime të tilla.

Sipas Statutit (Neni 4, paragrafi 2), “të gjitha veprimet e organeve t’administratës së shtetit dhe të gjykatave duhet të jenë të bazuara në ligjë.”¹⁶⁾ Statuti kishte sanksionuar përparësinë e ligjit mbi institucionet. Asnjë institucion nuk mund të kryente një veprimtari të pa parashikuar në ligj.

Motivet për rregullimin ligjor të dëbimeve dhe internimeve

Dekretligji për zbatimin e vendimeve të dëbimit dhe konfiskimit të pasurisë (1949) dhe ai mbi internimin dhe dëbimin si masë administrative (1954) u krijuan më shumë si rrjedhojë e situatave politike, sesa si përpjekje e sinqertë e regjimit për të përmirësuar situatën ligjore kaotike.

Në pranverën e vitit 1948 nisi çarja e Bllokut Komunist, i cili, deri atëherë, kishte qenë monolit, nën kontrollin e Bashkimit Sovjetik. I pakënaqur me sjelljen e udhëheqjes jugosllave, Stalini e denoncoi atë për devijime ideologjike dhe veprimtari antisovjetike, ndërkohë që kërkoi nga vendet e tjera të Bllokut të bënin të njëjtën gjë. Me direktivën e Moskës nisi, në të gjitha vendet anëtare të Bllokut, gjuetia e të ashtuquajturve agjentë jugosllavë. Në zbatim të kësaj direktive, udhëheqja e PPSH arrestoi një grup zyrtarësh të lartë, të kryesuar nga ministri i Brendshëm Koçi Xoxe, të cilët i akuzoi si agjentë të Jugosllavisë dhe

14) *AQSH*, F. 490, V. 1962, D. 293, Fl. 1. Relacion i Ministrisë së Punëve të Brendshme drejtuar Kryeministrisë, 17 janar 1962.

15) “Statuti i Republikës Popullore të Shqipërisë,” *Gazeta Zyrtare*, Nr. 19 (19 mars 1946): 3.

16) “Statuti i Republikës Popullore të Shqipërisë,” *Gazeta Zyrtare*, Nr. 19 (19 mars 1946): 1.

i bëri përgjegjës për veprimtarinë e dhunshme dhe të paligjshme të ushtruar deri atëherë nga Ministria e Brendshme dhe institucione të tjera.

Më 10 janar 1949, Kuvendi Popullor miratoi një dekretligj për amnistinë e arratisurve dhe pas ditë më vonë qeveria u dërgoi gjithë komiteteve ekzekutive të rretheve një qarkore,¹⁷⁾ ku pranohej se deri atëherë ishin përndjekur dhe burgosur edhe njerëz të pafajshëm, të cilët nuk kishin qenë të rrezikshëm për regjimin. Sigurimi i Shtetit akuzohej se, nën frymën “trocikiste” të Koçi Xoxes, kishte marrë masa të “paligjdhme dhe arbitrare”, me qëllim, thuhej në qarkore, “për të ndarë popullin nga pushteti [udhëheqja e regjimit]”.

Qarkorja u kërkonte komiteteve ekzekutive që të shkonin “deri në kasollen më të largët të rrethit të tyre” për të propaganduar dekretligjin e amnistisë për të arratisurit. Pjesë e kësaj fushate propagandistike, e cila synonte të parcelizonte përgjegjësinë për dhunën e ushtruar nga regjimi në vitet e para të regjimit komunist, duke ia faturuar grupit të të arrestuarve dhe të shfajësonte pjesën tjetër të udhëheqjes së PPSH, ishte dhe dekretligji për dëbimet dhe konfiskimet, i cili, së bashku me dekretligjin për amnistinë, u miratuan brenda të njëjtës ditë, si projekt-dekrete nga qeveria dhe si dekrete nga Kuvendi Popullor.

Pjesë e të njëjtës strategji ishte amnistia për të burgosurit, me përgatitjen e së cilës merrej Ministria e Brendshme, dhe mbyllja e kampit të izolimeve të paligjshme në Berat.¹⁸⁾ Amnistia për të burgosurit u dekretua në 27 prill 1949,¹⁹⁾ ndërsa kampi i Beratit u mbyll në maj po atij viti.²⁰⁾

17) *AQSH*, F. 490, V. 1949, D. 5, Fl. 9. Qarkore e Kryeministrit drejtuar gjithë komiteteve ekzekutive të rretheve dhe qyteteve. Dokumenti ka vetëm vitin, 1949, pa datë, por kuptohet që është i janarit 1949, sepse, duke i referuar përmbajtjes, ka dalë menjëherë pas miratimit të projekt-dekretit mbi amnistinë për të arratisurit.

18) *AQSH*, F. 490, V. 1949, D. 5, Fl. 1-2. Procesverbal i mbledhjes së Këshillit të Ministrave, 10 janar 1949. Enver Hoxha tha në mbledhjen e qeverisë, 10 janar 1949, se “mendojmë” [mendonte Byroja Politike] të marrim dhe një masë tjetër, e cila ishte lirimi i grave dhe kalamajve të izoluar (internuar, sipas Hoxhës) në Berat, sepse kjo, sipas tij, do të kishte efekt të madh propagandistik për imazhin e regjimit. Sipas historianit Kastriot Dervishi, kampi i Beratit u mbyll sepse ishte e vështirë të menaxhohej dhe mund të jetë më afër të vërtetës. Po atë vit u krijua kampi izolimit (internimit, në ligjërimin zyrtar) në Tepelenë, dhe një pjesë e të izoluarve të Beratit, mes tyre gra e fëmijë, u dërguan në Tepelenë. Nuk dihet sa fëmijë e gra të izoluar në Berat u falën, nëse u falën, por fakt është që kampi u mbyll dhe qeveria mund ta përdorte atë si dëshmi të vullnetit të mirë të saj për t’u distancuar nga koha e “dhunës së Koçi Xoxes.”

19) “Dekret Nr. 819, 27 prill 1949, mbi faljen e dënimeve dhe zbritje dënimesh të disa të burgosurve ordinerë dhe të armiqve të popullit,” *Gazeta Zyrtare*, Nr. 40 (19 maj 1949): 1-44.

20) Kastriot Dervishi, *Burgjet dhe kampet e Shqipërisë komuniste* (Tiranë: ISKK, 2015), 15.

Edhe dekretligji për internimin dhe dëbimin (1954), nevojën për të cilin qeveria e arsyetoi me daljen e ligjit të konfiskimeve dhe paqartësinë e nocioneve dëbim dhe internim në dekretin për dëbimin dhe konfiskimin, ishte përpjekje e regjimit për t'iu përgjigjur një situatë të re politike.

Në ndryshimet ligjore të kësaj periudhe ndikuan zhvillimet brenda Bllokut Komunist. Pas vdekjes së Stalinit (5 mars 1953), në drejtimin e Partisë Komuniste (bolshevike) të Bashkimit Sovjetik kishin ardhur udhëheqës të rinj, të cilët kishin dhënë shenja për distancimin nga metodat shtypëse të periudhës së Stalinit. Gjatë vitit 1953, udhëheqja sovjetike thirri në takime udhëheqjet e gjithë partive komuniste të vendeve të Bllokut dhe u bëri të njohur drejtimet kryesore të politikës së Moskës. Në vija të përgjithshme, udhëheqja sovjetike u kërkoi vendeve satelite që buxhetet e tyre të shkonin më shumë për plotësimin e nevojave të popullsisë me produkte ushqimore dhe mallra konsumi, të zbatonin politika më liberale tregu dhe për shërbimet ndaj qytetarëve, të ndërprisnin krijimin e kooperativave bujqësore, të amnistionin në masë të arratisurit dhe të burgosurit, të mbyllnin kampet e punës dhe të internimit, dhe të liberalizonin kufijtë midis tyre.²¹⁾

Udhëheqja e PPSH nuk ishte dakord me gjithçka që i kërkuan sovjetikët, por disa përshtatje i bëri. Sovjetikët i kërkuan Enver Hoxhës të hiqte dorë nga postet e shumta dhe të mbante vetëm postin e sekretarit të përgjithshëm të partisë.²²⁾ Në mbledhjen e Byrosë Politike në muajin shkurt 1954, kur u paraqit Platforma e Ministrisë së Brendshme, Mehmet Shehu ishte Ministër i Brendshëm, ndërsa në gusht, kur u propozua dekret-ligji për internimet dhe dëbimet, ishte kryeministër, prej 12 ditësh. Brenda një viti, që nga takimi me udhëheqjen sovjetike në qershor 1953, Hoxha hoqi dorë nga posti i Ministrit të Jashtëm, Ministrit të Mbrojtjes, dhe nga ai i kryeministrit. Me heqjen dorë nga drejtimi i qeverisë, Hoxha nuk veshi më uniformë ushtarake në publik.

Pjesë e këtyre përshtatjeve ishte dhe Platforma e Ministrisë së Brendshme, e përgatitur me ndihmën e këshilltarëve sovjetikë, e cila nxiti krijimin e dekreligjeve të reja për konfiskimin, rekuizimin, shpronësimin, internimet dhe dëbimet. Kjo dinamikë legjislative ishte në harmoni me porosinë që udhëheqja

21) Ana Lalaj, *Pranvera e rrejtshme e '56-ës* (Tiranë: Infbotues, 2015), f. 32.

22) Ana Lalaj, "1953 - Udhëheqësit e rinj sovjetikë paralajmërojnë: ose ndryshime ose katastrofë," *Studime Historike* nr. 1-2 (2010), 231.

sovjetike i kishte dhënë delegacionit të udhëheqjes shqiptare në Moskë (qershor 1953): “Komiteti Qendror, qeveria, dhe Byroja Politike do të bëjnë ligje, urdhëresa, vendime për të vënë në jetë këto ndryshime [të propozuara prej sovjetikëve].”²³⁾

Origjina e internimeve dhe dëbimeve të paligjshme

Origjina e izolimit të paligjshëm të qytetarëve, vetëm se ata kishin lidhje gjaku me persona të konsideruar kundërshtarë të regjimit komunist, daton më herët se zaptimi ushtarak i institucioneve dhe territorit të Shqipërisë prej komunistëve. Në një raport²⁴⁾ që komanda e Brigadës së 2-të partizane i dërgonte Komandës së Përgjithshme të Ushtrisë Partizane, më 25 qershor 1944, thuhej se forcat e kësaj Brigade kishin “arrestuar” dhe do t’i “internonin” të afërmit - baballarë dhe vëllezër - të disa personave, të cilët, sipas raportit, vazhdonin t’i qëndronin besnikë Ballit Kombëtar.

Personat e konsideruar të arrestuar parashikohej të mbaheshin në “internim” derisa bijtë ose vëllezërit e tyre t’iu dorëzoheshin forcave partizane. Për të njëjtat arsye, partizanët kishin bërë dhe “sekuestrimin” e pasurisë - edhe këtu përdorej një koncept juridik - të disa qytetarëve në zonën e Dangëllisë, ku vepronte Brigada në atë periudhë. Në raport thuhej gjithashtu se “arrestimi” - një tjetër koncept juridik - ishte bërë me vendim të gjykatës së Brigadës, ndërsa “sekuestrimi” i pasurisë ishte bërë bazë të një rregulloreje. Përmendja e vendimit të gjykatës dhe e rregullores tregon kujdesin e hartuesve të raportit - Beqir Balluku dhe Vasil Konomi - për të dëshmuar se veprimtaria e tyre ishte në përputhje me një kornizë të caktuar ligjore. Prej verës së vitit 1943 deri në 20 dhjetor 1944, gjyqet partizane “në bazë të rregulloreve provizore e shumë të thjeshta”²⁵⁾ të miratuara nga Shtabi i Përgjithshëm, dhe jo nga KPNÇ (Këshilli i Përgjithshëm Nacional-Çlirimtar ose KANÇ - Këshilli i Antifashist Nacional-Çlirimtar, siç u quajt pas 24 majit 1944), i cili luante rolin e një organi ligjbërës.

23) Ana Lalaj, “1953 - Udhëheqësit e rinj sovjetikë paralajmërojnë: ose ndryshime ose katastrofë,” *Studime Historike* nr. 1-2 (2010), 230.

24) AQSH, F. 41, V. 1944, D. 83, Fl. 5-6. Raport i Shtabit të Brigadës II për Komandën e Përgjithshme të ushtrisë partizane.

25) AQSH, F. 41/APL, V. 1944, D. 56, Fl. 35. Qarkore e Komandës së Përgjithshme të Ushtrisë Partizane, 20 dhjetor 1944.

Më 20 dhjetor, këto rregullore u zëvendësuan nga një rregullore e re, e cila ishte përkthim i një modeli të ushtrisë partizane jugosllave. Rregullorja e re nuk parashikonte masën e dënimit me internim ose dëbim; modeli jugosllav parashikonte vetëm dëbimin.²⁶⁾

Raporti i Brigadës së 2-të e pranonte që personat e ndaluar nuk kishin kryer asnjë krim, por ishin ndaluar për diçka që mendohej se e kishin bërë të afërmit e tyre. Në terma juridikë, “arrestimi” dhe “internimi” i tyre ishte privim i paligjshëm i lirisë. Fakti që për lirimin e tyre ishte vënë një kusht (braktisja e Ballit nga të afërmit) e bënte izolimin një akt pengmarrjeje, për qëllime përfitimi politik ose ushtarak, ose të dyja njëherësh.

Internimet dhe dëbimet e ligjshme në periudhën 1944-1954

Paligjshmëria e vendimeve të internimit dhe dëbimit ishte e theksuar në vendimet e konsideruara masë administrative. Në këto raste, ndëshkimi ishte politik;²⁷⁾ vendimi merrej ndaj personave që nuk ishin fajtorë, ata ndëshkoheshin për shkak të lidhjes së gjakut që mund të kishin me persona, të cilët ishin në arrati brenda ose jashtë vendit. Në rastin e vendimeve si masë ndëshkimore penale, të cilat i jepte gjykata, kishte një farë baze ligjore. Gjykatat ushtarake, të cilat ishin shumë aktive në periudhën 1944-54, e bazonin dhënien e internimit si masë dënimi në dekretligjin Nr. 41, 14 janar 1945. Ky lloj dënimi jepej në rastet kur personi mendohej që kishte kryer një vepër e cila, bazuar në kornizën ligjore ekzistuese, konsiderohej vepër penale. Në Kodin Penal (1948), një nga format e dënimit që jepte gjykata ishte dëbimi, ndërsa internimi jo. Në Kodin Penal që u miratua më 1952, i cili shfuqizoi gjithë ligjet penale për gjykatat civile në fuqi nga 1946, u përfshinë të dy llojet e dënimeve: internimi dhe dëbimi.²⁸⁾ E veçantë e këtij ligji ishte ndalimi i dënimit me internim të të miturve që kryenin krime,²⁹⁾ ndërkohë që ata mund internoheshin - dhe interenhoshin, për shkaqe politike, në mënyrë masive.

26) AQSH, F. 41/APL, V. 1944, D. 56/1, Fl. 4. Rregullore mbi gjyqet ushtarake, e ushtrisë partizane jugosllave (përkthyer në shqip).

27) Në Platformën e Ministrisë së Brendshme (1954) thuhej se një kategori personash internoheshin për shkak se dënimi i tyre me anë të gjykatave ishte i pamundur, ngaqë nuk mund të vërtetohej fajësia e tyre. Pra, këto dënime, të cilat quheshin administrative, ishin dënime politike. Shiko: AQSH, F. 14/APOU, V. 1954, D. 7. Fl. 88.

28) Kodi Penal i RP të Shqipërisë (Tiranë: 1952), 14-15.

29) Kodi Penal i RP të Shqipërisë (Tiranë: 1952), 14.

As dekretligji për dëbimet dhe konfiskimin (1949) dhe as dekretligji për internimet dhe dëbimet (1954) nuk i përjashtonin të miturit nga internimi ose dëbimi; ato nuk bënë asnjë lloj përjashtimi.

Krahasimi i dekretligjeve të regjimeve të ndryshme

Historia e internimeve në Shqipëri nuk nisi me regjimin komunist, ndaj po bëjmë një krahasim të dekretligjit Nr. 1906, 1954, mbi internimin dhe dëbimin, me dekretligjet e qeverisjes së Fan Nolit (1924) dhe qeverisjes së Ahmet Zogut (1925). Këto tre qeveri ngjanë me njëra-tjetrën nga mënyra si erdhën në pushtet. Duke marrë pushtetin me dhunë, Fan Noli dhe mbështetësit e tij prishën traditën e ndërrimit të qeverisjes me anë të zgjedhjeve, e pa ndërprerë që nga

Kongresi i Lushnjës. Pushteti i Nolit zgjati prej 16 qershor - 23 dhjetor 1924; Ahmet Zogu ia mori pushtetin po në atë mënyrë që Noli e kishte marrë gjashtë muaj më herët. Dy dekada më vonë, komunistët bënë të njëjtën gjë, në përmasa më të gjera dhe më të dhunshme.

Në të tre rastet, grupi që rrëmbeu pushtetin mori masa për minimizmin e mundësisë së reaksionit të palës së humbur. Një ndër masat e marra ishte miratimi i dekretligjeve për internimin e familjarëve të të arratisurve (kundërshtarëve politikë). Qeveria e Fan Nolit nxori dy dekretligje për internimet,³⁰⁾ brenda dy muajve të parë në pushtet, aq sa nxori dhe qeveria e Ahmet Zogut, pak a shumë brenda të njëjtës hapësirë kohore.³¹⁾ Edhe komunistët e zbatuan politikën e internimit që në ditët e para të pushtetit të tyre, por e bënë këtë pa miratuar ndonjë ligj; dekretligjin e parë e miratuan 10 vjet pasi kishin marrë pushtetin. Shpejtësia e qeverisë së Nolit dhe Zogut në nxjerrjen e dekretligjeve për internimin tregon kujdesin e qeverive respektive për rregullimin ligjor të veprimtarisë së tyre.

Të tre qeveritë i internonin propagandistët, por ligji i Nolit dhe Zogut ishin transparentë. Ata e theksonin në dekretligj që propagandistët ndëshkoheshin për vepra, të cilat nuk mund të provoheshin në gjykatë, ndërsa komunistët jo.

30) "Dekretligjë mbi vrasjen e kriminelve të gjykuem, të pandehun n'aratië e t'internimit të familjeve tyre," *Fletore Zyrtare*, Nr. 28 (22 korrik 1924): 3; "Dekretligjë për internimin e auctorëve qe bajnë propaganda të rrezikshme dhe qe nuk provohen nga ana e Gjykatoreve," *Fletore Zyrtare*, Nr. 30 (13 gusht 1924): 1.

31) *Ligje, dekretligje, e rregullore të vjetit 1925* (Tiranë: Këshilli i Shtetit, 1938), 31, 50.

Gjatë regjimit komunist personat që mendohej se bënë propagandë kundër regjimit dënoheshin me burg; propaganda ishte vepër penale që prej vitit 1946 deri më 1990. Komunistët dënonin me internim persona që kishin qenë zyrtarë në qeverisjet parakomuniste, por, meqë një gjë e tillë nuk mund të provohej si krim në gjykatë, ata persona internoheshin, me pretendimin se paraqisnin rrezikshmëri shoqërore. Në dekretligjin për internimet nuk thuhej se rrezikshmëria e tyre nuk mund të provohej në gjykatë, por kjo thuhej në Platformën e Ministrisë së Brendshme.³²⁾ Transparenca në dekretligjin e Nolit dhe Zogut mund të shihet dhe si shenjë respekti e qeverive respektive nda procesit gjyqësor.

Dekretligji i Nolit dhe Zogut për të arratisurit parashikonin dhe internimin e familjeve të personave që mund të strehonin të arratisurit. Në dekretligjin e Nolit nuk thuhej gjë për pasurinë e të internuarve, ndërsa Zogu dhe komunistët e shoqëronin internimin dhe me sekuestrimin e pasurisë. Në ndryshim nga komunistët, dekretligji i Zogut parashikonte që, me dorëzimin e të arratisurve, nëse faleshin nga Kryesia e Shtetit, atyre u kthehej pasuria ose vlera e saj në të holla.

Të dy dekretligjet e Zogut urdhëronin një institucion përkatës përgjegjës për caktimin e vendit të internimit; dekretligji për internimin e propagandistëve parashikonte që qeveria t'u siguronte strehimin dhe ushqimin. Kësi detajesh mungonin në dekretligjet e Nolit dhe ishin të pjesshme në ato të komunistëve, sepse ato ngarkonin një institucion që do të jepte vendimet e internimeve dhe dëbimeve, por nuk autorizonin kënd për përcaktimin e vendit të internimeve, ose nuk flisnin për ushqimin etj. Sa i përket regjimit komunist, në periudhën 1944-49 ushqimi i personave të konsideruar të internuar ishte vetëm një copë bukë të thatë, ndërsa, më 1949, qeveria mori vendim që t'u jepej “përveç bukës dhe nga një kg supë në ditë.”³³⁾ Veç kësaj, në vitet e para të regjimit komunist, personat e izoluar në kampe me tela me gjemba (të internuarit, në ligjërimin e

32) *AQSH*, F. 14/APOU, V. 1954, D. 7. Fl. 88. Platforma e punës së Ministrisë së Brendshme miratuar nga Byroja Politike e KQ të PPSH, 8 shkurt 1954.

33) *AQSH*, F. 490, V. 1949, D. 234, Fl. 1. Vendim i Këshillit të Ministrave, Nr. 476, 5 tetor 1949. Shënim 1: Të internuarit në Berat, kamp që u mbyll para daljes së vendimit të qeverisë për shtimin e supës në menunë e të internuarve, kanë dëshmuar më vonë që ushqimi i tyre ishte vetëm 600 gr bukë misri në ditë dhe asgjë tjetër. Shiko: *Zërat e Kujtesës III*, Agron Tufa dhe Luljeta Lleshanaku, redaktorë, (ISKK: Tiranë, 2016), 131.

qeverisë) bënë punë të detyruar, në kushte çnjerëzore, pa shpërblim; një gjendje në përputhje me konceptin e skllavërisë.³⁴⁾³⁵⁾ Më vonë, të internuarit ushqeheshin me punën e tyre.

Dekretligji i qeverisë së Zogut për internimin e familjeve të të arratisurve ishte më i mëshirshëm. Ai përjashtonte nga internimi anëtarët e familjes që ishin “uloga e studenta aktivë.”³⁶⁾ Ky dekretligj, i ndryshuar në dhjetor 1925, përjashtoi nga internimet dhe vajzat e fejuara, mbi 15 vjeç, të cilat nuk kishin dalë te burri.³⁷⁾ Dekretligjet e Nolit dhe komunistëve nuk bënë përjashtime.

34) Në lidhje me punën e personave të izoluar në kampet e përqendrimit, zyrtarisht të njohura si kampe internimi, Instituti i Studimit të Krimeve dhe Pasojave të Komunizmit ka botuar një seri intervistash me ish të përndjekur politikë, përfshi dhe persona që kanë jetuar në kampet e përqendrimit, të cilët rrëfejnë dhe për punën që bënë në ato kampe. Këto libra janë pjesë e një kolane, *Zërat e Kujtesës* (ky është titulli i të gjithë vëllimeve), e cila botohet çdo vit që prej vitit 2014. Deri tani janë botuar katër vëllime, është në proces shtypshkrimi vëllimi i 5-të.

35) *Shënim*: Trajtimi ekonomik i të internuarve, gjatë pushtimit italian, ishte shumë më i mirë se gjatë regjimit komunist. Kol Bib Mirakaj, ministër i Brendshëm i Shqipërisë (12 shkurt 1943-10 shtator 1943), shkruan se të internuarve shqiptarë në Itali u jepej një pagë e mjaftueshme nga qeveria italiane për jetesë. Familjeve të atyre që ishin dobët ekonomikisht u jepej një ndihmë mujore nga qeveria shqiptare e mjaftueshme për të përballuar jetesën, gjatë kohës që të afërmit e tyre ishin në internim. Nëpunësve të shtetit shqiptar, të cilët ishin të internuar, u ruhej vendi i punës, u jepej rroga mujore, u jepej dhe paga ditore e të internuarit në Itali. Lexo: Kol Bib Mirakaj, *Vetvrasja e një Kombi* (Shkodër: Botimet Fiorentia, 2014): 158.

36) *Ligje, dekretligje, e rregullore të vjetit 1925* (Tiranë: Këshilli i Shtetit, 1938), 50. *Shënim*: Nuk jam i sigurt në termi student përdoret për të rinj që vazhdonin universitetin apo gjimnazin, sepse ka pasur raste, që në tekste të ndryshe - jo ligjore, e kam gjetur këtë term me kuptimin e dytë. Nëse bëhet fjalë për universitarët, atëherë i takon që ata studionin jashtë vendit, sepse Shqipëria nuk kishte universitete.

37) Ligj mbi ndryshimin e artikujve 1, 2 e 3 të ligjës mbi internimet e familjeve dhe konfiskimit të pasurisë së të arratisurve, në: *Ligje, dekretligje e rregullore të vjetit 1925* (Tiranë: Këshilli i Shtetit, 1938), 442.

Përfundime

Kaosi ligjor lidhur me internimet dhe dëbimet që ekzistoi në Shqipëri në periudhën 1944-1954 ishte tërësisht zgjedhje e udhëheqjes së regjimit komunist. Ajo zgjodhi, në mënyrë të vullnetshme, të shkelte ligjet ekzistuese të shtetit shqiptar, megjithëse, ligjërisht kishte pranuar vazhdimësinë e tyre. Sjellja që dikur kishte qenë normale për botën e krimit u bë normale për institucionet shtetërore.

Të përmbledhura, përfundimet e këtij studimi, janë: Të gjitha vendimet e konsideruara vendime internimi, me përjashtim të vendimeve të gjykatave, për periudhën 1944-1954, ishin të paligjshme. Sipas Kodit Penal të regjimit komunist, çdo vendim internimi ishte vepër penalisht e dënueshme, sepse, duke qenë të pabazuara në ligj, ato ishin vendime për kufizimin e paligjshëm të lirisë së personit.

Të gjitha vendimet e dëbimit të dhëna gjatë periudhës 1944-1949, përjashto vendimet e gjykatave, ishin të paligjshme dhe, bazuar edhe në ligjet e regjimit komunist, penalisht të dënueshme.

Vendimet e internimit dhe dëbimit, të dhëna në mungesë të ligjit, pas miratimit të Statutit të Republikës (1946), ishin në shkelje të Statutit.

Kampet e internimit ishin, për sa kohë që ekzistuan, të paligjshme. Edhe dekretligji i miratuar më 1954, për internimet dhe dëbimet si masë administrative, nuk parashikonte krijimin e kampeve të internimit, as institucionin që duhet të merrej me strehimin dhe ushqimin e të internuarve.

Përdorimi i koncepteve juridike si “internim”, “dëbim”, “sekuestrim”, etj., gjatë luftës civile e më pas, ishte një përpjekje e qëllimshme e komunistëve për të dhënë veprimtarisë së tyre autoritet institucional, ndërsa realisht veprimtaria e tyre ishte e paligjshme. Ky lloj artikulimi shërbente për të transferuar përgjegjësinë nga fajtori te viktima; për shembull, nga pengmarrësi te pengu ose nga hajduti te personi i vjedhur, etj.

Shfrytëzimi i krahut të punës në repartet e xhenios dhe ndërmarrjet ushtarake bujqësore: trajtimi diskriminues i ushtarëve që vinin nga familjet e deklasuar

ABSTRAKT

Diskutimi analizon shtrirjen e luftës së klasave edhe në shërbimin e detyrueshëm ushtarak, mungesën e besimit të fëmijët e “armiqve të klasës”, për t’i pajisur me armatimin ushtarak, paracaktimi i tyre për shërbim të detyrueshëm në repartet e xhenios dhe pas viteve ’70 me krijimin e Ndërmanjeve Bujqësore Ushtarake edhe në to. Volumi i punës ndërtimore që kryhej në xhenio ishte i barasvlefshëm me ato të veprave të mëdha dhe këta të rinj u përdorën si krah i lirë pune në ndërtimin e objekteve ushtarake të një vështirësie shumë të lartë.

Repartet e xhenios që u përdorën për të ndëshkuar dhe izoluar të rinjtë që vinin nga familjet me një të kaluar të dyshimtë, mund të konsideroheshin kampe pune, ku liritë dhe të drejtat pothuajse nuk ekzistonin, mbijetesa në to ishte po aq e vështirë, sa edhe në kampet e punës të ngritura në zona të ndryshme internimi.

Repartet e Xhenios, repartet e të deklasuarve

Në përfundim të Luftës së Dytë Botërore, arma e Xhenios u përdor gjerësisht për hapjen e rrugëve, ndërtimin e urave dhe veçanërisht objekteve ushtarake të rëndësisë së veçantë si p.sh., tunelet e Porto Palermos, tunelet e bazave ajrore Gjadër e Kuçovë, në ishullin e Sazanit etj., madje edhe në realizimin e fortifikimit masiv të vendit me sistem bunkerësh. Të gjithë dëshmitarët okularë, ushtarakë pjesëtarë të forcave të Xhenios, në intervista apo edhe në botime në formën e kujtimeve, pohojnë se “forcat e xhenios përveç, mbrojtjes së shtetit në rast lufte, punuan edhe për ndërtimin e objekteve social-ekonomike”.¹ Por ajo që shpesh mungon në këto dëshmi, që kryesisht vijnë nga ushtarakët që kanë qenë drejtues të batalioneve, brigadave apo Divizionit të Xhenios, është fakti se këto reparte shfrytëzuan për ndërtimin e veprave të mëdha krahun e lirë të punës së ushtarëve si dhe faktin, se përzgjedhja e tyre për repartet e xhenios bëhej mbi kritere klasore.

Në një intervistë të dhënë për *Albanian Free Press*, ish oficeri i Xhenios në repartin ushtarak nr. 3205, Porto Palermo e më pas në Regjimentin e Fortifikimit në Qytetin Stalin, Ilirian Dhima duke përmendur punën e madhe që është bërë gjatë regjimit komunist për ndërtimin e veprave të mëdha të socializmit dhe objektet e rëndësishme ushtarake, i vetmi moment kur përmend faktin se repartet e xhenios kishin në përbërje të tyre ushtarë që vinin nga familjet që ishin të deklasura, është episodi që lidhet me kohën kur ai punonte si ushtarak në repartin nr. 5100 me qendër në Qytetin Stalin në Regjimentin e Fortifikimit.

“Intervistë e kryetarit të Shoqatës Kombëtare të Ushtarakëve të Xhenios, Aleksandër Mihali” në: *Shekulli*, 26 janar 2016. Një ndër njësitë e këtij regjimenti ishte dislokuar në fshatin Brezhdan dhe, I. Dhima duke iu referuar atmosferës që ekzistonte në momentin e marrjes së lajmit të vdekjes së diktatorit Enver Hoxha pohon se: “Sa u takova me eprorët më thanë të shkoja urgjent në repart, pasi kishim kaluar në gatishmëri numër një. Komisari më bëri me dije të kisha kujdes, sepse atë kohë në Xhenio ishin ushtarët me biografi të keqe (kur e kujtoj sot qesh).¹⁾

1) “Rrëfimi i Dhimës: kur Greqia merrte grurë nga Shqipëria dhe misioni i Kadri Hazbiut në Jug”, në: www.albanianfreepress.al/news/2018/05/rrefimi-i-dhimes-kurgreqia-merrte-grure-nga-shqiperia-dhe-misioni-i-kadri-hasbiut-ne-jug-9065

Në fakt, ata ishin ushtarë më liberalë dhe nuk kishin gatishmëri”. Kështu e mbyll rrëfimin e tij ky ish ushtarak. Fjalja e fundit që këta ushtarë nuk kishin gatishmëri për të gjithë ata që i njohin praktikat e organizimit të Ushtrisë Popullore, shpjegohet me faktin se ky kontigjent ushtarësh nuk konsiderohej si forcë aktive për përdorimin e armëve, pra ishin të përjashtuar jo ligjërisht nga detyra kushtetuese e mbrojtjes së atdheut.

Një ndër dëshmitë e para për punën e detyruar dhe mobilizimin ushtarak për plotësimin e brigadave të punës e gjejmë në raportin e SHBA-së në OKB për të Drejtat e Njeriut në Shqipëri, në vitin 1955, ku evidentohet fakti se “të rinjtë me biografi të papërshtatshme për regjimin thirren për të bërë Ushtrinë në brigade pune pa të drejtë arme.”²⁾ Njësitë ushtarake që u krijuan me bijtë e “të deklasuarve”, apo edhe me elementët e tjerë të cilët konsideroheshin nga regjimi si të pabesueshëm për të mbajtur armë, fillimisht ishin pjesë e një brigade ushtarake nën kontrollin e Ministrisë së Punëve të Brendshme. Sipas raportit vetëm njëra prej njësive të brigadës kishte 7700 rekrutë, të cilët ishin ndarë në tri batalione që vepronin në pjesë të ndryshme të vendit nga 16 orë në ditë në sektorë të vështirë si bujqësia dhe ndërtimi³⁾.

Por rritja e volumit të punës nga ushtria bëri që repartet e xhenios të “specializoheshin në reparte pune me të rinjtë e deklasuar” veçanërisht me strukturimin e Ushtrisë Popullore pas prishjes me Bashkimin Sovjetik. Dokumentacion i mjaftueshëm në lidhje me këtë tematikë (por i padeklasifikuar në pjesën dërrmuese) gjendet në fondin e Drejtorisë së Xhenios dhe për repartet xheniere në Arkivin Qendror të Forcave të Armatosura si dhe në Sektorin e Ushtrisë në Arkivin Qendror të Shtetit.

Në një informacion të Drejtorisë së Xhenios, përkatësisht të Organizatës Bazë të Partisë së Drejtorisë Politike, që lidhet me problemet e dala në mbledhjen e Komitetit të Partisë të Brigadës së 3-të xheniere në Elbasan, midis shqetësimeve të tjera, përmendet fakti se ushtarët me “qëndrim të keq” ishin inkuadruar gjithashtu në Ndërmarrjet Ushtarake Bujqësore. Këta ushtarë, duke qenë se përdorehin si një forcë lëvizëse pune (krah pune i papaguar),

2) “SHBA: në vitin 1955 Shqipëria kishte 40 kampe internimi me 49 000 prsona” në: www.panomaram.com.al/shba-ne-vitin-1955-shqiperia-40-kampe-internimi-me-49-mije-veta/, vizituar më 24 korrik 2018.

3) Po aty.

SHFRYTËZIMI I KRAHUT TË PUNËS NË REPARTET E XHENIOS DHE NDËRMARRJET USHTARAKE BUJQËSORE

konsideroheshin si ushtarë “bujtës”. Lëvizja e tyre “pastronte repartet e tjera, sidomos NBU-të nga ushtarët me qëndrim të keq”, të cilët sipas informacionit shtonin ngjarjet e jashtëzakonshme në atë brigadë.”⁴⁾

Mjaft interesant gjejmë edhe rrëfimin e poetit të njohur Koçi Petriti, lidhur me eksperiencën e tij vetjake si ushtar i Ndërmarrjes Bujqësore Ushtarake Zall Herr, Tiranë. Në shënimet e tij personale, ai e konsideron vitin 1967 si “vitin e tij të zi”. Sipas një shkrese sekrete të mbërritur nga dekanati i Fakultetit të Historisë dhe Filologjisë në zyrat e kuadrit në Librazhd, ai jo vetëm nuk duhet të punonte si arsimtar (në radhë të parë për origjinën e tij, ky ishte motivimi), por përjashtohej edhe nga zbori pasuniversitar, madje merret ushtar.

Vetë poeti shkruan në shënimet e tij: “Merrem dhunshëm ushtar në Ndërmarrjen Bujqësore Ushtarake të Zall-Herrit që ishte repart pune me ‘të deklasuar’ ”.⁵⁾

Dokumenti i një rëndësie të veçantë, që plotëson për ne “të panjohurat” e kampeve të punës në repartet xheniere si dhe në ndërmarrjet bujqësore ushtarake, është mbledhja e 14 dhjetorit të vitit 1983, e sekretarëve të Komitetit Qendror. Enver Hoxha në këtë mbledhje merret gjatë me çështjet e edukimit politik në sektorët e Ushtrisë. Pjesë e diskutimeve janë pyetjet dhe ndërprerjet e shpeshta ndaj ministrit të Mbrojtjes Popullore, në këtë periudhë Simon Stefani “se si është situata sa i takon edukimit politik në sektorët problematikë si ai i xhenios”⁶⁾?

Simon Stefani gjatë raportimit, duke iu përgjigjur pyetjes së Enver Hoxhës, “nuk pyes kush shkon mirë, po dua të di ku shkojnë më dobët punët? Këtë dua unë të më sqarosh”, sjell në vëmendje disa probleme që ka me divizionet e Pukës dhe Shkodrës, ku në repartet e xhenios ishin shënuar edhe më shumë shkelje të disiplinës dhe të rregullave, duke e justifikuar këtë me rebelimin e djemve të rinj të mobilizuar në ushtri nga familje me qëndrim jo të mirë politik apo në radhët

4) *Arkivi Qendror i Forcave të Armatosura* (më tej: *AQFA*), Fondi (më tej: F.) i Drejtorisë Politike, Viti (më tej: V.) 1971, Dosja (më tej: D.) 63, fleta (më tej: fl.) 2. Informacion i Drejtorisë Politike, drejtuar Drejtorisë së Xhenios (Organizatës Bazë të Partisë së Drejtorisë Xhenios) për problemet që kanë dalë në mbledhjen e Komitetit të Partisë të Brigadës së 3- xheniere në Elbasan.

5) “Kujtimet e Koçi Petritit” në: <http://www.panorama.com.al/kujtimet-e-koci-petrititngjariet-ae-i-sheniuan-ieten/> vizituar më 20 gusht 2018.

6) *Arkivi Qendror i Shtetit* [më tej: *AQSH*], F. 14/Arkivi i Partisë (më tej: AP)/strukturat (më tej: Str), V. 1983, D. 18, fl. 1, 13, 24-29, 35, 39. Realizimi i detyrave për hapjen e transheve dhe hendeklidhjeve nga popullata dhe përfundimi i këtij aksioni me ushtarët aktiv.

e ish të burgosurve.”⁷⁾

Po cili ishte fati i këtyre ushtarëve? Cili ishte trajtimi i tyre si armiq të klasës, që po në të njëjtën kohë për paradoks kryenin shërbimin e detyruar ushtarak në mbrojtje të atdheut jo me pushkë por me kazma e lopata? Simon Stefani përgjigjet se “në këtë njësi ka thyerje të disiplinës nga ana e ushtarëve, po qëndrime jo korrekte ka edhe nga ana e oficerëve ndaj ushtarëve. Ai i shpjegon Enver Hoxhës se: “kur ushtarët shkelin disiplinën, kur shkelin rregulloret, apo kur largohen pa leje nga reparti, oficerët nuk përdorin si dhe sa duhet metodën e bindjes në bazë të rregulloreve, bile ka pasur raste që është përdorur edhe forca kundër ndonjë ushtari”⁸⁾.

Në fakt, pohimi i Simon Stefanit për përdorimin e forcës ndaj këtyre ushtarëve zbulon vetëm majën e ajsbergut. Një ndër drejtuesit e batalionit të Xhenios në Porto Palermo, Xhoxhi Koçi, në intervistën e tij dëshmon se ndëshkimi fizik ndaj këtij grupimi ushtarësh ishte diçka e pranuar, madje ai disa herë është akuzuar për sjellje liberale ndaj ushtarëve të repartit të tij që largoheshin pa leje. Ndëshkimi fizik shoqërohej me masa izolimi e jo në pak raste me ndjekje penale. Për vitin 1983 në repartet 875, 879 dhe 8810 janë 16 ushtarë të çuar për ndjekje penale dhe 3 të tjerë janë dërguar për riedukim. Po kështu ai pohon se në numrin e rasteve të vdekjeve të ushtarëve që mesatarisht ishin 100 në vit në rang Republike, Arma e Xhenios ishte në vendin e parë me numrin më të lartë të aksidenteve në punë, vetëvrasjeve si dhe incidenteve mes ushtarëve dhe drejtuesve.⁹⁾

Reparte ushtarake apo kampe pune të papaguara

Që repartet e Xhenios konsideroheshin më tepër reparte pune sesa reparte ushtarake që kishin si filozofi stërvitjen dëshmojnë procesverbalet e mbajtura në disa nga regjimentet më të rëndësishme të kohës, sidomos në periudhën e viteve 1970-1985, ku u krye dhe volumi më i madh i punës në objektet e një rëndësie të veçantë. Kështu në dokumentacionin e repartit Ushtarak nr. 3205, Vlorë ku

7) Po aty.

8) Po aty.

9) Xhoxhi Koçi ka kryer detyrën e komandantit të repartit xhenier në Porto Palermo në vitin 1983. Emri i tij gjendet në shumë prej akteve të kontrollit për sjelljet liberale dhe të buta ndaj ushtarëve të padisiplinuar.

SHFRYTËZIMI I KRAHUT TË PUNËS NË REPARTET E XHENIOS DHE NDËRMARRJET USHTARAKE BUJQËSORE

përfshiheshin disa kantiere ushtarake si p.sh., Vërmik, Gusmar apo Sazan, theksohet se: “Për ndërtimin e veprave dhe objekteve fortifikuese të mëdha me qëllim që të mos mpleksen punonjës - ushtarë për çështje aktiviteti të pagave etj., mendojmë të organizojmë ndërmarrje ushtarake fortifikuese dhe këto të mbështeten në *fuqi punëtore ushtarë të reparteve xheniere fortifikuese*.”

Kjo është e domosdoshme në kushtet e zbatimit të kërkesave të politikës ekonomike të Partisë me të gjithë treguesit e vet”.¹⁰⁾ Po cili ishte “shpërblimi” i fuqisë punëtore “ushtarë” që sipas dokumentacionit punonte me tri turne, madje edhe vetë kontrollet e ushtruara nga ekipet e Ministrisë së Mbrojtjes vinin në dukje faktin se komandat e këtyre reparteve i kishin kaluar të gjitha limitet e lejuara për përdorimin e kësaj fuqie punëtore. Ja çfarë shkruhet në aktkontrollin e ushtruar në periudhën 15 deri më 17 korrik 1984 në repartin ushtarak nr. 6188 në Vlorë.

“Në truprojat e batalionit teknik armët janë me ndryshk dhe me efektivin nuk është zhvilluar asnjë orë stërvitje. Koha e lirë, kultura masive e ora e studimit, aktivitete këto që zhvillohen mbasdite zihen me punë të ndryshme në objekt. Kjo është në kundërshtim me urdhrat e dhëna nga MMP dhe udhëzimet e Komitetit të Partisë dhe komanda e divizionit. Dukuri e veçantë është se nuk është zhvilluar asnjë orë stërvitje me kuadrot si në shtabin e regjimentit ashtu edhe në atë të batalioneve”¹¹⁾.

Trajtimi i këtyre reparteve si reparte pune, duke i shmangur nga elementët më sinjifikativ të shërbimit ushtarak, si stërvitja apo përgatitja për luftë duket se kishte ndikuar ndjeshëm në moralin dhe qëndrimin e pjesës dërrmuese të efektivëve. Në një prej raporteve të repartit ushtarak nr. 3205, midis të tjerave thuhet se efektivët shfaqin mendime se “ne jemi repart pune”, “se ku i kemi armët që të luftojmë” dhe gjithashtu pohohet se këto mendime “kanë ndikuar në realizimin e masave praktike”.¹²⁾

10) AQFA, F. i Drejtorisë së Xhenios, Rep. Ushtarak 3205, Viti 1983, D. 8, fl. 3, Konkluzione të Komandës së Repartit Ushtarak nr 3205, mbi diskutimin e programit të përgatitjes politike -luftarake për vitin 1983.

11) AQFA, F. i Drejtorisë së Xhenios, Rep. Ushtarak 3205, V. 1984, D. 2, fl. 2- 3, Konkluzione nga ndihma e kontrolli i ushtruar nga ekipet e repartit ushtarak Nr. 6188 dhe 3205 Himarë, 15-17/02 ... për vitin 1984.

12) AQFA, F. i Drejtorisë së Xhenios, Rep. Ushtarak 3205, V. 1983, D. 30, fl. 3. Raport i Komandës së Repartit Ushtarak Nr. 3205 “Për forcimin dhe përsosjen e elementeve të gadishmërisë luftarake e efektivit dhe ngritja e nivelit teorik e metodik për realizimin e qitjeve për realizimin e detyrave të planit të punimeve për shërbimin e autogregeve për detyrat ekonomike financiare për vitin 1983 dhe masat për vitin 1984”.

Volumi i punës së kryer nga këta ushtarë referuar statistikave të mbajtura në repartin nr. 3205 është ekstremisht i madh. Kështu referuar planit vjetor të vitit 1988 ditët e punës që duhet të realizoheshin ishin 27.560 ditë pune në fakt janë realizuar 24.147 ditë pune nga të cilat 20.000 ditë pune nga ushtarët (në punime përfshiheshin edhe punëtorë me pagesë).¹³⁾

Këto reparte pune ishin ngarkuar me barrën e ndërtimit të veprave madhore si: tunele, bunkerë, apo dhe objekte të tjera ushtarake të rëndësisë së jashtëzakonshme. Sipas informacionit që zëvendësministri i Mbrojtjes Popullore Maliq Sadushi i jepte kryeministrit Mehmet Shehu në vitin 1975 jo vetëm punonin në kushte shumë të vështira, por kishin edhe mungesa të jashtëzakonshme në pajime. “Batalionet xheniere nuk kanë asnjë lloj teknike, por janë të pajisura vetëm me vegla pune kazma e lopata”.¹⁴⁾

Kjo periudhë përkon me masivizimin e fushatës së fortifikimit të vendit me bunkerë. Pikërisht aty ku terrenet ishin më të vështira, por edhe ku kostoja e krahut të punës ishte më e madhe dhe ku gjithashtu nevojiteshin mjete të specializuara për gërmim, hapjen e terrenit malor u zgjodhën të dërgoheshin ushtarët e reparteve xheniere. Në një informacion që drejtori i Drejtorisë së Xhenios, Alfred Moisiu i dërgonte Mehmet Shehut në lidhje me punimet që do të kryheshin në malin e Buretos dhe malin e Gjerë, të planifikuara të bëheshin nga popullsia e zonës, kërkon ndryshimin e planit të fortifikimeve për vitin 1975, duke ngritur pikëpyetje në lidhje me zëvendësimin e popullatës me forcat aktive ushtarake.

Në përgjigjen e tij, Mehmet Shehu është shumë i qartë kur urdhëron që në këto zona duhen “përdorur vetëm ushtarët për ndërtimin e qendrave të zjarrit”.¹⁵⁾

13) *AQFA*, F. i Drejtorisë së Xhenios, Rep. Ushtarak 3205, V. 1983, D. 3, fl. 11. Analizë e vitit 1988 në stërvitje, disiplinë, kushtet e jetesë dhe fortifikim, Rep. 3025, Vlorë.

14) *AQFA*, F. i Drejtorisë së Xhenios, V. 1975, D. 118, fl. 1. Informacion i zëvendësministrit të Mbrojtjes Popullore, Maliq Sadushi, drejtuar ministrit të Mbrojtjes Popullore mbi gjendjen e reparteve xheniere të brigadave të tankeve (drejtuar Mehmet Shehut).

15) *AQFA*, F. i Drejtorisë së Xhenios, V. 1975, D. 197, fl. 3. Informacion i drejtorit të Drejtorisë së Fortifikimit, drejtuar ministrit të Mbrojtjes Popullore mbi disa probleme të punimeve fortifikuese në K2K si dhe përgjigjja (drejtuar Mehmet Shehut).

Ushtari i Xhenios, portreti migjenian i komunizmit

Kantieret e reparteve të Xhenios të përshkruara nga vetë kontrollorët e regjimit komunist janë dëshmi se vlera e jetëve njerëzore që punonin në to vlente pak, sepse ishin “armiq të popullit”. Mungesa e higjienës, varfëria e tejskajshme në ushqimin e racionuar e, mbi të gjitha, problematikat e shpeshta që buronin nga moszbatimi i masave të sigurimit teknik, gjenden pothuajse në të gjitha dosjet që pasqyrohen kontrollet e përvitshme vjetore në këto reparte. Në këtë punim kemi sjellë disa dëshmi nga Reparti Ushtarak nr. 3025, nga kantieret e Vërmikut dhe Gusmarit në periudhën 1980 -1988.

“Fjetinat janë në gjendje shumë të keqe. Poshtë dyshekëve mbahen ndërresa të papastërta, gazeta, kanotiere, çorape. Komodinat mbahen keq dhe nuk kanë gjithë ushtarët. Ka xhama të thyera, kjo më e theksuar në batalionin e ndërtimit. Personeli i shërbimit nuk njeh detyrat. Janë kthyer në civila me uniforma ushtari. Dokumentacioni i shërbimit nuk është i plotë, diku edhe nuk gjendet fare. Ka çarçafe të shkurtër, ndonjë edhe i grisur. Dyert përdoren shumë keq, më e theksuar në batalionin e ndërtimit. Gjendja e instalimeve në korridorin e kuzhinës së batalionit të ndërtimit është në kundërshtim flagrant me masat e sigurimit teknik”.¹⁶⁾

Akoma edhe më tragjik është konstatimi i mjekut se “si rezultat i mbajtjes së papastër të territoreve në këto dy reparte ka një shtesë të madhe të mizave në kantier të cilat po bëhen premisë për sëmundjet epidemike në reparte.”¹⁷⁾ “Banja për larjen e ushtarëve nuk funksionon, ushtarët lahen në natyrë me ujë të ftohtë.”¹⁸⁾ Sipas një statistike shëndetësore të gjashtëmujorit të parë të vitit 1985, për repartin ushtarak nr. 3205 gati gjysma e ushtarëve vuanin nga sëmundjet infektive. Ky repart kishte në batalionet e xhenios 234 ushtarë, prej të cilëve 122 vuanin nga sëmundjet infektive. Po kështu i lartë mund të konsiderohet numri i sëmundjeve nervore, nga të cilat vuanin 27 ushtarë, që përfaqësonin 10% të efektivit në tërësi (këto sëmundje janë veçuar në një kolonë më vete nga sëmundjet psikike, çka lë të nënkuptuar se janë forma depresioni, stresi,

16) ¹AQFA, F. i Xhenios, Rep. Ushtarak 3205, V. 1983, D. 32, fl. 9, Konkluzione të dala nga kontrolli i ushtruar nga grupet e Rep. Ushtarak nr. 3205 në repartet vartëse për krijimin dhe përsosjen e kushteve të jetesës gjatë vitit 1983. Akti i mbajtur në Gusmar më 10. 08. 1983.

17) Po aty, fl. 9.

18) Po aty, fl. 16.

të ekzaminuara pas marrjes në shërbim).¹⁹⁾

Në raportin e një kontrolli që daton dy vite më pas po për të njëjtat kantiere, Palermo, Vërmik, Gusmar, panorama ngelet e njëjtë. “Në Vërmik shoku S..., sigurimi teknik është jashtëzakonisht i dobët. Duhet të shkosh urgjentisht në repart të vihen masat e sigurimit teknik në nivelin e duhur, pastaj të futen ushtarët në punë. Kjo gjë është më keq në objektin e jetesës. Telat janë jashtë etj. Kushtet e jetesës janë më të këqia, pa këpucë, pa çorape, pa uniform. Ushtarët mbajnë rroba civile”.²⁰⁾

Shqetësimet e ngritura në mbledhjen e Komitetit Qendror mbi problematikat e reparteve të xhenios theksohen edhe më shumë pas vdekjes së Enver Hoxhës, që padyshim krijon shumë shpresë tek kjo kategori ushtarësh. Në raportin e vitit 1986, midis të tjerave kërkohet nga inxhinieri i punimeve fortifikuese të batalionit në drejtim teknik në Gusmar që “disiplina proletare në punë të çonte në çfrytëzimin në maksimum të kohës e të mjeteve të punës”.²¹⁾

Mirëpo ky “çfrytëzim në maksimum” për fat të keq shoqërohej me aksidente të vazhdueshme në punë. Në një prej procesverbaleve (pjesa më e madhe janë të padeklasifikuara) që i takon vitit 1988 nga komanda e repartit pranohet se: “si raste të ngjarjeve këtë vit kemi plagosjen e dy ushtarëve dhe këto plagosje ndodhën për arsye se nuk u zbatuan “mirë” masat e sigurimit teknik. Shkeljet në drejtim të sigurimit teknik kanë të bëjnë me ruajtjen dhe administrimin e lëndëve plasëse, sidomos në objektin e Vërmikut”²²⁾. Ky procesverbal vetëm konstaton dhe për fat të keq dënimet e dhëna për aksidentet në punë janë qesharake. Personat përgjegjës thjesht janë transferuar në detyra të tjera.

19) *AQFA*, F. i Xhenios, Rep. Ushtarak 3205, V. 1985, D. 197, fl. 1. Evidencë mbi aktivitetin e shërbimit shëndetësor të Repartit Ushtarak 3205.

20) *AQFA*, F. i Xhenios, Rep. Ushtarak 3205, V. 1985, D. 17, fl. 22. Konkluzione të dala nga ekipi i kontrollit ekonomiko-financiar, 13. 9. 1985, mbledhje analize me komandën e divizionit Vlorë, për repartet e Palermos, Gusmarit, Vërmikut.

21) *AQFA*, F. i Xhenios, Rep. Ushtarak 3205, V. 1986, D. 10, fl. 6. Thirrje në raport e inxhinierit të punimeve fortifikuese të batalionit në drejtimin teknik të Rep. ushtarak Nr. 3205, Gusmar, 24. 2. 1986.

22) *AQFA*, F. i Xhenios, Rep. Ushtarak 3205, V. 1988, D. 3, fl. 13. Analizë e vitit 1988 në stërvitje, disiplinë, kushtet e jetesës dhe fortifikim, Rep. 3025, Vlorë. Në shënimet e mjekut të Divizionit të Vlorës për vitin 1985, numri i plagëve me armë zjarri arrinte në 19. Po kështu i lartë është numri i sëmundjeve kirurgjikale të cilat arrinin në rreth 46 raste pa specifikuar arsyet e këtyre ndërhyrjeve. Të dhënat i referohen vetëm Rep. Ushtarak 3205 ku përfshihen Porto Palermo, Vërmiku dhe Gusmari, kështu që të dhënat janë disa herë më të larta për të gjithë repartet e xhenios.

SHFRYTËZIMI I KRAHUT TË PUNËS NË REPARTET E XHENIOS DHE NDËRMARRJET USHTARAKE BUJQËSORE

Për sa i përket ushtarëve të plagosur ata konsiderohen po aq përgjegjës për moszbatimin e rregullave të sigurimit teknik. Madje, në ato raste kur prej tyre kërkohej raport mjekësor për paaftësi në punë kjo shihej me dyshim nga drejtuesit, si një shenjë parazitizmi²³⁾

Viti 1988 shënon kulmin e mjerimit në repartet e Xhenios. Aktet e kontrollit flasin për racionim të bukës, mensa të papastruara, pa xhama, ushtarë të palarë “ushtarëve u kishte kaluar koha e larjes”. “U konstatua se buka ushtarëve u ndahej në 6:8:8 racione për shkak të peshës së bukës dhe u vu detyrë të që ajo të ndahej në 6:7:8 racione. Menca nuk ka xhama, çarçaf të palarë e të grisur, menca e papastruar dhe kishte dhe ndyrësira”. Ndarja e bukës në 8 racione zvogëlonte ndjeshëm sasinë e saj për një ushtar. Buka ishte edhe elementi bazik i dietës ushqimore për atë kohë dhe një pakësim i saj ndikonte drejtpërdrejtë në kequshyqrje.²⁴⁾ Gjithashtu nuk mungonin rastet e abuzimit me produktet e tjera si zarzavatet apo qumështi. “Norma e plotë e zarzavateve nuk u jepet ushtarëve, u gjet qumësht pluhur dhe qumësht i kondensuar më shumë se sa 24 orë për efektivin. Kjo tregon se nuk është dhënë norma e plotë e qumështit ushtarëve dhe punëtorëve, problem ky që u ngrit edhe në takimin me ushtarët”.²⁵⁾

23) Po aty.

24) *AQFA*, F. i Xhenios, Rep. Ushtarak 3205, V. 1988, D. 4, fl. 1. Konkluzione, akte të Repartit Ushtarak Nr. 3205 dhe të Repartit Ushtarak Nr. 6188, Nënrepartet e Sazanit.

25) *AQFA*, F. i Xhenios, Rep. Ushtarak 3205, V. 1983, Dosja 32, fl. 7. Konkluzione të dala nga kontrolli i ushtruar nga grupet e Repartit Ushtarak nr. 3205 në repartet vartëse për krijimin dhe përsosjen e kushteve të jetesës gjatë vitit 1983. Akti i mbajtur në Gusmar, 10. 08.1983.

Përfundime

Duket sikur dëshmitë e mësipërme janë një tablo unike për regjimin komunist e për Ushtrinë Popullore në përgjithësi, por realisht një gjendje kaq e mjerueshme si repartet e Xhenios zor se pasqyrohet në repartet e Armëve të tjera, që konsideroheshin si reparte elitare. Arma e Xhenios u pa fillimisht si një zgjidhje e duhur për të shmangur “armiqtë e popullit” nga repartet e rëndësishme ku ata mund të shfrytëzonin jo vetëm armatimin, por edhe informacionin ushtarak kundër pushtetit popullor.

Meqë pjesa dërrmuese e aktivitetit të këtyre reparteve lidhej me punën e krahut, kjo zgjidhje filloi të konsiderohej gjithashtu efikase duke synuar gjithnjë e më shumë me kalimin e viteve uljen e fuqisë punëtore me pagesë nga këto objekte dhe rritjen e numrit të ushtarëve aktivë si krahë pune, të cilët merrnin një pagesë qesharake, madje në disa raste kjo pagesë nuk jepej në kohën e duhur. Gjithashtu, kjo pagesë ishte më e vogël se ajo e ushtarëve të Gardës, edhe pse këta të fundit nuk përfshiheshin në punë të rënda fizike me orare të zgjatura dhe përfitonin edhe trajtim më të mirë ushqimor.²⁶⁾

Dëshmitë e sjella në këtë punim janë një numër shumë i vogël faktesh, pasi pjesa më e madhe e dokumentacionit që lidhet me veprimtarinë e reparteve ushtarake gjatë regjimit komunist janë në shumicën e rasteve të papërpunuar si fonde, por edhe ato që janë përpunuar janë të padeklasifikuara. E megjithatë, pjesa dërrmuese e ushtarakëve që kanë punuar në Ushtrinë Popullore gjatë regjimit komunist e dinë se Arma e Xhenios krahas “lavdisë” për ndërtimin e veprave më të mëdha publike në vend, apo për ndërtimin e objekteve ushtarake të rëndësisë së veçantë si dhe në marrëzinë e fortifikimit, mbart mbi vete njollën e errët të të qenit repart pune i detyruar, që binte në kundërshtim me ligjin e mobilizimit,²⁷⁾ aq sa mes ushtarëve xhenierë në repartin e Moravës, Berat, “miku më i mirë konsiderohej shiu”, pasi nuk punohej në fortifikim apo hapje tunelesh.

26) Po aty. Në akt-kontrollin gjendet shënimi se pagesat mujore të ushtarëve janë bërë me vonesë. Pagesa mujore për një ushtar ishte 10 lekë të reja. Kjo pagesë ishte e njëjtë me pagesat e reparteve të tjera, ku ushtarët përfshiheshin në punë fizike me aksione, si në të gjithë vendin, por nuk ishin reparte pune.

27) Shërbimi ushtarak i detyruar ishte një e drejtë kushtetuese për të marrë pjesë në mbrojtjen e Republikës Popullore Socialiste të Shqipërisë. Me ligjin e mobilizimit parashikohej që në bazë të detyrimit ligjor shtetasi, person fizik e juridik të merrte pjesë për të siguruar plotësimin e njësive dhe reparteve e strukturave ushtarake me personel, materiale, teknikë, kafshë, automjete dhe mjete të tjera të nevojshme. Ligji parashikon “shërbimin e detyruar me armë” dhe jo të kundërt, siç veprohej në repartet e Xhenios.

SHFRYTËZIMI I KRAHUT TË PUNËS NË REPARTET E XHENIOS DHE NDËRMARRJET USHTARAKE BUJQËSORE

Njëloj si në kampet e punës së detyruar ku u ndoq ndarja e qartë krahinore (jugu në veri dhe veriu në jug), edhe përbërja e ushtarëve që mobilizoheshin në batalionet dhe regjimentet e Xhenios ishte e tillë. Mjafton të shikosh të dhënat e planifikimit të mobilizimit për vitin 1986 në repartin 3205, në specialitetin Xhenio, të cilët ishin të përqendruar në rrethin e Vlorës, Palermo, Vërmik, Gusmar, 70 ushtarë ishin nga Elbasani, 81 Shkodra, nga Durrësi 23, nga Tirana 24 etj.²⁸⁾

Për ta përmbyllur këtë punim, padyshim mund të pohojmë se regjimi komunist, e shkeli me vetëdije ligjin e mobilizimit ushtarak, duke krijuar brenda strukturave të Ushtrisë Popullore, reparte pune për dy qëllime kryesore: *së pari*, nisur nga mosbesimi ndaj ushtarëve që vinin nga familje kundërshtare të regjimit dhe *së dyti*, për shkak të vështirësive të mëdha ekonomike që ndeshi në ndërtimin e veprave të rëndësishme që kishin një kosto të lartë të fuqisë punëtore. Dëshmitë tragjike që la pas janë shembuj të ndërthurjes së luftës së klasave me shfrytëzimin e egër dhe çnjerëzor për përfitime ekonomike dhe denigrim të figurës së “armikut të popullit”.

28) AQFA, F. i Xhenios, Rep. Ushtarak 3205, V. 1986, D. 9, fl. 2. Plani i kompletimit me rekrutë të Repartit Ushtarak 3205 për vitin 1986.

Autoriteti për Informimin mbi Dokumentet
e ish Sigurimit të Shtetit (AIDSSH), Tiranë

Shkodra në vitet e vendosjes së diktaturës, 1945-1953, nga këndvështrimi i historikut të Sigurimit të Shtetit

ABSTRAKT

Fillesat dhe momentet kryesore të këtij opozicioni, të shprehura nëpërmjet reagimit dhe rezistencës individuale dhe qytetare, lëvizjet e para të armatosura si kryengritja e Malësisë së Madhe (janar 1945), kryengritja e Postribës (shtator 1946), lëvizjet e studentëve të Gjimnazit të Shkodrës dhe organizatat e ndryshme demokratike të krijuara e të kryesuara nga intelektualë të shquar. Përgatitja e terrenit për goditjen dhe nënshkrimin e Shkodrës, në mënyrë që ta nxirrnin atë nga roli progresist dhe misioni historik i saj, në rrafshin kombëtar dhe shtetformues.

SHKODRA NË VITET E VENDOSJES SË DIKTATURËS, 1945-1953, NGA KËNDVËSHTRIMI I HISTORIKUT TË SIGURIMIT TË SHTETIT

Pa hyrë në rolin historik të Shkodrës si kryeqendër politike, ekonomike e kulturore ndër shekuj do të përpiqem që nëpërmjet këtij studimi të qëndroj brenda temës që përcakton kjo konferencë shkencore: *“Shkodra në vitet e vendosjes së diktaturës, 1945-1953, nga këndvështrimi i Historikut të Sigurimit të Shtetit”*, duke u përqendruar në disa probleme kryesore.

Me hyrjen në fuqi të ligjit 45/2015 dhe fillimin e aktivitetit nga AIDSSH-ja me marrjen në dorëzim të Arkivit ekzistues, i përbërë nga një fond i konsiderueshëm dokumentesh. Dokument me rëndësi, për studimin e kësaj periudhe, pjesë përbërëse e këtij fondi është dhe *“Historia e Sigurimit të Shtetit”* dhe *“Historiku i Degës së Punëve të Brendshme Shkodër”* të zgjedhura si material kryesor referues për bërjen e një analize, mbi mënyrën e organizimit dhe funksionimit të kësaj strukture, pa paragjykime dhe reminishenca në vështrimin ligjor, analitik e krahasues, duke vënë në dukje dhe zhveshur nga hiperbolizimet (megalomania), pa synuar injorimin dhe denigrimin e saj, por vetëm nëpërmjet vështrimit në optikën e kohës, në plan krahasues.

Shkodra para lufte në Historinë e Sigurimit të Shtetit

Studimi i parë zyrtar i historikut të shërbimit sekret, *“Historiku i Sigurimit të Shtetit”* (HSSH), i cili rezulton të jetë bërë në vitin 1974 e ripërpunuar në vijimësi, dhe *“Historiku i Armës së Sigurimit të Shtetit të Degës së Punëve të Brendshme të Rrethit Shkodër”* (1941-1975), dëshmojnë se historia e shërbimit informativ, veprimtaria informative gjatë viteve (1941-1943), e konsideruar *“syri dhe veshi i luftës”*¹⁾ gjatë Lëvizjes Antifashiste Nacionalçlirimtare (LANÇ) ka kaluar në dy faza:

Mars 1943 - Maj 1944,

Maj 1944 - 29 Nëntor 1944.

Sipas këtij studimi zyrtar, veprimtaria informative gjatë viteve (1941-1943), u ngrit pa definuar nga kush dhe si, me qëllim zbulimin e planeve të armikut dhe sulmimin në befasi të tij, si domosdoshmëri, për të depërtuar nëpër vendet kyçe në administratë, kuesturë, burgje e kudo.

1) Historikë të Degës së Punëve të Brendshme. Shkodër (1941-1975), botuar nga Ministria e Punëve të Brendshme, 1974, f. 10.

Në pjesën hyrëse, në përshkrimin e gjendjes së brendshme dhe “*Internifikimit të veprimtarisë së agjenturave të huaja*”²⁾ kërkohen dhe identifikohen “agjentë” të fashizmit në Shkodër, duke identifikuar si të tillë Anton Harapin, Patër Gjergj Fishtën³⁾ etj., të cilët “... *synonin asgjësimin e PKSH*”.

Nga studimi i këtij dokumentacioni, në prezantimin e gjendjes dhe situatës gjatë luftës, trajtohen ngjarje që meritojnë analizë dhe krahasim, të tilla si: panorama dhe trajtimi mbi situatën në vend, ekzistenca që në vitin 1937 e “*Organizatës Demokristiane Shqiptare*” e krijuar nga klerikët⁴⁾, progresi dhe transformimi i saj, demonstratën e gjimnazit të Shkodrës më 28 nëntor 1939, me himnin e flamurit dhe parulla antifashiste, e shoqëruar me arrestimin e 4 studentëve ditën e nesërme, demonstratën e 30 janarit 1940 për kundërshtimin e fashistëve për përjashtimin nga shkolla të 71 aktivistëve, demonstrata e vajzave të shkollës “Donika Kastrioti”, 4 shkurt 1943, zhvilluar me parulla politike e cila u shpërnda. *Aksioni i të burgosurve politikë të Shkodrës*, më 24 shkurt 1943, për të mos lejuar transferimin e tyre në Itali. Protesta ka zgjatur 8 orë, ku të burgosurit goditën karabinierët me çdo mjet, duke marrë peng mareshalin fashist. Kjo solli tërheqjen e fashistëve nga vendimi i tyre⁵⁾.

Nga përmbajtja e dokumentacionit nuk evidentohen masa represive të natyrës së vrasjeve, izolimit apo ridënimit të pjesëmarrësve në protestë nga radhët e të burgosurve. Gjej me vend të bëj një kapërcim për të krahasuar me ndodhinë e pas afro 30 vitesh në burgun politik të Spaçit⁶⁾, ku ndonëse me kërkesa të ligjshme dhe thujse paqësore, u pushkatuan 4 të burgosur, u ridënuan 8 me nga 25 vite burgim dhe 56 të burgosur u ridënuan me nga mbi 10 vite burgim.

Për të gjitha ngjarjet e renditura më sipër, nga dokumentacioni i Sigurimit, nuk na rezulton të jenë marrë në analizë e trajtuar në detaje ngjarjet dhe masat represive që u ndërmorën nga fashistët, ndoshta për arsye të vetë bilancit të tyre?!

Analizohet me kujdes dhe vëmendje të veçantë veprimtaria e spiunazheve të huaja në Shkodër, që sipas këtij dokumentacioni, e realizuar nëpërmjet

2) Historikë të Degës së Punëve të Brendshme. Shkodër ..., Vol. 1 f. 9.

3) Historikë të Degës së Punëve të Brendshme. Shkodër Vol. 1 f. 11.

4) Historikë të Degës së Punëve të Brendshme. Shkodër ..., f. 8.

5) Historikë të Degës së Punëve të Brendshme. Shkodër ... f. 15-16.

6) AIDSSH, FONDI, Viti, Dosja ORV, Rep. 303, Spaç, Nr.123, dt. 21.05.1979

konsullatave austro-hungareze, serbe, malazeze, italiane, angleze dhe gjermane. Deri me vendosjen e monarkisë kishte dominuar spiunazhi austro-hungarez. Me Zogun dominonte spiunazhi jugosllav, i cili synonte dhe punonte të krijonte bindjen e “*pamundësisë së ekzistencës së Shqipërisë si shtet*”⁷⁾ pa ndihmën jugosllave.

Sipas këtij historiku, para luftës, kjo gjendje motivoi dhe u bë *frymëzim për persona jugosllavë, të emigruar në Shkodër për arsye ekonomike*, të cilët u bënë kontingjent i përshtatshëm në interes të zbulimit jugosllav, së bashku me parinë dhe krerët e klerit mysliman e ortodoks⁸⁾. Ky konstatim, i konsultuar me “Historikun e Sigurimit të Shtetit”, nuk vijon të figurojë si i tillë, në mënyrë të veçantë pasqyrimi i elementit jugosllav, i minoritetit të tij dhe klerit ortodoks. Arsyetim dhe vijueshmëri të cilën, nuk konstatojmë të figurojë apo të jetë objekt i punës së sigurimit dhe i masave represive pas lufte?!, në vitet 1944-1949, kohë kur veproi Divizioni i Mbrojtjes në Shkodër, deri kur dhe ndodhi “prishja” me jugosllavët.

Nuk mund të mos bjerë në sy dhe të tërheqë vëmendjen fakti që, drejtuesit kryesorë dhe më të spikatur të lëvizjes komuniste, në qarkun e Shkodrës, janë ky minoritet, të cilët në pjesën hyrëse të këtij dokumentacioni, figurojnë si emigrantë ekonomikë me origjinë jugosllave, kontingjente dhe me predispozicion për agjentë të zbulimit jugosllav. Konkretisht, sipas këtij dokumentacioni ishte Vasil Shanto, që drejtonte dhe mbante lidhjet me pjesën më të madhe të informatorëve dhe qendrave të informacionit.

Bazuar në këto fakte dhe rrethana, mbetet për zgjidhje e dhënë përgjigje disa pyetjeve që dalin natyrshëm, mbi faktorin emigrant ekonomik me origjinë jugosllave në Shkodër:

Çfarë ndodhi me këtë faktor, i cili në kohën e Zogut konsiderohej kontingjent, tani jo?

Ky faktor u bashkua në luftën kundër fashizmit apo kundër politikave të tij, ndaj çështjes shqiptare në raport me Jugosllavinë?

Si shpjegohet që pranë këtij grupimi politik (PK), spikati dhe doli në krye duke pasur monopolin e gjithçkaje, si drejtimin, informacionin etj., kontingjenti

7) Historikë të Degës së Punëve të Brendshme. Shkodër ... f. 4.

8) Po aty.

me këtë përkatësi?

Si shpjegohet që në këtë dokumentacion dhe periudhë nuk figuron e as gjendet ndonjë e dhënë mbi aktivitetin dhe rolin e klerit ortodoks në Shkodër?!

Marrëdhëniet me jugosllavët⁹⁾ trajtohen si *ndihmesë e ndërsjellë*. Njëherazi, bëhet prezent dhe vihet theksi në ekzistencën e mercenarëve jugosllavë nga Kosova në Shkodër. Nëpërmjet një raportimi nga qarkori i PK Shkodër, i prezencës së 700 trupave kosovare, në përbërje të regjimentit “Kosova”, ndërkohë që drejtimi, dhe kontrolli i sektorit të informimit, ishin si më sipër.

Në gjithë dokumentacionin dhe tekstet e “Historikut të Sigurimit të Shtetit”, kur bëhet fjalë për konsullatën dhe zbulimin italian, vihet theksi (paraqiten) si kontingjente shtresat e pasura, çifligarët, tregtarët dhe bajraktarët e veriut, mbi të gjitha me rol predominues drejtuesit e klerit katolik, duke dalluar e shënjestruar të parin ***Pader (At) Gjergj Fishtë***n, tashmë i njohur dhe gjithëpranuar si nacionalist dhe antijugosllav, predikuesin dhe një nga korifenjtë më të mëdhenj të çështjes shqiptare. Vepra e tij u ndalua nën ndikimin dhe presionin jugosllav, dhe u shpall herezi, mbajtja e propagandimi i saj. Problematikat dhe çështjet që trajton, shqetësuan të gjitha palët, për vlerën e saj si “*programi politik kombëtar*”, “*fjalori shpjegues*”, për bërjen e autopsisë (identikitit) të mikut dhe armikut të kombit shqiptar.

Në këtë dokumentacion anatemohen edhe priftërinjtë: Frano Gjini, Pal Dedaj, Bernardin Palaj etj.¹⁰⁾ për të cilët thuhet se idetë profashiste i propaganduan nëpërmjet organeve të shtypit të klerit katolik. Në atë kohë kishte 10 të tillë¹¹⁾, një pjesë e të cilit ka filluar të ribotohet, jo vetëm për vlerat e kohës, por tingëllojnë aktuale edhe sot (*Hylli i Dritës, Zonja e Shkodrës, Leka etj.*).

Në trajtesat e kësaj historie bie në sy, armiqësia dhe lufta ndaj shteteve të huaja kapitaliste që kishin synime të vjetra grabitqare ndaj vendit tonë, për ilustrimin e të cilave nuk përmendet vetëm Jugosllavia.

Në drejtësi, natyrisht edhe në shkencë, mund të përdoret dhe ka vend postulati “Nuk ka krim pa gjurmë dhe të pazbulueshëm, por ka kërkues të këqij”. Në favor të këtij argumenti shkojnë eksperiencat dhe përvoja arkeologjike,

9) Historikë të Degës së Punëve të Brendshme. Shkodër ... f. 25.

10) Historikë të Degës së Punëve të Brendshme. Shkodër ... f. 5.

11) Historikë të Degës së Punëve të Brendshme. Shkodër ... f. 6.

e cila, nëpërmjet fosileve dhe objekteve të ndryshme, ka arritur të ndërtojë e interpretojë, si ka funksionuar shoqëria njerëzore që në lashtësi duke përcaktuar formacionin ekonomiko-shoqëror, sistemin politik, nivelin e zhvillimit dhe të kulturës materiale e shpirtërore. Shembulli më domethënës mbetet djegia e Bibliotekës së Aleksandrisë, një thesar, por historia e Egjiptit është shkruar, mungesa e dokumentacionit mbi Holokaustin dhe trajtimin e hebrenjve nga nazistët, por ama ata e kanë rikuperuar dhe shkruar historinë e tyre.

Veprimtaria e Sigurimit të Shtetit mbas lufte

Faza I (dhjetor 1944 - shtator 1946) e njohur për Operacionet e pastrimit me forcat ushtarake të Mbrojtjes Popullore, të cilat u shtrinë në gjithë vendin, sidomos në veri¹²⁾.

Etapa I (dhjetor 1944 - shkurt 1945) përfshin rezistencën kundër vendosjes së regjimit komunist në zonën Kelmend-Koplik.

Etapa II (mars 1945 - shtator 1946) përkon me kohën e ndryshimit të taktikës nga forcat e ndjekjes.

- krijimi i njësiteve të vogla në ndjekje (Jug);
- depërtimi me informatorë në radhët e bandave;
- kalimi në ofensivë me njësi të mëdha ushtarake (Veri).

Faza II (tetor 1946 - janar 1947) përfshin operacionet e spastrimit në veri. Në këtë periudhë Divizionit të Mbrojtjes iu shtuan katër batalione, u ngushtua dara dhe mbështetja nga aleati (pala jugosllave).

Kjo fazë karakterizohet nga *operacione ndëshkuese për çarmatimin e popullatës* shumë pak e hulumtuar. Në këtë proces, nga dëshmitë gojore të kohës, janë dëgjuar e përshkruar tmerre pafund. Njerëzit, nga format “demokratike” të përdorura, kanë marrë borxhe, kanë kaluar kufirin për të gjetur e dorëzuar armë, pasi oficerët e Sigurimit, nëse nuk dorëzoje armën, produkt i imagjinatës së tyre, nuk e kishin për gjë të vrisnin, duke thyer arra mbi kokën e viktimës.

Histori e ngjarje të tilla, janë treguar pafund edhe para viteve '90 me mburrje nga autorët e tyre, por fatkeqësisht, pak ose aspak janë dokumentuar dhe tashmë,

12) Historikë të Degës së Punëve të Brendshme. Shkodër ..., Vol. 2, f. 195

dëshmitarët e gjallë janë pakësuar. Edhe hebrenjtë, krimet ndaj tyre nuk i kanë me dokumente zyrtare, pasi nazistët u përpoqën të fshinin gjurmët, por provat e gjalla njerëzore nëpërmjet kujtimeve ndërtuan pazëllin. Në këto kujtime, revokohen vlerat, përshkruhet pamundësia e çdo pushtuesi për të çarmatosur këtë popull, me gjithë torturat dhe masakrat që kishin përdorur. “Këta” ia dolën me “bindje”, çka përbën paradoks.

Një nga format më efektive në këtë periudhë mbeti shfrytëzimi nga ana e Sigurimit të Shtetit i ritit të besës, e cila në asnjë rast nuk u mbajt nga kontraktuesit e saj në pushtet, po kështu përdorimit të amnistisë, pengjet familjare dhe nxitja e shfrytëzimi i grindjeve etj.

Në dokumentet e Sigurimit, lëvizjet popullore antikomuniste emërtohen “banda”. Në asnjë fjalor, manual shpjegues, enciklopedi apo nga studiues serioz nuk mund të quhen e përkufizohen kështu. Kjo, për vetë territorin dhe shtrirjen që patën, pjesëmarrjen dhe mënyrën e organizimit, duke parë me objektivitet, në dritën e fakteve dhe të statistikave, veprimet dhe sjelljen e “çlirimtarëve”. Numri i anëtarëve të “bandave”, sipas këtij dokumentacioni, përbëhej nga 50-400 vetë dhe drejtoreshin nga ushtarakë karriere, të formuar në Perëndim.

Fakt interesant mbeten shifrat kontradiktore dhe të paqarta, kur bëhet fjalë për likuidim bandash. Ka një amulli për numrin e të vrarëve, të dorëzuarve, apo të atyre që mbetën në male ose u arratisën¹³⁾. Në vëllimin II të Historisë së Sigurimit të Shtetit thuhet se në fund të operacionit të pastrimit të bandave në vitin 1947, u likuiduan 1764 banditë nga të cilët: të asgjësuar në vitet 1945 - 1947 ishin gjithsej 1194 vetë, prej të cilëve:

- 393 u vranë (pa gjyq)
- 601 u kapën (asgjë nuk thuhet për fatin e tyre të mëtejshëm)
- 770 u dorëzuan (asgjë nuk thuhet për fatin e tyre të mëtejshëm)
- 1774 mbetën në male (bandat e vogla)
- Gjithsej, **3538** vetë¹⁴⁾.

Cila historiografi apo studiues serioz mund t’i njohë këto shifra, të quajë e përkufizojë si bandë e banditë, këta individë në përbërje të një formacioni të

13) Historikë të Degës së Punëve të Brendshme. Shkodër ..., Vol. 2, f. 195, f. 210.

14) Historikë të Degës së Punëve të Brendshme. Shkodër ..., Vol. 2, f. 206.

tillë luftarak, në kushtet e ekzistencës së një popullsie prej 800 000 banorësh.

Në këtë periudhë, lufta zbuluese dhe suktesi i dedikohet, ndërtimit të rrjetit të informatorëve, denoncimeve nga populli, vëzhgimit dhe *të dhënave që dilnin nga hetuesia?!*

Faza III (janar 1947 - janar 1948), përkon me ndjekje masive me grupe të vogla sipas taktikës së bandave.

Faza IV (shkurt 1948 - gusht 1948) e quajtur faza e baticës e zbaticës, për shkak të veprimtarisë së Koçi Xoxes dhe ndërhyrjes së OZNA-s (Shërbimit Sekret Jugosllav) dhe nën maskën e ndihmës. Fakt interesant dhe me vlerë për të kuptuar më mirë organizimin, veprimtarinë dhe varësinë e Sigurimit të Shtetit nga jugosllavët (OZNA)¹⁵⁾, rolin diktues e paternalist të tyre në Sigurim, ishte atashimi i zbuluesve shqiptarë jashtë vendit, nëpër përfaqësitë e tyre diplomatike dhe administrimin e marrjen në kontroll të të gjithë informacionit të shërbimit sekret të jashtëm.

Nga studimi i këtij fenomeni dhe i individëve të trajnuar e shkolluar në Jugosllavi, apo të praktikave të zbulimit dhe rekrutimeve të Sigurimit, sidomos në sistemin e rekrutimit zinxhir, nëpërmjet analizës e deduksionit mund të arrijmë në përfundime të sakta, nëse arriti të shkëputet ndonjëherë Sigurimi i Shtetit nga tutorët e tij (jugosllavë apo sovjetikë), e parë kjo edhe nga goditjet e mëvonshme të grupeve antiparti në radhët e Sigurimit të Shtetit, ku edhe 90% e agjunkturës në atë periudhë (1944-1949)¹⁶⁾ ishin anëtarë partie e njerëz të besuar të pushtetit.

Në materialet e Sigurimit të Shtetit, bëhet fjalë për ekzistencën e listave të zeza¹⁷⁾ të hartuara nga Sigurimi ku bënin pjesë edhe anëtarë të PKSH/PPSH. Imagjino si mund të kenë funksionuar këto lista ndaj qytetarëve të thjeshtë, sidomos në Shkodër (në to përfshiheshin tregtarët, të arsimuarit jashtë vendit, klerikët etj.). Për “elementin armik” të Shkodrës ekzistonin 6000 dosje.

Sipas kësaj historiografie në vitin 1948, në themel të veprimtarisë së Sigurimit u vu teoria e Zhakonovit¹⁸⁾: “Shpifja u bë arma bazëpër të siguruar kontrollin mbipartinë” edhe “... në qoftë se dëshiron të zbulosh çerdhet e fshehta të armikut, shiko se do ti gjesh pranë shpifjeve.

15) Historikë të Degës së Punëve të Brendshme. Shkodër ..., Vol. 2, f. 230.

16) Historikë të Degës së Punëve të Brendshme. Shkodër ..., Vol. 2, f. 231.

17) Historikë të Degës së Punëve të Brendshme. Shkodër ..., Vol. 2, f. 234.

18) Historikë të Degës së Punëve të Brendshme. Shkodër ..., Vol. 2, f. 235.

Në shtator 1948 u mbajt Plenumi XI i KQ të PKSH, i cili praktikisht shkëputi Shqipërinë nga ndikimi jugosllav. Në dhjetor 1948, Byroja Politike e KQ, miratoi *Platformën e I Politike e Organizative të Sigurimit të Shtetit*¹⁹⁾. Ajo që bie në sy dhe përbën paradoksin më të madh është **fakti i vendosjes së cageve (kufijve)** për organet e Sigurimit të cilat, nuk mund të vendosnin në përpunim që nga anëtari i plenumit të KQ të partisë, anëtarët e plenumeve në rrethe, drejtuesit e organizatave të masave, anëtarët e qeverisë deri tek zëvendësministrat dhe anëtarët e partisë, me përjashtim të rasteve që do të paraqiteshin nevoja specifike. Kjo nuk do të thotë që këta ishin të përjashtuar nga detyrimi për dhënie informacioni. Kjo kategori ndalohej t'ia jepte atë organeve operative të Sigurimit, por ata ishin të detyruar të informonin në parti (varianti “çekist” i grumbullimit të informacionit).

Pretendohet se komunistët nuk kanë qenë bashkëpunëtorë të Sigurimit, pasi e kishin të ndaluar me ligj, duke bërë dy gabime njëherazi, njëri dhe mashtrim: Platformën e Byrosë Politike e quajnë ligj, kur në fakt është maksimalisht një aneks i Statutit të PPSH dhe mashtrimi se e paskan pasur të ndaluar të jenë bashkëpunëtorë e informatorë. Në fakt, e vërteta qëndron krejt ndryshe, pasi ishte e ndaluar vetëm të emërtoheshin agjent, por veprimtaria e tyre informative kamuflohej me termin vigjilencë, patriotizëm dhe partishmëri, por ama platforma parashikonte edhe rastet përjashtuese kur e kërkonte nevoja”.

Këto kategori nuk mund të arrestoheshin pa aprovimin e KQ të PPSH, duke i pajisur me një “imunitet të çuditshëm”, çka tregon funksionimin dhe nivelin e “pavarësisë” së institucioneve ligjzbatuese: prokurorit, gjykatës, të cilët në të vërtetë nuk ishin gjë tjetër, veçse instrumente politike që diktoheshin e dirigjoheshin nga Sigurimi i Shtetit, pavarësisht se emërimi, rekrutimi i tyre në detyrë realizohej nëpërmjet mekanizmit të “zgjedhjeve” nga populli dhe vendimet i jepnin në emër të tij.

Nga shqyrtimi i dokumentacionit ekzistues, konstatohet fakti se Sigurimi i Shtetit deri në vitin 1948 vepronte vetëm me urdhra dhe vendime të Shtabit të Përgjithshëm të Ushtrisë Kombëtare. Ai ishte i organizuar sipas strukturës dhe përdorte format e OZNAs²⁰⁾ e transformuar në UDB, nga të cilat deklarohej se

19) Historikë të Degës së Punëve të Brendshme. Shkodër ..., Vol. 2, f. 254.

20) Historikë të Degës së Punëve të Brendshme. Shkodër ..., Vol. 3, f. 258, 266.

u hoq dorë pas prishjes me Jugosllavinë e Titos. Në të vërtetë, nga mjaft studime dhe publikime të deritanishme rezulton se asgjë nuk ka ndryshuar. Me kohën, u pasuruan me formën dhe praktikën ende më të vrazhdë sovjetike, e përcjellë me zëvendësimin e këshilltarëve jugosllavë, nga ata të KGB-së²¹⁾.

Në aktet dokumentare të kësaj periudhe është pretenduar se do të hiqej dorë nga metodat e praktikat xoxiste²²⁾ të vlerësimit të fajësisë për të dyshuarit në bazë të dyshimit formal, duke kaluar në veprimtarinë konkrete, heqjen dorë nga sugjestionimi, provokimet, torturat etj. Dokumentacioni dhe dëshmitë e gjalla tregojnë të kundërtën, veçanërisht në Shkodër, ku në vijimësi edhe përtej periudhës objekt i kësaj trajtese, vdiqën në tortura dhe u vranë pa gjyq ajka e popullsisë së veriut, sidomos klerikët e famshëm.

Nëse vërejmë përbërjen e organikës së Sigurimit të Shtetit në vitet 50', vetëm 9% e tyre nuk kishin marrë pjesë në Lëvizjen Nacionalçlirimtare (LNÇ)²³⁾. Organikat e Sigurimit ishin mbushur me elementë të pashkolluar si duhet, madje edhe analfabetë (sipas të dhënave 77% e punonjësve ishin me arsim të plotë ose të pjesshëm fillor dhe gjysmë analfabet me kurse kundër analfabetizmit)²⁴⁾. Në vitin 1951, u emëruan si kryetarë degësh dhe shefa seksionesh 20 kuadrot e parë që kishin ndjekur kursin 1-vjeçar të Sigurimit në BS, të cilët instaluan metodat dhe praktikat e punës staliniste në këto organe²⁵⁾. Kjo mund të justifikojë faktin që format kryesore të punës në këtë periudhë ishin mjetet e forcës, dhuna fizike, psikologjike, ushtrimi i torturës në kuadër të hetimit intensiv, metodat e shtrëngimit nëpërmjet pengjeve familjare, premtimet për mosndëshkim (amnisti) të pambajtura etj. Në themel të punës u vu rekrutimi i agjenturës nga radhët e kontingjenteve “armike” e lidhjeve të tij, mbi bazën e materialit shtrëngues.

Kësaj periudhe i përket detyrimi për dokumentimin e veprimtarisë zbuluese e agjenturore me firmë e datën përkatëse dhe rregullat e ruajtjes së tyre²⁶⁾, por çuditërisht, ndonëse e detyrueshme me “ligjin” e tyre, aktualisht janë trashëguar dhe gjenden shumë pak dokumente të tilla. Kjo të bën të mendosh se, kohë pas kohe, autorët kanë fshirë gjurmët.

21) Historikë të Degës së Punëve të Brendshme. Shkodër ..., Vol. 3, f. 270.

22) Historikë të Degës së Punëve të Brendshme. Shkodër ..., Vol. 3, f. 280-281.

23) Historikë të Degës së Punëve të Brendshme. Shkodër ..., Vol. 3, f. 268.

24) Historikë të Degës së Punëve të Brendshme. Shkodër ..., Vol. 3, f. 269.

25) Historikë të Degës së Punëve të Brendshme. Shkodër ..., Vol. 3, f. 270.

26) Historikë të Degës së Punëve të Brendshme. Shkodër ..., Vol. 3, f. 275.

Shkodra dhe diktatura komuniste shqiptaro - jugosllave

Po e vijoj këtë trajtesë me togfjalëshin “*Diktatura komuniste shqiptaro - jugosllave*” sepse, për mendimin tim, dhe siç dëshmojnë burimet historike, gjatë Luftës së Dytë Botërore edhe pas saj në periudhën 5-vjeçare 1945-1949, egërsia komuniste e ushqyer vazhdimisht nga prania e Jugosllavisë titiste është shtrirë në të gjithë Shqipërinë, por veçanërisht në veriun e saj, sidomos në Shkodër.

Pas tërheqjes së trupave gjermane nga Shkodra me hyrjen në qytet të partizanëve shqiptarë, hynë edhe partizanët jugosllavë. Kjo shënon herën e parë në histori, që sllavët, hyjnë në këtë qytet pa luftë. Me këtë ngjarje lidhet tentativa për zhvendosjen e Shkodrës, bazuar në vlera, nga qendra në periferi dhe shënjestrimi i saj si “delja e zezë”. Në fillim, u goditën dhe shkatërruan vlerat e saj ekonomike, kulturore dhe, mbi të gjitha, ato njerëzore, nëpërmjet grabitjes së arkivave, bibliotekave, veprave të artit, si dhe çdo vlere tjetër të krijuar në shekuj, duke tentuar të zhdukin identitetin e kësaj treve.

Në studimet e linjës zyrtare deri më tani, nuk gjendeshin dokumente apo literaturë rreth këtyre ngjarjeve, përveç sa shkruante shtypi i kohës, i cili sigurisht jepte informacion të deformuar nën peshën ideologjike, se për kurrikula shkollore, apo studime të mirëfillta shkencore as që bëhet fjalë.

Në dokumentacionin e shfrytëzuar, konstatohen problematika në terminologji dhe shifra të cilat nuk rezultojnë precize e të definuara saktë, por të relativizuara si: “disa, dhjetëra, qindra, banda, kriminelë, të arratisur, asgjësim, spastrim”, deri “revoltë”, pa përcaktuar në asnjë rast palët dhe arsyet e saj, pa dhënë asnjë sqarim si dhe me ç’të drejtë ligjore apo morale mund të futet një popull apo një krahinë në karantinë, në një regjim ushtarak e policor duke u dhunuar, hequr të drejtat themelore, si e drejta e jetës, e pronës, e fjalës së lirë dhe e mundësisë për të vendosur vetë për fatin e tyre, nga një pushtet, që e quan veten popullor.

Nuk mund të mos bien në sy pasaktësitë, në përshkrimin, emërtimet dhe informacionin e dhënë për ngjarjet në Shkodër, të cilat tregojnë jo vetëm nivelin e ulët të njohjes, por edhe deformimin me dashje të problematikës, ndërkohë që “pretendohej” dhe ende ka njerëz që besojnë se Sigurimi i ka ditur dhe kishte në kontroll situatën në qytet dhe krahina.

Gjatë gjithë trajtesave të paraqitura deri më tani, konstatohet paligjshmëria

që shprehet nga ushtrimi i torturës, përdorimi i pengjeve, vrasjeve dhe “vetëvrasjeve” nëpër burgje, trajtimin e femrave, përdorimin e metodave antihumane në hetim, rekrutimet me mjete të dhunshme etj. Për ekzistencën dhe funksionimin e tyre nuk flitet fare, por mbeten në terma të përgjithshme, për t’u nënkuptuar e referuar në burime të tjera, por asnjëherë në dokumentacion zyrtar.

Që gjatë diskutimit në Këshillin e Përgjithshëm Antifashist Nacionalçlirimtar, në fazën e përgatitjes për zgjedhjet e para për Asamblenë Kushtetuese, por edhe në Kuvendin Popullor që doli nga këto zgjedhje, ndër zërat e parë opozitarë do të ishin deputetët shkodranë, njësoj si në vitin 1921. Por ndryshe nga viti 1921, këtë radhë, egërsia e pushtetit do të ishte e jashtëzakonshme. Nisur nga prezenca jugosllave në mbikëqyrje edhe terren, përpjekja për ta anashkaluar e fshehur këtë, na shtyn të mendojmë e besojmë se mbrapa qëndronin jugosllavët, që lakmonin tokën dhe detin, të vetëdijshtëm që nuk mund ta realizonin këtë synim, për sa kohë këtu të kishte shqiptarë “*për pa mbet Shqypnia n’vasha*”, ndaj e donin tokë të zbrazur. Qartazi konstatojmë në këto dokumente fobinë dhe tendencën e sajës politike që po projektohej të vinte në pushtet, fatkeqësisht nën hundën e Aleatëve Perëndimorë, për të cilët historia dhe dokumentet nuk kanë arritur ende në një përfundim të qartë dhe shkencor, nëse gabuan apo kështu deshën.

Dokumentacioni zyrtar mbi rezistencën antikomuniste në veri

Sot, ne trashëgojmë dhe kemi studime historike në lidhje me shërbimin sekret shqiptar të Ali Pashë Tepelenës, të periudhës së Mbretit Zog, por një studim apo investigim zyrtar për periudhën e regjimit komunist në Shqipëri ende nuk e kemi. Në këto kushte mbetet të mbështetemi sërish mbi materialet e Historisë së Sigurimit të Shtetit (i ripërpunuar), dhe Historikun e Armës së Sigurimit të Shtetit të Degës së Punëve të Brendshme të Rrethit Shkodër për vitet 1941-1975, pa hyrë në thellësinë e dokumentacionit arkivor konkret të ngjarjeve të kohës.

Nga materiali i parë, *Historia e Sigurimit të Shtetit* e botuar në vitin 1974, duke e studiuar me kujdes, mund të nxirren mjaft të dhëna rreth shërbimit sekret shqiptar: organizimi, ecuria, format e punës zbuluese, goditëse dhe përparësive të tij. Shembujt e egërsisë, dhe pasojat që sollën mbi shoqërinë shqiptare në

përgjithësi, janë të panumërta, por unë do të përpiqem të prezantoj disa nga ato që kanë të bëjnë dhe përfshijnë qytetin e Shkodrës dhe zonën e veriut në tërësi.

Persekutimin komunist në zonën e veriut në qendër të së cilës gjendet Shkodra, jam përpjekur ta trajtoj në disa rrafshe:

Në *rrafshin historik*, Shkodra jo vetëm nuk ishte nënshtruar, por as kishte gabuar në historinë e ekzistencës së saj, e vendosur gjithnjë në kahun e duhur, duke marrë përgjegjësitë dhe rolin që i takon.

Në *vështrimin gjeografik*, armiqtë e jashtëm historikë të popullit shqiptar, ata sllavë, orakujt dhe administratorët faktikë të elitës politike komuniste shqiptare, në të gjithë perimetrin linear kufizoheshin me Shkodrën, duke dhënë kontributin e tyre në shtypjet e të gjitha lëvizjeve e revoltave popullore antikomuniste, sidomos në Kelmend. Bashkërisht kishin përmbyllur Tivarin e të tjera “binjakëzime e partneritete të përbashkëta”, të njohura e të panjohura ende, dhe nuk përjashtohet mundësia të kenë qenë e të jenë kontrata apo marrëveshje afatgjata në vijimësi.

Në *aspektin religjioz*, sipas dokumentacionit të Sigurimit të Shtetit, prezantohen si rrezik dhe armiq, italianët dhe turqit për të justifikuar goditjen e klerit në tërësi, siç edhe ndodhi.

Në *aspektin klasor dhe shtresëzimit shoqëror*, përcaktohen si fokus për t’u goditur tregtarët, të arsimuarit jashtë vendit, ish pjesëtarë të administratave të pushtimit, të pasurit, përkrahësit e fashizmit të gjithë antisllavë etj.

Në vitin 1951 u bë evidentimi i përgjithshëm i elementit kundërshtar dhe kontingjentëve të zbulimeve armike²⁷⁾ në të gjithë vendin, proces që në Shkodër kishte filluar më herët. Operacione pastrimi u zhvilluan në gjithë vendin, por më i ashpër dhe me forca të shumta ishte në veri²⁸⁾, në qytetin e Shkodrës. Shënjestra kryesore e Sigurimit ishin të arratisurit, familjarët, të afërmit e tyre dhe të të dënuarve, të prekurit nga reformat, ish nëpunësit, tregtarët, etj. Nga ky dokumentacion bie në sy tendenca për komprometimin e kryengritësve, duke proklamuar shpresat e tyre tek ish Aleatët Perëndimorë të Luftës (reaksioni i jashtëm), duke shmangur nga trajtimi i barabartë me aleatët e tyre (vëllezërit sllavë), të pranishëm masivisht në territorin tonë shtetëror me trupa ushtarake, në disa operacione ndëshkimore, si në shtypjen e revoltës së Kelmendit për

27) Historikë të Degës së Punëve të Brendshme. Shkodër ..., Vol. 3, f. 422.

28) Historikë të Degës së Punëve të Brendshme. Shkodër ..., Vol. 2, f. 45.

eliminimin e Preng Calit, të cilit nuk mund t'i falnin çështjen e vendosjes së kufirit verior. Kjo është koha dhe momenti, kur shigjetohej edhe kleri, veçanërisht ai katolik për ndërprerjen e lidhjeve të tij me Vatikanin²⁹⁾. Dhuna dhe persekutimi ndaj klerit në këtë periudhë përkon me ndryshimet e dhunshme në statutet e komuniteteve fetare.

Në këtë periudhë, megjithëse formalisht ishte shpallur dhe propagandohej ekzistenca e institucioneve dhe ligjeve vepruese. Në terren veprohej ndryshe, pushkatohehin njerëz pa gjyq, digjeshin shtëpi, grabitej ushqimi e bagëti, merreshin e mbaheshin peng popullata e lirë, burgoseshin e internoheshin në mënyrë masive, duke e bërë gjendjen më të rëndë se çdo luftë.

Të dhënat mbi operacionet e spastrimit të Veriut në periudhën 14 janar-16 shkurt 1945

Në *Historinë e Sigurimit të Shetit*, thuhet se goditja ndaj Kelmendit u realizua në 5 drejtime kryesore, “duke arritur asgjësimin e reaksionit, çarmatimin, mobilizimin e detyrueshëm ushtarak” (kjo situatë e njëjtë si dhe OZNA në Kosovë e veçanërisht në Drenicë, pas vrasjes së Shaban Polluzhës dhe mobilizimin me dhunë të popullatës për t'i nisur drejt Sremit e Tivarit). Kësaj faze i përkasin vrasjet pa gjyq në Vukël³⁰⁾, internimet në Kamëz, Berat, Porto Palermo për të përfunduar në *gulakun shqiptar*, në Tepelenë.

Në dokumentacionin zyrtar të të dy historikëve të Sigurimit, të atij qendror dhe lokal, ndeshen kontradikta mbi formën e realizimit të goditjes dhe forcat e përdorura. Ndërsa bëhet fjalë për sulm në 5 drejtime, nga një vështrim i vëmendshëm dhe analizë konkrete na rezultojnë vetëm 3 drejtime, dy prej të cilave jepen me emrat konkretë të drejtuesve të operacionit, duke i lënë në heshtje 2 drejtime të tjera, nga të cilat, në të vërtetë, u goditën pas shpine forcat e Kelmendit në Vermosh³¹⁾. Numri i drejtimeve nuk është kontradikta e vetme në dokumentacionin HSSH dhe HDPB Shkodër. Në dy botimet të tërheqin vëmendjen një numër i madh mospërputhjes mbi rolin e oficerëve jugosllavë në përbërje të SEMP-it, mbi ndihmat me trupa nga ana e kufirit (pas shpine)

29) Historikë të Degës së Punëve të Brendshme. Shkodër ..., Vol. 3, f. 427.

30) Historikë të Degës së Punëve të Brendshme. Shkodër ..., Vol. 3, f. 56.

31) Historikë të Degës së Punëve të Brendshme. Shkodër ..., Vol. 3, f. 67.

apo mbi lejimin e kalimit dhe përdorimi i territorit jugosllav nga ana e trupave partizane. Moment i paqartë dhe i diskutueshëm janë gjithashtu edhe arsyet e mbulimit të këtij fakti, të cilat duhet të jenë thellësisht komprometuese për drejtuesit e lartë të PKSH. Ajo që më intrigon në këtë drejtim është këmbëngulja dhe insistimi për ta fshehur këtë moment, për të cilin vazhdimisht kanë folur studiuesit, pjesëmarrësit dhe dëshmitarët okularë në ngjarje.

Sipas HSSH, sulmi do jepej në *pesë drejtime*, të përcaktuara *tre drejtime*, ndërkohë që prezantohen vetëm *dy emra* komandantësh. Sipas HDPBSH, sulmi në *tre drejtime*³²⁾, prezantohet lejimi i përdorimit të territorit shtetëror jugosllav nëpërmjet Tuzit, për t'u dalë pas shpine kryengritësve, që në fakt edhe kjo gjysmë e vërtetë, pasi forcat që kanë arritur të dëmtojnë e shkatërrojnë kryengritësit sipas kronikave, kanë hyrë nga ana e Plavës dhe nëpërmjet fshatit Martinaj e Gusi për të dalë në Vermosh.

Në këtë dokumentacion të ashtuquajtur historik, bëhet fjalë për gjykimin e dhjetëra kriminelëve në datat 14-19 maj, bashkëpunëtorë të Jup Kazazit e Llesh Marashit, ku gjithçka është e amullt dhe e paqartë, pa data, emra e kronologji. Botimet ishin parashikuar të ishin sekret për përdorim të posaçëm, të kufizuara vetëm për të besuarit. Hartuesit e tyre nuk e kishin menduar kurrë që do të mund të binte në dorë të publikut të gjerë dhe aq më pak të "*armikut*", nuk kanë qenë në gjendje të jenë konkret në shifra, emra dhe ngjarje reale, duke përdorur si argument vetëm frymën politike dhe ideologjinë.

Flitet për kriminelë (ballistë) nga jugu, pa asnjë sqarim apo analizë se si dhe çfarë ndodhi, duke kompromentuar dhe krijuar përshtypjen e trukimit mbi këtë dokumentacion. Bëhet fjalë për pushkatime të dhjetëra personave (spiunë e kriminelë), sikur bëhet fjalë për dëmtime në të mbjella ose në blegtori, nga prania e ndonjë force madhore. Vrasjet dhe asgjësimet nuk prezantohen me emra individualë, as me numra, por me palë, dhjetëra e qindra, çka duhen verifikuar dhe dokumentuar.

Kontradiktat dhe konfuzioni në këto dokumente nuk kanë fund, ndërkohë që pretendohet spastrimi, pranohet fakti i ekzistencës së reaksionit në disa zona të veriut, ku ende janë 1850 persona si kryengritës me armë³³⁾.

32) Historikë të Degës së Punëve të Brendshme. Shkodër ..., Vol. 3, f. 13.

33) Historikë të Degës së Punëve të Brendshme. Shkodër ..., Vol. 3, f. 70.

Pjesa dërrmuese e fakteve dhe rrethanave të paraqitura, në këtë dokumentacion zyrtar, i cili hedh dritë mbi mënyrën e veprimtarisë dhe “sukseset” e armës së Sigurimit të përforcojnë bindjen dhe nevojën si domosdoshmëri, për hapjen e procesit për rishikimin e historisë.

E gjej të domosdoshme të ndalem në faktin si e ka trajtuar historiografia komuniste dhe pikërisht, struktura mbajtëse e monopolit të sekreteve në dokumentacionin e saj, ngjarjen e njohur si “*Masakra e Tivarit*”. Nëse nuk do kishte ndodhur ajo çfarë ndodhi në Tivar, dhe këto pengje do lejoheshin të ktheheshin në shtëpi, kjo ngjarje nuk do mbetej pa emër, por do të quhej “*Masakra e Urës së Tamarës*” (500 të vrarë) ose masakra e çdo zone, ngjarje e vrasje të ndodhura në territorin shtetëror shqiptar, i cili u finalizua në mënyrën më mizore në Tivar, emrin e të cilit mori.

Rreth kësaj ngjarjeje, ky historik tregon mjaftueshëm si pretendohet “padijenia” dhe deformohet informacioni dhe e vërteta nëpërmjet një fraze: *titistët e Beogradit, me qëllim provokimi kalonin në... (janar 1945) 7000 kosovarë përmes qarkut e qytetit të Shkodrës ... reparte bjellogardiste³⁴⁾ ...*. Një trajtesë e përshkrimi i tillë flet sa mijëra fjalë, me qëllim për të “vendosur brirë”, pasi është fakt i njohur botërisht marrëdhënia ndërmjet PKSH dhe PKJ, në atë kohë “në muaj mjalti”, aq sa nëpër mitingje e zyra dominonin thirrjet dhe portretet e binomit Enver-Tito.

Nëpërmjet këtij dokumentacioni historik, miratuar nga një këshill i posaçëm shkencor dhe ministri i kohës, vendosur në ruajtje dhe përdorim mbi bazën e rregullave të posaçme që për herë të parë materialet e tij, mund të shfrytëzohen për studim, e njohje. Shtoi këtij arsytimi mënyrën e funksionimit, varësinë e detyrimet për raportim e dhënie llogarie të vetë Armës së Sigurimit. Edhe i vetëm, ky tekst historie, i jep përgjigje çdo aludimi, duke i hequr mundësinë kujt do që të pretendojë padijeninë e Partisë, të udhëheqësit dhe udhëheqësve kryesorë, pjesë të Sekretariatit dhe Byrosë Politike të KQ të Partisë, për çfarë do të ndodhte dhe ka ndodhur në Tivar, parë në frymën si është trajtuar e prezantohet kjo ngjarje në dokumentacionin e kohës.

Kalimi i kosovarëve nëpër Shkodër dhe sjelljet e vrazhda të shoqëruesve, përgjatë kalimit nëpër qytet, duke mos lejuar qytetarët shkodranë t’u japin bukë

34) Historikë të Degës së Punëve të Brendshme. Shkodër ..., Vol. 3, f. 62.

ose ujë dhe nëse dikush reagonte ndëshkohej, na shtyjnë të mendojmë e studiojmë, që nuk ka ndodhur rastësisht ngjarja në Urën e Tamarës. Fshehja dhe deformimi i saj nga pushteti i kohës, nuk i lejon të dalin duar jashtë dhe na shtynë të mendojmë se planet ogurzeza, mund të kenë qenë më të rënda e pse jo ta kthejnë Shkodrën në “arenë gladiatorësh” ku padronët, të argëtoheshin me “skllevërit”, të mundurit e tyre, si për të treguar që tani e tutje do të mbretërojmë qetësisht, dhe se, në themelet e pushtetit (pushtimit) të tyre, po hidhnin gjak të pastër shqiptar, deri tani i derdhur në luftërat për liri.

Organizimi i organeve të mbrojtjes së popullit SEMP-it në Shkodër, detyrat e tyre

Me qarkoren nr. 20, datë 24 shtator 1944 dhe 16 nëntor 1944 të Shtabit të Përgjithshëm të Ushtrisë Kombëtare, në dhjetor të vitit 1944 u krijuan Seksionet e Mbrojtjes së Popullit (SEMP), që vareshin nga Drejtoria e Mbrojtjes së Popullit. SEMP-i për Shkodrën u krijua në mars 1945. Nga SEMP vareshin Komandat e Vendit, të vendosura në qytet dhe në qendrat e lokaliteteve.

Në qytetin e Shkodrës këto komanda u ngritën në Kiras, Rus, Manxhar, Ballabane, Pazar i vjetër, Perash dhe tek Dugajt e reja. Për mënyrën si ishin organizuar dhe nëse kishin burgje secila, nuk kemi asnjë të dhënë të dokumentuar deri në këtë moment. *Shpresojmë në të ardhmen!* Në fshatra komandat e vendit u ngritën nëpër qendrat e lokaliteteve si në Mjedë, Gur i Zi, Bushat, Velipojë, Oblikë, Vrakë, Mes, Shllak, Dajç, Shirokë dhe Zogaj. Sipas kësaj strukture, Seksionet e Mbrojtjes së Popullit u ngritën në gjithë qarkun e Shkodrës, brenda të cilit përfshiheshin rrethet Koplik, Pukë, Dukagjin, Lezhë e Mirditë.

Drejtues i Seksionit të Mbrojtjes së Popullit për Shkodrën ishte major Zoi Themeli, zëvendës të tij ishin kapiten Nesti Kopali (i arratisur më vonë) dhe Fadil Kapisyzi. Puna agjenturore drejtohej nga oficerët: Rasim Dedja, Zoi Shkurti, Bashkim Kacaraho, Dul Rrjolli, Mit'hat Bushati, Fahri Kraja, Hysni Ndoja, Neki Ahmati etj. Vetëm për qytetin ishin oficerët Brahim Shpori, Kasem Troshani, Niko Pistulli, Ferit Mandia, Vehbi Fishta etj. Në sekretarinë e SEMPit vepronin edhe komunistët Niqi Kosta, Vafie Tepelena (Kraja). Nëpër rrethe drejtonin të besuarit: Xhemal Selimi në Koplik, Bilo Bregu në Lezhë, Idriz Coba në Pukë, Xhevat Gavoçi në Dukagjin, Mat Deda në Shpal të Mirditës, Ndrek Nallbani në

rrethin Qendër.

SEMP-i kishte detyrë pastrimin e territorit nga kriminelët e luftës të fshehur në qytete dhe Malësitë e Veriut. Për këtë qëllim, më 28 dhjetor 1944 në Shkodër u ngrit “Komisioni për përcaktimin e kriminelëve të luftës dhe për shqyrtimin e fitimeve të luftës nga tregtarët”³⁵⁾.

Njëherazi, do të eliminoreshin kundërshtarët politikë dhe do të grabitej pasuria e të pasurve të Shkodrës dhe rrethinave, proces ky që komandohej nga Shefqet Peçi.

Sipas dokumentacionit (tekstit HDPB Shkodër), humbja që pësoi batalioni i parë i Brigadës I Sulmuese, më 15 janar 1945, tek Ura e Tamarës (37 partizanë të vrarë), justifikohet jo me qëndresën e kryengritjes, por me pamundësinë për futjen e agjunkturës së duhur brenda radhëve të armikut. Në datat 18-19 janar u dërguan dy batalione, të cilat një ditë më vonë u detyruan të tërhiqen. Jehona e kësaj ngjarjeje (kryengritjeje) u shtri në të gjithë veriun. Për t’i bërë ballë kësaj situate në krye të operacioneve të spastrimit në Shkodër, Kukës e Dibër, u vendos Mehmet Shehu, i njohur për egërsinë e tij dhe i sprovuar si gjakatar. Ndonëse kryengritja zhvillohej në Vermosh, operacioni vendoset të fillojë që në Shkodër, qytet i cili emërtohet “koka e reaksionit”³⁶⁾. Për këtë arsye, më 28 janar 1945, në qytetin e Shkodrës u shpall shtetrrëthimi. Operacioni kishte filluar edhe më herët (26 dhe 27 janar 1945), nga ana e forcave ushtarake dhe të Mbrojtjes Popullore, duke kontrolluar çdo shtëpi, duke arrestuar çdo të dyshuar dhe pjesëtar të listës së përpiluar mbi “elementin armik”. Në këto ditë janë arrestuar në qytetin e Shkodrës 120 persona nga 240 që përmbante lista, pa përcaktuar se kush dhe çfarë përfaqësonin këta të arrestuar.

Sipas teksteve të Historisë së Sigurimit të Shtetit, kryengritja e Koplikut dështoi për shkak të moskordinimit dhe inkoherencës midis kryengritësve në veri dhe jug të Shkodrës. Kjo pasoi dhe me lëvizjen e grupit të deputetëve në Tiranë për kufizimin e opozitës nëpërmjet “Bashkimit Demokratik” dhe “Organizatës tekniko-intelektuale” dhe dy organizatat e Shkodrës “Organizata Demokristiane” dhe “Bashkimi Shqiptar”, siç dëshmojnë dokumentet e Sigurimit.

35) Historikë të Degës së Punëve të Brendshme. Shkodër ..., Vol. 3, f. 7.

36) Historikë të Degës së Punëve të Brendshme. Shkodër ..., Vol. 3, f. 11.

Gjatë kryengritjes së Postribës u vranë 33 kryengritës, u gjykuan dhe u pushkatuan 8 vetë, 200 vetë u arrestuan dhe iu dhanë gjyqit. Nga forcat ushtarake u vra një dhe u plagosën dy oficerë. Me këtë periudhë, përkon dhe spastrimi në kuadër të forcimit të ushtrisë³⁷⁾, përpilimi i listave për të gjithë personat e dyshimtë që nga 7 prill 1939 - Janar 1945 (diferencimi). U ngritën sistemet e vëzhgimit, nëpërmjet depërtimit në radhët e të dyshuarve, ku si shembull sillet V. Daragjati, i cili akuzohet për lidhje me klerikët, bandat, misionet anglo-amerikane etj.

Siç është traditë në regjime ideologjike diktatoriale, me kalimin e kohës e të viteve, gabimet dhe dështimet gjenden tek të ikurit, të mundurit dhe të vdekurit. Për Kelmendin, Koplikun dhe Postribën, fajtorë u shpallën Tuk Jakova, Zoi Themeli dhe Koçi Xoxe.

Më pas, historitë e Sigurimit tregojnë sesi kishte vazhduar lufta për zbulimin dhe shpartallimin e organizatave klandestine “Bashkimi Shqiptar” dhe “Organizata Demokristiane”. Sipas tyre, “Organizata Demokristiane” u krijua më 18 nëntor 1944 në Kuvendin Françeskan, ndërsa organizata “Bashkimi Shqiptar” u krijua më 17 shkurt 1945, nga kleri katolik me urdhër të Vatikanit, “nga elementët armiq të pushtetit popullor pa dallime ideologjike dhe fetare, me qendër seminarin jezuit. Në rast mosbindje dhe dështimi të anëtarëve, - thuhet se, - do të ndëshkoheshin nga “Dora e Zezë” dhe do të mallkoheshin nga Papa”. Numri i anëtarëve, sipas këtyre botimeve, që kemi në shqyrtim ishte i madh dhe u shtri në Tiranë, Durrës dhe Krujë me objektiv tërë Shqipërinë. Më datë 27 nëntor 1945, u arrestuan të gjithë krerët e kësaj organizate.

Ajo çfarë të bën përshtypje dhe, kam mendimin, se është krijesë dhe fantashkencë konspirative, mbetet, sajimi dhe bërja prezente e organizatës terroriste “dora e zezë”, produkt i fantazisë dhe asistencës së specialistëve jugosllavë, nga e ka origjinën dhe ka ushtruar aktivitetin kjo organizatë, e cila ka dëmtuar pafundësisht shqiptarët, sidomos gjatë ushtrimit të veprimtarisë në Kosovë.

Detyra dhe preventive për të ardhmen

Pikëpyetje të mëdha, me rëndësi për t’u studiuar e dhënë fund njëherë e

37) Historikë të Degës së Punëve të Brendshme. Shkodër ..., Vol. 3, f. 86.

mirë përbaltjes, përbën zbardhja e së vërtetës mbi shumë figura me kontribute të mëdha në historinë e Shqipërisë, të paraqitur si “tradhtarë e armiq të popullit”, ndonëse kanë luftuar e janë vrarë me serbët dhe komunistët.

Nevojitet punë e madhe dhe e pandërprerë, për të hedhur dritë me dokumente mbi këtë periudhë, si ngjarjet e dendura që i përkasin kryengritjeve në Kelmend, Koplik, Postribë. Spiunët e sjellë nga rrethet si konviktorë dhe keqpërdorimi i tyre në Gjimnazin e Shkodrës, roli dhe aktiviteti i individëve me origjinë sllave dhe dominimi i tyre politik e ushtarak në qytet, organizatat, grupet e individët të cilët u rebeluan kundër regjimit.

Ashpërsimi dhe thellësia e goditjes së katolicizmit, i cili në parimet e tij ka dhe ritualin e “paqes kristiane”, por jo deri në ato përmasa sa të harrojë martirët e vet, për më tepër duke rënë në prehrin dhe pozitat e bashkëpunimit me dhunuesit dhe persekutorët, të cilët ende nuk kanë kërkuar as formalisht ndjesë. Kjo rrethanë do të legjitimonte dhunën e ushtruar dhe përsëritja do të ishte e justifikuar, njësoj si gënjeshtër për herën e dytë, duke marrë nga eksperiencia suedeze modele pozitive dhe jo “sindromën e njohur”.

Duhet të kontribuojmë në funksion të zbardhjes së të vërtetave dhe hedhjes dritë mbi këtë pjesë të historisë, në funksion të njohjes, kujtesës dhe krijimit të kushteve e premisave, që këto dukuri të mos përsëriten në të ardhmen. Nëpërmjet një dokumentimi të drejtë dhe faktik, identifikimit të ndershëm e shkencor, të dalë qartë se kush janë arsyet e krijimit të kësaj situate, strukturat, autorët, organizatorët, ekzekutorët, ndihmësit dhe viktimat e regjimit komunist në Shqipëri.

Brenda këtij procesi të evidentohen e të dalin në pah: shtypja; qëndresa dhe qëndrestarët; solidariteti; autorët e krimeve dhe bashkëpunëtorët e tyre. Mbetet detyrim dhe domosdoshmëri që ky dokumentacion të konsultohet, shqyrtohet përpara çdo promovimi e dekorimi, sidomos për ata që nuk e pësuan në diktaturë, mbajtën poste dhe bënë jetë të rehatshme, qofshin këta persona publikë, shkrimtarë, artistë, profesorë etj. Për secilën nga këto dukuri ka parashikime të posaçme në Ligjin nr. 45/2015, i cili me gjithë mangësitë, ka vend e mundësi për përmirësime, por dhe në këtë gjendje duhen përpjekje për të shfrytëzuar çdo hapësirë dhe oportunitet, nisur nga qëllimi dhe vullneti i mirë.

Alma Liço Miraka Merita Sauku Bruci

Akademia e Studimeve Albanologjike, Tiranë

Internim-dëbimet familjare në zonën e Dumresë, 1968-1991: Dëshmi dhe refleksione

ABSTRAKT

Alma Liço Mirakaj vjen me dëshmi direkte mbi periudhën e saj të internim-dëbimit dhe mbi kohën, shkakun, mënyrën se si u kryen, pasojat që tjetërsuan jetët e familjarëve të saj. Dëbimi nga qyteti i Tiranës u krye në vitin 1968, tok me 15-20 familje të tjera që u vendosën në zonën e Dumresë, në fshatin më të largët, Dragot, ku u trajtuan si armiq të partisë dhe të popullit.

Shkaku i dëbimit: aktiviteti i gjyshit, Muamer Liço, që kishte studiuar për drejtësi në Universitetin e Harvardit, ishte avokat ne qytetin e Korçës dhe si nacionalist, u përfshi në lëvizjen e Ballit Kombëtar. Persekutimi komunist viktimizoi katër breza në familjen e saj: gjyshi, i dënuar në vitin 1945 me pushkatim, dy prindërit e saj me tre fëmijët e tij për 23 vjet në internim - dëbim; si dhe fëmijët e vetë Almës, që u lindën dhe kaluan vitet e para të fëmijërisë në fshatin e dënimit.

Në këtë kumtesë, vëmendjen tonë do ta përqendrojmë mbi arsyet e internim-dëbimit familjar, presionet e shpeshta dhe të vazhdueshme të Sigurimit të Shtetit mbi ne të internuarit, procedurën se si u krye, situatën në fshatin e internimit, mungesën e lirisë dhe mohimin e të drejtave themelore, problematikat me të cilat u përballëm ne dhe shumë familje të tjera në Dumre.

Paraprakisht, na lejon të falënderojmë nismëtarët dhe organizatorët e zhvillimit të kësaj konference. Kanë kaluar njëzet e tetë vite nga rënia e regjimit dhe shumë pak është bërë për të vlerësuar në aspektin njerëzor dhe atë historik, atë periudhë të tmerrshme, që shkatërroi jetët e qindra, mijëra personave e familjeve të pafajshme. Aspak rastësisht, nga disa përfaqësues të shoqatave të të përndjekurve politikë, të disa institucioneve publike, jo publike, të politikës, të medias etj., ngrihet shqetësimi imediat i dekomunistizimit të shoqërisë, që vazhdon të mbetet gangrenë për të sotmen dhe të ardhmen e demokracisë shqiptare.

Jemi shprehur edhe më parë në medien e shkruar dhe atë vizive lidhur me këtë mungesë të theksuar vullneti për rivlerësimin e asaj periudhe të errët dhe aspak të largët të historisë së Shqipërisë. Edhe pas rënies së regjimit, Shqipëria është qeverisur me të njëjtën mendësi diktatoriale dhe përjashtuese ndaj kundërshtarëve politikë. Nuk ka si shpjegohet nostalgjia që ende ekziston për regjimin më gjakatar të Europës së pas Luftës së Dytë Botërore. Të dhënat që publikohen herë pas here nga studiues të ndryshëm për numrin e lartë të viktimave të pafajshme, të pakrahasueshëm me vendet e tjera, konfirmojnë faktin se shqiptarët jetuan diktaturën më të egër, që solli mjerim, ndasi dhe përçarje, pasojat e së cilës janë ende të pranishme.

Quhem Alma Liço-Mirakaj. Kam lindur në Tiranë, më 23 shtator të vitit 1958. Jam bijë e një familjeje që vuajti dëbimin familjar nga qyteti i Tiranës, në fshatin Dragot të zonës së Dumresë. Në harkun kohor, ky dënim zgjati njëzet e tre vite. Në realitet, ai nuk do kishte asnjëherë fund, po të mos kishte ndodhur rënia e regjimit në vitin 1991. Si shkak për persekucionin e familjes sime, shërbeu dënimi i gjyshit (babai i tim eti), i quajtur Muamer Abidin Liço. I akuzuar si kriminel lufte dhe armik i popullit, me Vendim nr. 103, datë 31.05.1945, të Gjykatës Ushtarake të qytetit të Korçës, është dënuar me vdekje (pushkatim) si dhe konfiskim të pasurisë së luajtshme dhe të paluajtshme.

Në atë proces janë dënuar gjithashtu edhe pesëmbëdhjetë qytetarë të tjerë, nacionalistë të atij qyteti, nëntë prej të cilëve me vdekje (pushkatim), dhe gjashtë të tjerë me nga dhjetë e tridhjetë vite heqje lirie, deri në burg të përjetshëm. Ky Vendim është lënë në fuqi nga Gjykata e Naltë Ushtarake, më datë 15.06.1945 (konkretisht dy javë më pas).

Me të ardhur në pushtet, Partia Komuniste ndërmori masa të menjëhershme represive kundër të gjithë atyre që ajo i konsideronte kundërshtarë politikë. Çdo ditë dalin në dritë fakte rrëqethëse të atyre krimeve monstruoze. Këto masa goditën pa mëshirë qindra, mijëra intelektualë nacionalistë, veçanërisht ata të arsimuar në shtetet perëndimore.

Dëshmojnë për këtë si vendimi i Kryesisë së Këshillit Antifashist Nacionalçlirimtar, datë 15 dhjetor 1944, mbi krijimin e Gjyqit special në Tiranë për kriminelët kryesorë të luftës¹ ashtu edhe Udhëzimet e KQ të PKSH në lidhje me krijimin e komisioneve për zbulimin e kriminelëve të luftës, që mbajnë datën 28 dhjetor 1944^{1) 2)}.

Një tjetër dokument, po i vitit 1944³⁾, përcakton si kriminel lufte: inspiratorët, organizatorët, ata që kanë dhënë urdhra si dhe ndihmësit dhe ekzekutorët, pronarët ose drejtuesit e sipërmarrjeve në Shqipëri dhe në vendet e okupatorit, kryetarët dhe anëtarët e regjencës, kryetarët dhe anëtarët e qeverive, të dhomës koperative dhe të asamblesë kuisinge të Tiranës, organizatorët dhe inspiratorët e organizatave tradhtarë mercenare, ushtria, milicia fashiste, Balli Kombëtar, Komanda e rinisë, Xhandarmëria, Legaliteti, Divizioni SS. Skanderbeg, ata që janë bërë vegla të propagandës armike si agjitorët, propagandistët dhe publicistët. Madje të tillë u konsideruan edhe avokatët që përfaqësuan dhe mbrojtën në gjyqe proceset e dënimit të tyre, sigurisht, ata që patën një të tillë, pasi ishin me qindra bashkëkombës që u ekzekutuan pa gjyqe.

1) Shih për këtë: Dokumenta kryesore të Partisë së Punës së Shqipërisë, Instituti i Historisë së Partisë pranë KQ të PPSH, Tiranë: 1960, f. 329.

2) Shih për më shumë: “Udhëzime të KQ të PKSH në lidhje me krijimin e komisioneve për zbulimin e kriminelëve të luftës, komisioneve të asistencës sociale, komisioneve për shqyrtimin e fitimeve të luftës nga tregëtarët dhe në lidhje me punën që duhet të bëjnë këto komisione, datë 28 dhjetor 1944, botuar në Dokumenta të organeve të larta të pushtetit revolucionar nacional-çlirimtar, 1942-1944, Instituti i Historisë së PPSH, Tiranë: 1962, f. 225.

3) Shih për më shumë: Arkivi Qendror Shtetëror (më tej: AQSH), Fondi (më tej: F.). 515/ Ministria e Drejtësisë, Viti (më tej: V.) 1944, D. 1, fl. 3.

Si jurist dhe avokat me karrierë, në këtë grup, duket të jetë përfshirë edhe gjyshi im⁴⁾.

Aktualisht, në kushtet e pluralizmit politik, është shumë e vështirë për brezin e ri të imagjinojë apo kuptojë dënimet e rënda, deri me ekzekutime ndaj personave që kishin pikëpamje të ndryshme politike nga ato të partisë-shtet. Këto tragjedi të pashembullta që shqiptarët ua shkaktuan bashkëqytetarëve të tyre, ndodhën në kohë paqeje, madje të shtrira mizorisht në një periudhë kohore që zgjati gjysmëshekulli. Por, ajo që i dha regjimit formën e një shteti të mirëfilltë terrorist, ishte përndjekja dhe trajtimi çnjerëzor që u shkaktoi në vijimësi, brez pas brezi, familjarëve të këtyre kundërshtarëve politikë. Pa hezitim, do ta konsideronim gjenocid atë që iu shkaktua mijëra nënave, baballarëve, motrave, vëllezërve, bashkëshorteve dhe fëmijëve të pafajshëm, në kampet e internimeve me dënime, që në aspektin e shtrirjes në kohë, nuk do të kishin asnjëherë fund.

Alma Liço rrëfen:

E para përballje e vërtetë me tmerrin e barbarisë komuniste ishte dëbimi më 23 shtator të vitit 1968, i familjes sime. Atë ditë mbushja dhjetë vjeç. Sigurisht, në atë moshë, nuk mund të kisha as idenë më të vogël se çfarë përfaqësonte lufta e klasave dhe persekucioni politik që e shoqëronte atë. Askush nuk mund të fliste hapur rreth këtyre temave, për më tepër në prani të fëmijëve. Këtij ndëshkimi mizor, i kishin paraprirë disa goditje jo të vogla, por që unë nuk kisha arritur t'i kuptoj. Një vit më parë ishte dëbuar familjarisht nga Tirana, xhaxhai im, Ylli Liço, në fshatin Ndërmenas të Myzeqesë. Ndërkohë, im atë ishte shantazhuar për të bashkëpunuar me Sigurimin e Shtetit, dhe pas refuzimit për të kontribuar në monstruozytet e atij shërbimi famëkeq, prindërit e mi ishin flakur nga puna si mësues të ciklit të ulët të fshatrave të Tiranës dhe prej dy vitesh vërtiteshin të punonin në fermat rreth saj. Punonjës të Sigurimit të Shtetit, për disa muaj me

4) Alma Liço saktëson: Im gjysh, Muamer Liço kishte studiuar për drejtësi në njërin prej Universiteteve presitigjioze të SHBA-ve, dhe në qytetin e tij të lindjes, Korçë, kish ushtruar profesionin e avokatit. Si nacionalist, ishte përfshirë në lëvizjen dhe aktivitetet e Organizatës së Ballit Kombëtar, në sektorin logjistik të saj. Kur humbi të atin, babai im ishte vetëm shtatëmbëdhjetë vjeç. Meqenëse, shumë vite më parë, nga një sëmundje e pashërueshme kishte humbur dhe të ëmën, ai së bashku me dy motrat dhe vëllanë më të vogël mbetën jetimë. Por barbaria komuniste nuk u ndal këtu. Dënimi i të atit u shoqëruame konfiskimin e gjithçkaje që posedonin, përfshirë dhe shtëpinë ku banonin. Ishin katër fëmijë që u hodhën në rrugë të madhe, pa asnjë mjet jetese. Pas disa vitesh sorollatjesh nëpër Shqipëri, më së fundi u vendosën në Tiranë, tek një i afërmi i tyre, ku dhe u përpoqën të rindërtonin jetën, të bëheshin me familje dhe fëmijë.

radhë e rrëmbenit forcërisht tim atë, teksa kthehej nga puna dhe pasi e hipnin në një makinë, i lidhnin sytë dhe e plasnin në një zyrë të panjohur për të. Veprime të tilla banditeske janë të denja vetëm për bandat terroriste mafioze. Aty pritej nga zyrtarë të ndryshëm të atij shërbimi, të cilët në këmbim të një perspektive më të mirë për atë dhe familjen, i kërkonin bashkëpunim me atë shërbim. Ajo që kërkohej ishte të denonconte individë të rrethit të miqësisë dhe të njohurve, të cilët ishin të pakënaqur nga regjimi. Im atë ishte treguar shumë i kujdesshëm në refuzimin e tij, pasi i njihte mjaft mirë pasojat mbi të dhe familjen. Kishte pasur mjaft shembuj të mëparshëm, të dhimbshëm të disa prej miqve që kishin kaluar në të njëjtin ferr. Pas refuzimit, gjuha e përfaqësuesve të Sigurimit të Shtetit kishte ardhur duke u ashpërsuar, deri në kërcënime të hapura për ardhmërinë e tij dhe atë të familjes. Po aq këmbëngulës ishin treguar edhe për detyrimin e ruajtjes së sekretit të takimeve me ta. Dhe koha vërtetoi se kërcënimet e tyre do të përmbusheshin brenda një periudhe shumë të shkurtër.

Represioni shtetëror, i ricikluar aq dhunshëm në vitin 1966, ishte orientuar qartazi nga vendimet politike të partisë-shtet, e cila kontrollonte me “dorë të hekurt” çdo aspekt dhe qelizë të jetës. Kështu, sipas një dokumenti të klasifikuar “Tepër Sekret” të Komitetit të Partisë së Tiranës, (që mban firmën e shokut Manush Myftiu) me nr. prot.852, datë 14.07.1966, përcillet një relacion në KQ të Partisë së Punës, drejtuar shokut Ramiz Alia, me lëndë: “Mbi disa masa që duhet të ndërmerren ndaj disa elementeve armiq dhe të deklasuar”. Në këtë relacion shprehet shqetësimi i problematikave të të gjitha llojeve që ishin krijuar nga elementë armiq, të strehuar apo fshehur, sipas tij, në qytetin e Tiranës, dhe në këtë kuadër propozohet transferimi i 272 familjeve të cilësuar të tilla.

Dëbim-internimet masive të familjeve të pafajshme që u kryen në këtë periudhë, konfirmojnë faktin se ky propozim, i orientuar nga vetë politika e partisë për luftën e klasave, është miratuar pa asnjë hezitim.

Në kuadër dhe zbatim të kësaj politike, me Vendim nr.19, datë 29.04.1968, të Komisionit të Internim Dëbimeve, Tiranë, është vendosur internimi pesëvjeçar i 61 familjarëve, në fshatra të rrethit të Vlorës⁵⁾. Ky dokument i klasifikuar

5) Më 1968 janë marrë gjithsej 59 vendime të Komisionit Qendror të Internimeve. Zona e Dumresë ka një përqendrim të madh të elementit të internuar. Një pjesë e mirë e të internuarve që shkuan në Dumre vijnë nga Korça, Kolonja, Librazhdi, Peqini etj. Një vit më parë, 1967, me Vendim nr. 47, datë 5.10.1967 të Komisionit Qendror të Internimeve ishte bërë një spastrim i Tiranës duke internuar 174 persona. Duke marrë parasysh faktin se fëmijët nuk regjistroheshin, përllogaritet që shifra të jetë rreth 500 persona. Shih për më shumë: Kastriot Dervishi, Internimi dhe burgimi komunist në Shqipëri, Tiranë: Shtëpia Botuese 55, 2016, f. 52-55.

“Tepër Sekret”, vendos në krye të kësaj liste të atin e Almës, Nevzat Muamer Liço. Motivacioni: *“Për arsye se zhvillojnë veprimtari armiqsore dhe paraqesin rrezikshmëri të theksuar”*... Për shkaqe të panjohura prej nesh, zbatimi i këtij vendimi për familjen e Almës, atë të hallës së saj, Lumturi Liço, dhe familjes së Luigj Frrokut (e përfshirë në atë listë), është shtyrë për afro pesë muaj në kohë, me destinacion një tjetër fshat, konkretisht në Dragot të Elbasanit. Ndoshta kjo ka ndodhur për mungesë kapacitetesh të këtyre fshatrave. Ndërkohë, nuk kemi dijeni për fatin e familjeve të tjera.

Alma Liço shprehet kështu lidhur me këtë vendim:

Ndonëse kanë kaluar shumë vite nga periudha kur vuajta dënimin familjar, u drodha teksa lexoja këtë vendim. Sipas tij, im atë ishte kategorizuar person që zhvillon veprimtari armiqësore dhe paraqet rrezikshmëri të theksuar. Duke gëlltitur lotët, natyrshëm më lindi pyetja:

-Cilat ishin normat dhe kriteret ligjore që e përcaktuan atë të tillë? Cilat ishin shkeljet e këtyre normave nga ana e tim eti, dhe cili autoritet shtetëror i ndoqi, verifikoi dhe konkludoi në këtë mënyrë?

Ndoshta përgjigja është më e thjeshtë se vetë pyetja. Tim eti, prindit dhe qytetarit shembullor, burrit më të ndershëm, më human dhe paqësor që kam njohur në jetë, mësuesit të vlerësuar që edukoi për afro njëzet vite breza nxënësish të shkëlqyer, mund t’i ngarkoheshin dy mëkate:

I pari, se ishte bir i një intelektualit me bindje antikomuniste! Nuk kishte aspak rëndësi për kasapët e regjimit, se i ati e kishte paguar këtë fakt me jetën e tij, 23 vite më parë, duke lënë në rrugë katër jetimë.

Dhe i dyti, se ai refuzoi të bënte pakt me djallin. Dhe djalli u hakmor në mënyrën më mizore që orientonte dhe mundësonte politika e terrorit, e drejtuar nga partia-shtet.

Duke pretenduar dhe pritur se trajtimi çnjerëzor që pësoi im atë nga Sigurimi famëkeq i Shtetit, do të ishte pasqyruar në dokumentet respektive të asaj periudhe, një vit më parë, i kërkoja Autoritetit për Informimin mbi Dokumentet e ish Sigurimit të Shtetit, të dhënat që ky shërbim dispononte për të. Përgjigja ishte vërtet zhgënjyese. Me shkresë nr.70/1, datë 23.06.2017, të këtij Autoriteti, informohem se në arkivat e ish Sigurimit të Shtetit nuk gjenden dokumente të përgatitura apo të dhëna që im atë të ketë qenë i survejuar, bashkëpunëtor apo i

favorizuar nga ky shërbim. E kam të vështirë të besoj, së gjithë ajopërndjekje që iu bë tim eti, të mos jetë evidentuar në dokumente apo raporte-shërbimi, çka më bën të dyshoj në asgjësimin masiv të tyre.

Po le t'i rikthehemi Vendimit të Komisionit të Internim Dëbimeve, Tiranë, të sipërcituar, i cili i referohet dhe mbështetet në Dekretin e Presidiumit të Kuvendit Popullor, nr.1906, datë 02.08.1954 "Mbi internimin dhe dëbimin si masë administrative"⁶⁾. Paraprakisht, na duhet të theksojmë se ky vendim, dhe gjithë dënimet e këtij lloji, cenonin rëndë Kushtetutën e vitit 1950, (kapitullin III të saj), e cila me gjithë kufizimet që diktonte sistemi diktatorial, i konsideronte shtetasit të barabartë para ligjit; se askush nuk mund të dënohej pa një proces që të provojë fajësinë e tij dhe pa u dëgjuar.

Na lejoni të sjellim në vijim dy nenet e para të dekretit të sipërcituar.

Neni 1 (paragrafi i parë) - internimi dhe dëbimi mund të vendoset:

Kundër personave që paraqesin rrezikshmëri shoqërore, mund të vendoset si masë administrative internimi dhe dëbimi.

Alma Liço, në cilësinë e pësueses së drejtpërdrejtë dhe të dëshmitares së tejkalimit dhe shkeljes edhe të këtyre neneve, që ishin antihumane që në gjenezë, bën këtë arsyetim logjik:

Siç shihet, ky paragraf ka si objekt persona që paraqesin rrezikshmëri për rendin shoqëror të Republikës Popullore të Shqipërisë, dhe person i tillë për atë regjim ishte konsideruar im atë. Por ne u dëbuam familjarisht. Mbi ç'bazë ligjore u dënua mama ime dhe ne, tre fëmijët e mitur? A nuk ishte ky veprim tërësisht arbitrar dhe në shkelje dhe dhunim të kësaj dispozite ligjore?

Viktima të këtij trajtimi çnjerëzor, kolektiv, ishin bërë dhe vazhduan të bëhen qindra familje në pozita të njëjta, apo të ngjashme me tonën, që u degdisën kampeve të internimit dhe fshatrave të izoluara të Shqipërisë.

Ndryshe nga të dëbuarit dhe të internuarit politikë, në mënyrë selektive, ky nen zbatohej ashtu siç ishte formuluar, vetëm për personat që akuzoheshin për veprime ordinere dhe akte rrugaçërie në vendbanimet e tyre. Në fshatin tonë, por dhe në fshatrat përreth, herë pas herë mbërrinin të internuar të kësaj kategorie. Megjithëse në shumë raste ata ishin kryefamiljarë, të martuar dhe fëmijë, këta

6) Shih: Gazeta zyrtare, nr. 13, 31.8.1954, f. 425-426

individë nuk u dënuan së bashku me familjet respektive. Madje, lirimi dhe kthimi i tyre pranë familjes, realizohej shumë kohë përpara plotësimit të masës pesëvjeçare të internimit.

Neni 2 përcakton:

Internimi dhe dëbimi mund të vendosen edhe kundër pjesëtarëve të familjes së personave të arratisur brenda ose jashtë shtetit.

Quhen pjesëtarë të familjes personat që bashkëjetojnë me të arratisurin, si bashkëshorti, fëmijët, prindërit, vëllezërit dhe motrat, si dhe persona të tjerë që bashkëjetojnë me të dhe janë në ngarkim të tij.

Në ndryshim nga neni i parë, ky nen përcaktonte vendosjen e masës së internim-dëbimit për pjesëtarë të familjeve të personave të arratisur, duke specifikuar se cilët konsideroheshin të tillë, dhe duke vendosur si kusht faktin e bashkëjetesës me ta. Por, me gjithë përmbajtjen arbitrare, e cila ligjëron dënimin kolektiv të familjarëve të pafajshëm, si u zbatua ai?

Alma Liço sqaron: *Në fshatin ku u dëbua familja ime, ishin dëbuar ose internuar gjithsej njëzet e dy familje, dymbëdhjetë prej të cilave për shkak të një familjari të arratisur. Vitet e pafundme që ndamë me këto familje të pafajshme, na bënë të mësojmë se shumë prej tyre nuk kishin qenë aspak në raport bashkëjetese me personin e arratisur.*

Pra, dhe kjo dispozitë, është zbatuar me abuzivizëm dhe në shkelje të plotë të përmbajtjes së saj.

Arbitraritetin dhe vetëdijen e plotë të udhëheqësve të shtetit komunist, se internim- dëbimet ishin masa ndëshkuese që jepeshin nga Komisioni i Internim/Dëbimeve, ndaj personave/familjeve që nuk kishin kryer asnjë faj, e dëshmon edhe një projektligj i vitit 1969, ku u diskutua që internim/dëbimi të hiqej si masë administrative, dhe të lihej vetëm dhënia dhe zbatimi i vendimeve penale, dhënë nga gjykata, sipas dispozitave e neneve 21 dhe 22 të Kodit Penal⁷⁾.

7) Ky fakt citohet sipas pohimit gjatë paraqitjes së kumtesës nga bashkautorët Femi Sufaj & Marinela Sota: "Të mohuarit nga regjimi: Burgjet, sistemi internim - dëbimeve dhe puna e detyruar në Shqipëri 1945-1990" në konferencën shkencore ndërkombëtare Të mohuarit nga regjimi: burgjet, sistemi internim - dëbimeve dhe puna e detyruar në Shqipëri (1945-1990), Tiranë, 29-31 tetor 2018. Hedh dritë mbi këtë fakt edhe një dokument zyrtar i Ministrisë së Punëve të Brendshme dërguar Mehmet Shehut më 30 shtator 1963. Mund të konsultohet në: Drejtoria e Sigurimit të Shtetit, 1963, Dosja 168, si edhe në arkivën online kujto.al (kujto.al/dokumenti-i-rralle-i-1962-nje-skaner-per-te-internuarit-e-regjimit-te-hoxhes/)

Sipas Mehmet Shehut, ky propozim nuk u pranua, sepse:

-Do sillte lirimin e mijëra të internuarve me vendim të Komisionit të Internim/Dëbimeve;

-Nuk mund të siguroheshin provat nga gjykata për aplikimin e internimit ndaj shtetasve.

Ky arsyetim rëndohet akoma më shumë, kur është i njohur dhe provuar fakti se në praktikat gjyqësore të atëhershme, jepeshin vendime e dënime ndaj individëve, me prova të manipuluar. Ndonëse gjykatat ishin në shërbim të shtetit komunist, e kishin të vështirë të jepnin masa të tilla njëkohësisht për të gjithë anëtarët e familjeve, ku kishte gra, pleq dhe fëmijë të mitur.

Po si i kujton Alma Liço ato ditë të tmerrshme që kulmuan me dëbimin familjar?

Ishte shtatori i vitit 1968. Tirana ishte përfshirë nga një terror i jashtëzakonshëm që lidhej me tronditjen e aleancave ushtarake të kohës. Sigurisht që shkaqet e atij terrori i mësova shumë më vonë, por ende sot e kësaj dite, nuk mund të harroj sirenat, që me tingujt e tyre të frikshëm lajmëronin rrezikun imagjinar ajror të ndonjë bombardimi.

Pikërisht në njërin prej këtyre ditëve, në shtëpinë tonë mbërritën dy persona, të cilët njoftuan vendimin për dëbimin familjar nga qyteti i Tiranës. I njëjti njoftim iu bë dhe hallës sime të madhe, me të cilën banonim në të njëjtën lagje. Prindërit të helmuar, u munduan të më shpjegonin se duhej të përgatiteshim për të banuar diku tjetër.

Filloi paketimi i orendive modeste të shtëpisë, ndërsa disa nga të afërmit tanë vinin të shqetësuar dhe të ndrojtur në orët e vona të natës. Disa prej tyre i shihja të qanin dhe disa të tjerë mundoheshin të thoshin ndonjë fjalë ngushëlluese. I dëgjoja, por nuk arrija të kuptoja përmasat katastrofike të asaj që po ndodhte.

Pas dy ditësh, pikërisht ditën kur mbushja 10 vjeç, para shtëpisë sonë ndaloj një kamion dhe prindërit e mi të dërrmuar filluan të ngarkonin dengjet që kishin përgatitur⁸⁾.

Si u pritën ata në fshatin e internimit dhe si trajtoheshin kategoritë e të dëbuarve? Alma Liço e ka një përgjigje për këtë:

Atë ditë patëm disa kontakte me fqinjët e rinj të internuar apo dëbuar disa muaj para nesh, të cilët jo pa rezerva mundoheshin të ofronin eksperiencën e tyre për përshtatjen me jetën e atjeshme. Të internuarit dhe të dëbuarit konsideroheshin armiq të partisë dhe të socializmit. I tillë ishte orientimi. Gjithçka që lidhej me trajtimin e këtyre dy kategorive të dënuarish dukej në mënyrë të trishtueshme e barabartë. Jetonin në të njëjtin fshat dhe në të njëjtat kasolle. Punonin në të njëjtat brigada. Ndryshimi ndërmjet këtyre dy formave të dënimit, ishte kufizimi ekstrem i lëvizjes jashtë territorit të atij fshati për të internuarit. Nëse të dëbuarit mund të lëviznin me një leje verbale nga drejtuesit e sektorit, për të internuarit nevojitej miratimi nga Dega e Punëve të Brendshme, dhe vetëm për nevoja ekstreme fatkeqësish njerëzore (sëmundje, vdekje etj.). Ky institucion famëkeq ishte shumë i rezervuar në lëshimin e lejeve të tilla. Madje, kishte raste kur refuzoheshin edhe kërkesat për t'i dhënë lamtumirën e fundit një personi të afërm. Në mënyrë kategorike, këto kërkesa u refuzoheshin të rinjve, ndërsa me të moshuarit tregoheshin disi më “zemërgjerë”. Në ditë festash, ishte e ndaluar kategorikisht lëvizja për të dyja kategoritë.

8) Alma Liço rrëfen: “Nuk mbaj mendme saktësi sa orë zgjati ai udhëtim. Në të ngrysur mbërritëm në fshatin që ishte caktuar për familjen tonë, diku në kodrat e Dumresë. Makina ndaloj në mes të fshatit dhe rreth saj u afruan disa banorë të tij. Me një kuriozitet të natyrshëm, por dhe me një gëzim të lig se “armiqtë” kishin marrë “ndëshkimin e merituar”, u munduan të orientojnë shoferin të vijonte dhe disa metra më tutje drejt asaj kasolleje që ishte caktuar për ne. Nuk kisha parë kurrë diçka të tillë më parë. Ishte vërtet një kasolle e ndërtuar me shkarpa dhe e mbuluar me kashtë. Dyshemeja me dhe. Ishim të gjithë të mpirë. Më kujtohet se u futëm në kasollen e pandriçuar dhe prindërit e mi hapën një deng, ku ne fëmijët u shtrimë për të fjetur ... Ndërsa prindërit e mi e gdhinë tërë natën majë një deng, ku bisedonin me zë të ulët dhe pinin cigare pa fund. Erdhi mëngjesi. Kisha shpresuar se ajo që ngjau një ditë më parë të ishte një ëndërr e shëmtuar, por jo, gjithçka ishte e vërtetë. Ndesha në vështirimin e pashpresë të prindërve të mi. I pashë të shkatërruar. Sytë e tyre ishin përhumbur poshtë rrathëve të zinj. Im atë më ftoi të afrohesha pranë, dhe për herë të parë në jetën e tij më shpjegoi atë që po ndodhte dhe shkaqet e saj. Më foli për diktaturën e proletariatit, për luftën e klasave, për të atin e tij intelektual të ekzekutuar nga komunistët dhe se ne duhej të paguanim për këtë. Im atë nuk po fliste me një fëmijë dhjetë vjeç, por me një të rritur, që duhej të ndërgjegjësohej për atë që e priste. U ndjeva aq konfuzë, sa nuk isha në gjendje të bëja asnjë pyetje. Vetëm përpiqesha të kuptoja. Brenda tri ditëve, çdo gjë ndryshoi në atë që ishte jeta ime, çdo gjë që kisha besuar apo dëshiruar në ëndrrat e mia fëmijore nuk ekzistonte më.

Të internuarit kishin gjithashtu, obligimin torturues të paraqiteshin çdo mëngjes në zyrat e Këshillit të fshatit, për të vërtetuar prezencën e tyre.

Internimi ishte masë dënimi që jepej nga Komisioni i Internim Dëbimeve, me kohështrirje pesëvjeçare, por kjo masëpërsëritej çdo pesë vjet, deri në pafundësi. Rrjedhimisht, si të internuarit, ashtu dhe të dëbuarit politikë ishin përjetësisht të dënuar.

Një ditë pas mbërritjes në fshat, prindërit e mi u thirrën urgjentisht në zyrat e Sektorit, për të nisur punën. Si gjithë të internuarve e të dëbuarve të tjerë, atyre iu rezervuan punët më të vështira dhe të keqpaguara të bujqësisë⁹⁾.

Si reagues ndaj tyre banorët e atjeshëm? Po familjarët a vazhduan t'i mbanin lidhjet? Alma liço dëshmon:

Pas disa viteve qëndrimi dhe mbijetese në atë fshat, u bëmë më të pranueshëm për banorët e atjeshëm, kështu komunikimi u bë më i lehtë. Madje, me shumë prej atyre njerëzve të thjeshtë, vendosëm marrëdhënie miqësore, e cila vazhdon e tillë edhe sot e kësaj dite. Të çliruar nga indoktrinimi i diktaturës, janë të vetmit që kanë shprehur pendesë për mënyrën si na kanë trajtuar.

Kujtoj gjithashtu me dhimbje, se pjesa më e madhe e të afërmeve dhe miqve, i shkëputën lidhjet me familjen time, për shkak të frikës nga ndonjë ndëshkim i mundshëm i regjimit. Dhe ky gjykim nuk ishte i pabazë. Një i afërm i sime mëje, e pagoi me shkarkimin ngapuna ndihmën dhe mbështetjen që ofroi për regjistrimin tim në Politeknikumin “7 Nëntori”, në Tiranë. E degdisën për shumë vite larg familjes, në një fshat të largët, si mësues. Kështu, ajo tentativë e dëshpëruar e prindërve të mi, për të kryer shkollën e mesme pranë gjyshes në Tiranë, dështoi, pasi në fillim të vitit të dytë më përjashtuan nga shkolla, duke vrarë përfundimisht ëndrrën dhe nevojën e natyrshme të arsimimit.

Në kujtesën e Almës kanë mbetur edhe rrëfimet e të internuarve të tjerë në fshat:

9) Alma Liço kujton: Kujtoj me dhimbje zvarritjen e prindërve të mi në atë kalvar cilitës, pasi nuk ishin në moshë aq të re për ta përballuar. Kujtoj gjithashtu edhe refuzimin përçmues të fshatarëve që i konsideronin ata armiq. I njëjti trajtim më priste dhe mua e vëllanë nga fëmijët e tjerë. I njëjti trajtim edhe nga disa mësuese. Kujtoj me dhimbje se njëra prej tyre, një ditë ma përplasi në fytyrë, se sado të mësoja, kasma më priste...isha dhjetë vjeç. Një tjetër problem me të cilin u përballëm ishte dhe motra e vogël trevjeçare, e cila nuk mund të lihej vetëm në kasolle, ndërkohë që unë dhe vëllai ishim në shkollë, dhe prindërit në punë. Për një vit e kam tërhequr zvarrë, në mes të baltës motrën e vogël, në shkollë, bashkë me mua. Çuditërisht, u pranua që ajo të qëndronte në bankën e fundit. Si të kishte kuptuar situatën, ajo vogëlushe me pamje engjëjllore, qëndronte pa lëvizur dhe pa kërkuar asgjë.

Disa prej familjeve me të cilat ndamë vuajtjen e përbashkët të dënimit, kishin kaluar më parë në kalvarin e internimit në Krujë apo Tepelenë. Fqinja jonë, me të cilën ndamë për shumë vite të njëjtën banesë, e quajtur Pirraje Mustafaraj, një zonjë e moshuar me origjinë nga Vlora, me lot në sy kujtonte se pas arratisjes së të shoqit, së bashku me katër fëmijë të mitur ishte internuar në Kampin e Krujës. Për shkak të kushteve të tmerrshme, shumë fëmijë humbën jetën në atë kamp, ndër të cilët edhe dy vajzat e saj të mitura, binjake.

Po aq e trishtueshme ishte edhe historia që na tregonte Luçie Mirakaj. Në ndryshim nga qytetarët e jugut të Shqipërisë që internoheshin në zonat veriore, kjo zonjë, qytetare e Shkodrës, së bashku me familjen e saj të madhe, ishin internuar në kampin me tela me gjemba të Tepelenës e atë të Porto-Palermos. Ajo kujtonte trajtimin çnjerëzor të stafit të kampit. Gra dhe vajza që për arsye nga më banalet, fshikulloheshin me kamxhik prej tyre. Ishte gati në kufijtë e të pabesueshmes, që në apelin, i cili kryhej tre herë në ditë, duhej të paraqiteshin edhe fëmijët. Vocërrakët që për shkak të moshës, nuk mund t'i përgjigjeshin apelit, duhej patjetër të qanin që të vërtetonin prezencën e tyre. Nënata e ngrata detyroheshin t'i lëndonin këta fëmijë, që t'u shkaktonin të qarën. Si të gjitha gratë e tjera që kishin fëmijë të mitur, Zonja Luçia, i nënshtrohej çdo ditë këtij rituali. Dy fëmijët e saj, e në veçanti i biri që ishte vetëm disa muajsh, duhej t'i përgjigjej apelit duke qarë.

Sa aktiv ishte Sigurimi i Shtetit dhe cilat ishin disa nga mënyrat se si shantazhonte?

Pas disa vite vuajtjesh në atë fshat, pati një tentativë tjetër nga ana e Sigurimit të Shtetit për të rekrutuar si bashkëpunëtorë, mamën time. E mbaj mend shumë mirë atë ditë, pasi isha bashkë me të. Për të garantuar sekretin e kërkesës që do t'i bëhej mamës sime, ishte përgatitur edhe një skenar. Disa nga gratë e familjeve të internuara që posedonin makina qepëse në shtëpi, duhej të paraqiteshin tek Kryetari i Këshillit të NB Belsh, ku do t'u bëhej presion e do të kërcënoheshin për penalizime dhe dënime nëse përdornin makinat qepëse për nevoja të fshatarëve të tjerë. Dhe nuk kishte asgjë për t'u çuditur, pasi ligjet e asaj kohe ndalonin çdo aktivitet të ushtruar në mënyrë private. Madje, dy prej tyre ishin dënuar me gjoba të rënda për diçka të tillë. Këto gra të gjora, hynë një nga një në zyrën e kryetarit, ku siç ishte parashikuar, u shantazhuan pikërisht për këtë arsye. Ndërsa për mamën time ishte rezervuar diçka tjetër.

Pasi e komplimentuan për qëndrimin e saj korrekt në ato vite, e joshën me të drejta studimi për fëmijët e saj, sigurisht në këmbim të bashkëpunimit me ta. U përsërit e njëjta situatë, sikurse me tim atë. Refuzimi i saj u shoqërua me përplasje grushtesh mbi tavolinë, me kërcënime për të ardhmen e fëmijëve, të cilët, sipas tyre do zvarriteshin e do vdisnin kodrave të Dumresë. “Premtim” i mbajtur. Asnjë ngafëmijët e familjeve të internuara nuk u lejua të arsimohesh.

Në rrjedhën e atyre viteve pati ndonjë rast sporadik, ku individë që i përkisnin familjeve të persekutuar të binin pre e shantazhit të bashkëpunimit me Sigurimin e Shtetit. Në këmbim të disa favoreve shumë të vogla, ata u trajtuan shumë keq, duke u përdorur si dëshmitarë në gjyqe politike apo demaskime publike kundër bashkëvuajtësve të tyre. Ky fenomen e përshkallëzoi me tej frymën e pasigurisë dhe përkeqësoi frymën e mirëbesimit reciprok me ta, aq të nevojshëm për mbijetesën në atë skëterrë. Pavarësisht këtyre rasteve, vuajtja e përbashkët në shumë vite, bëri që familjet e dëbuara dhe internuara të ndërtonin miqësi shumë të forta dhe të mbështesnin njëra-tjetrën. Shumë prej tyre u lidhën dhe me anë të krushqive, duke bashkuar fatet e fëmijëve me martesë.

Alma Liço, në kujtimet e saj, sjell edhe këtë reflektim lidhur me ushtrimin e të drejtës së votës:

Nuk mundem të harroj pjesëmarrjen time të parë në votimet farsë që siguronin vazhdimësinë e sundimit të shtetit komunist. Nuk kishte alternativa konkurruese. Kandidatët për të cilët do të hidhej një copë letër në kuti, ishin të përzgjedhur nga partia-shtet.

Prej mëse një muaji, nëpër muret e shtëpive dhe dyqaneve ishin ngjitur postera e zhgarravina slloganesh në të cilat shkruhej: “Votat tona plumb për armikun”. I lexoja me pështjellim, dhe natyrshëm më lindte pyetja... vallë kush ishte armiku?... dhe po aq e qartë ishte dhe përgjigjja: ...sigurisht isha unë...ishin prindërit e mi...ishin të internuarit e tjerë... me pak fjalë, vota ime ishte plumb kundër vetes sime, qesharake dhe cinike njëkohësisht. Ashtu siç ma kishte përshkruar im atë, një anëtar i komisionit të votimit më zgjati një fletushkë në të cilën dallova disa emra të shkruara me dorë. Dhjetëra sy po ndiqnin me padurim dhe keqdashje lëvizjet e mia. Nën peshën e papërballueshme të atyre vështrimeve, pa e zgjatur, e palosa atë fletushkë dhe e hodha brenda një kutie të mbështjellë me copë të kuqe. Në mënyrë të përshpejtuar, të njëjtin veprim bënë dhe prindërit e mi, dhe pas dy minutash morëm rrugën e kthimit për në shtëpi.

Ajo maskaradë hipokrite, ajo gënjeshtër e madhe do të kulmonte në mbrëmje kur do të publikoheshin rezultatet e votimit...kishin marrë pjesë në proces 99.90% e personave të regjistruar dhe po i tillë ishte edhe rezultati i numërimit të votave. Asnjë votë kundër. Impresionuese.

Është e pamundur që përjetimet e një jete të tërë, të mbushur me tmerre dhe privacione të të gjitha llojeve, të përmbledhen në një rrëfim të shkurtër. Kujtimet dhe refleksionet që lidhen me vitet e trishta të fëmijërisë, Alma Liço i ka përshkruar në librin e titulluar “Krahë të këputur” në dy vëllime, botimi i të cilit u mundësua nga Instituti i Studimit të Krimeve të Komunizmit.

Në këtë prezantim modest, homazh për të gjithë bashkëvuajtësit e saj të kudondodhur, Alma Liço sjell edhe refleksionet dhe zhgënjimet e saj për mënyrën se si u trajtuan dhe vazhdon të trajtohen ata edhe sot:

Rënia e regjimit u pasua nga zhgënjimi që solli mosbërja e drejtësisë për krimet e tmerrshme që përjetuan. Në rrjedhën e viteve të postkomunizmit, kam vuajtur bashkë me ta sorollatjet e turpshme në kërkim të pronave të grabitura, që në kundërshtim me Kushtetutën dhe Konventën e të Drejtave të Njeriut, nuk u kthyen kurrë, por u tjetërsuan në mënyrën më të pacipë e mizore. Së bashku me ta, kam provuar shkarkimet nga detyra, me pasojë shkatërrimin e administratës shtetërore, në çdo rast të rotacionit të pushtetit. Të cfilitur nga jeta, bashkëvuajtësit e mi, sigurisht ata që ende nuk ia kanë mbathur nga Shqipëria, po i kalojnë këto vite dyerve të gjykatave, në kërkim të një strehe, ose në pritje të lëmoshave të kompensimit të turpshëm e mjeran. Kam vuajtur bashkë me ta mashtrimin e një dëmshpërblimi selektiv e të cunguar vetëm për një kategori të dënuarish. Kam parë lotët e nënave të kampit të Tepelenës, që besonin se ligji që parashikonte dëmshpërblimin e tyre, do të zbatohej ndonjë ditë. Por kjo kurrë nuk ndodhi, dhe nuk ka asnjë vullnet të ndodhë. Madje, evidentohet e kundërta. Ndryshimet ligjore të propozuara vitin e fundit, me një cinizëm e keqdashje të pashembullt, e minimizojnë në maksimum numrin e të persekutuarve politikë që meritojnë dëmshpërblimin e krimeve të pësuar.

Dëshmitë e paraqitura në këtë prezantim i konsideroj gjithashtu homazh për të katër brezat e familjes sime që kaluan nëpër këtë kalvar, e në veçanti për atin tim, i cili mbylli sytë katër vite më parë. Ai mori me vete brengën e madhe se kurrë nuk iu kërkua ndjesë për vuajtjet e pamerituara, kurrë nuk u kompensua për gjithçka iu grabit. Im atë mori me vete dhimbjen e së njëjtës luftë klasash,

kur fëmijët e tij u flakën nga puna në rrugë të madhe.

Për të gjitha këto arsye, në përfundim të kësaj trajtese, urojmë dhe shpresojmë që konkluzionet dhe rekomandimet e kësaj Konference, të përcjellin mesazhin e rritjes së vëmendjes e ndërgjegjësimit institucional dhe publik, për të kontribuar e orientuar drejt evidentimit të të vërtetave të mëdha tragjike që viktimizuan qindra, mijëra të pafajshëm, e për rijedhojë dënimit institucional të atyre krimeve. Ky hap i domosdoshëm, do t'i shërbejë vendosjes së drejtësisë së munguar, do t'i shërbejë qetësimit të shpirtrave të dhunuar, do t'i kontribuojë ekuilibrit të një shoqërie ende të përçarë e të lodhur nga tranzicioni i tejzgjatur.

Aneks

Alma Liço Mirakaj - Profil

Alma Liço Mirakaj vjen me dëshmi direkte mbi periudhën e saj të internim-dëbimit dhe refleksione mbi kohën, shkakun, mënyrën se si u kryen, pasojat që tjetërsuan jetët e familjarëve të saj. Dëbimi i familjes së saj nga qyteti i Tiranës, u krye në vitin 1968. Së bashku me 15-20 familje te tjera të internuara ose dëbuara, pak a shumë në të njëjtën periudhë, u vendosën në zonën Dumresë, në fshatin më të largët të saj, të quajtur Dragot. Atje u trajtuan si armiq të partisë dhe të popullit. Si pothuajse të gjitha internim-dëbimet e familjeve të konsideruara kundërshtarë të regjimit komunist, ai vazhdoi deri në rënien e tij në vitin 1991.

Familja e saj atëkohë përbëhej nga pesë anëtarë, dy prindërit dhe tre fëmijë të mitur. Në ditën e ekzekutimit të vendimit të dëbimit ajo mbushte 10 vjeç. Shkaku i dëbimit të familjes ishte i gjyshi, Muamer Liço, i cili kishte studiuar për drejtësi në Universitetin e Harvardit, dhe kish ushtruar profesionin e avokatit në qytetin e Korçës. Si nacionalist, ishte përfshirë në lëvizjen dhe aktivitetet e Ballit Kombëtar.

Persekucioni komunist viktimizoi katër breza në familjen e saj: gjyshi, i dënuar në vitin 1945 me pushkatim, dy prindërit e saj me tre fëmijët e tij për 23 vite në internim - dëbim; si dhe fëmijët e vetë Almës, që u lindën dhe kaluan vitet e para të fëmijërisë në fshatin e dënimit.

INTERNIM-DËBIMET FAMILJARE NË ZONËN E DUMRESË 1968-1991: DËSHMI DHE REFLEKSIONE

Të dhëna mbi familje të internuara në Belsh

Ndërmarrja Bujqësore e Belshit ishte e përbërë nga disa sektorë bujqësorë, të cilat pas vitit 1967, u trajtuan për vendosjen e familjeve të internuara ose dëbuara. Kujtoj sektorin e Kosovës, Fierzës, Gjyralës, Xibrakës dhe Dragotit. Në këtë të fundit, ku jetoi familja ime, u vendosën 22 familje të internuara/dëbuara, me 106 anëtarë. Ndonëse nuk mund të jem plotësisht e saktë, pak a shumë një numër i ngjashëm familjesh u vendosën dhe në fshatrat e tjera.

Nr.	Familja	Origjina	Dëbuar nga	Internuar nga	Shkaku
1	Sali Doko dhe bashkëshortja	Kolonjë	Qyteti Elbasan		Një vëlla i arratisur
2	Sami Doko, bashkëshortja dhe dy djem të mitur	Kolonjë	Qyteti Elbasan		Një vëlla i arratisur
3	Birjan Mirakaj, e ëma, bashkëshortja, dy fëmijët të mitur	Tiranë		Qyteti Tiranë	Babai i ekzekutuar
4	Gjolek Mustafaj, e ëma, e shoqja dhe tre fëmijë të mitur	Vlorë	Qyteti Elbasan		Babai i ekzekutuar
5	Jonuz Musai, e ëma, vëllai dhe dy motra. Ndërkohë i ati ishte dënuar 10 vite. Gjatë periudhës së dëbimit, u burgosën dhe Jonuzi me të vëllanë	Korçë	Qyteti Elbasan		Xhaxhai i arratisur
6	Nevzat Liço, bashkëshortja, tre fëmijë të mitur	Korçë	Qyteti Tiranë	Rrethi Kukës	Babai i pushkatuar

Nr.	Familja	Origjina	Dëbuar nga	Internuar nga	Shkaku
7	Lumturi Liço, i biri	Korçë	Qyteti Tiranë		Xhaxhai i arratisur
8	Imer Nerguti (familje e madhe me djem, nuse dhe të mitur)	Kukës	Qyteti Tiranë		Babai i pushkatuar
9	Hajdar Aliçka, bashkëshortja dhe dy djem	Kolonjë	Qyteti Elbasan		Një vëlla i arratisur
10	Luigj Frroku, e ëma, bashkëshortja dhe tre fëmijë të mitur	Tiranë		Qyteti Tiranë	Një vëlla i arratisur
11	Safet Duro, bashkëshortja, i biri, e kunata dhe e mbesa	Përmet	Qyteti Elbasan		Një vëlla i arratisur
12	Safet Duro, bashkëshortja, i biri, e kunata dhe e mbesa	Përmet			Një vëlla i arratisur
13	Fuat Çela, e ëma, bashkëshortja, tre fëmijë të mitur	Korçë			Vëllai i ekzekutuar
14	Familja Çerkezi, disa djem dhe familjet e tyre				
15	Agim Xhaferri, e ëma dhe dy motra	Dibër		Qyteti Tiranë	Një vëlla në burg

INTERNIM-DËBIMET FAMILJARE NË ZONËN E DUMRESË 1968-1991: DËSHMI DHE REFLEKSIONE

Nr.	Familja	Origjina	Dëbuar nga	Internuar nga	Shkaku
16	Gazi Aliçka, bashkëshortja	Kolonjë	Qyteti Elbasan		Kryefamiljari shumë vite në burg
17	Ali Zita, bashkëshortja katër fëmij të mitur	Tiranë	Qyteti Tiranë		Një vëlla i arratisur
18	Zyhdi Zita, bashkëshortja, tre fëmijë të mitur	Tiranë	Qyteti Tiranë		Një vëlla i arratisur
19	Kadri Zita, bashkëshortja dhe tre fëmijë të mitur	Tiranë	Qyteti Tiranë		Një vëlla i arratisur
20	Ernest Andrachio	Shkodër		Qyteti Shkodër	E ëma dhe i vëllai në burg
21	Hasan Kulla, bashkëshortja, tre fëmijë të mitur	Korçë	Qyteti Elbasan		Të ekzekutuar dhe të burgosur familjarë
22	Zenel Qyteza, bashkëshortja, dy fëmijë të mitur	Korçë		Qyteti Elbasan	Një vëlla i arratisur
23	Fatime Zita dhe e bija	Tiranë	Qyteti Tiranë		Një djalë i arratisur

Natasha Llanaj

Përpunja

Veprimtare e të drejtave të njeriut

Qyteti minator i Selenicës në Vlorë

ABSTRAKT

Merret në analizë qyteti i vogël minator i Selenicës në Vlorë, i kthyer në vend internimi dhe izolimi për shumë kundërshtarë të regjimit.

Ashpërsimit të luftës së klasave, humbjeve të jetës së minatorëve në galeritë e minierës, iu shtua dhe frika se kush e kishte radhën të merrej i detyruar apo kush po sillej me Gazin 69, i frikshëm jo vetëm te familjet direkt të goditura, por për gjithë qytetarët dhe më gjerë, për të gjithë lokalitetin me rrethinat, Lubonjë, Picar, etj

Modestisht dua të shpreh mendimin dhe qëndrimin tim të kahershëm dhe të sotshëm në raport me diktaturën komuniste të Shqipërisë sonë dhe falënderoj organizatorët që besuan tek unë dhe më dhanë mundësinë të shprehem. Nuk vij si historiane, por vij si studiuese, si qytetare bashkëjetuese në një vend të izoluar ose siç quhej vend internimi.

Secilin nga ne e ka munduar dhe e mundon pyetja, a kam bërë sa duhet, për çlirimin dhe demokratizimin e kësaj shoqërie që i ka munguar shumë liria? A i kemi njohur ne brezat me sakrificat e prindërve dhe gjyshërve të tyre, me kalvarin e vuajtjeve për mbijetese në një nga vendet me diktaturën më të egër? Sigurisht që ne të gjithë kemi një bilanc, por a ka qenë ky i mjaftueshëm? Unë them se jo, prandaj, siç thotë miku im, Visar Zhiti, edhe duke vrapuar, ne jemi të vonuar.

Këto kanë qenë disa nga arsyet që unë u përfshiva në projektin Dialog dhe Informim për të shkuarën komuniste të Shqipërisë dhe tani në këtë konferencë për të mohuarit nga regjimi, sepse e kaluara nuk harrohet ajo ka lënë gjurmë që janë pjesë e qenësishme e së tashmes. Për këtë iu ktheva kujtimeve sa familjare dhe shoqërore të qytetit të Selenicës në rrethin e Vlorës dhe jo vetëm. Kam shfletuar qindra faqe dokumentesh, ku në mënyrë rrëqethëse pasqyrohet mizoria e atij regjimi që burgosi, pushkatoi, dëboi dhe internoi shumë familje nga vatrat e tyre.

Por cilët ishin këta njerëz?

Këta njerëz ishin ajka e intelektualëve shqiptarë të shkolluar në Universitetet më të mira të Evropës, njerëz të guximshëm që donin të zbatonin modelet e shoqërive më të përparuara të Perëndimit, këta ishin njerëz që ishin kundër rrëmbimit të pronës së tyre, këta ishin njerëz që e kishin kuptuar rrezikun e instalimit të diktaturës dhe izolimit të vendit. Këta ishin njerëz që donin lirinë e tyre dhe e kuptuan që po ua rrëmbenin atë.

Në këtë burg të madh dhe të izoluar ku jetonim të tërë, ata ishin më të dënuarit, sepse edhe në se do të kishin fatin të dilnin gjallë nga burgjet e Spaçit dhe të Burrelit, ndjekja dhe përndjekja e tyre do të vazhdonte edhe me fëmijët në barkun e nënës të familjarëve të tyre.

Janë gjurmë që nuk harrohen të nderuar miq, por që fisnikërisht të mohuarit e regjimit, na treguan se janë modeli më i mirë i shoqërisë sonë, ata jo vetëm nuk u hakmorën për padrejtësitë që u bënë, por kanë qenë dhe mbeten modeli i

tolerancës, bashkëpunimit dhe bashkëjetesës së shoqërisë sonë.

Po ata që shkaktuan këtë kalvar të vuajtjeve të këtij populli, të qindra e mijëra njerëzve të mohuar nga regjimi, që i burgosën, i varën, i pushkatuan, u morën pronat, shtëpitë, mbi të gjitha lirinë, çfarë bënë? A kërkuan minimalisht ndjesë? Mendoj se ende jo!

Çfarë mund të themi dhe si është e mundur të nderuar miq, që në emër të një jete ku do të hahej me lugë floriri, në krye të partisë-shtet, një grup njerëzish në plenum dhe komitete partie, apo edhe në Komitetin Qendror të merren vendime me vdekje, kur këto vendime qoftë edhe formalisht merren nga gjykatat! Që këtu shkelet e drejta e njeriut në mënyrë flagrante, qoftë edhe një rast i vetëm po të ishte. Të mbrosh sot Enver Hoxhën është si të mbrosh krimin me vetëdije apo pavetëdije, se shumë thonë e hëngrëm një copë bukë.

Dëshmitë rrëqethëse të shpalosura jo vetëm nga të mohuarit e regjimit, po edhe nga historianë seriozë, me fakte dhe dokumente, na ndihmojnë të gjithëve si qytetarë, të përgatisim të përballemi me guxim me të kaluarën. Është detyra jonë të përgatisim breza të rinj, për sot dhe për nesër, t'i bëjmë njerëz të drejtë dhe të virtytshëm të mbrojnë veten dhe shoqërinë. Të mbrojnë shoqërinë dhe të mos lejojnë të asfiksohet nga muret e dhunës dhe arrogancës së çdo lloj pushteti.

Vetëm në vitin 1983 sipas disa vendimeve të Komisionit të Dëbim Internimeve, janë dëbuar dhe internuar qindra familje dhe individë. /Dosja 250 dhe 251, lista e dëbim internimeve/. Po ju paraqesim vetëm disa vendime të vitit 1983 që kemi mundur të shfletojmë.

27.12.1983, faqja 136, janë dëbuar dhe internuar në zonat dhe fshatrat më të thella të Vlorës dhe Selenicës 122 familje dhe individë.

53 Familje në datën 22.10.1983, faqja 98, vetëm me 19.12.1983, /dosja 251, faqja 66/ janë dëbuar dhe internuar 119 familje dhe individë.

Vetëm me një vendim po të këtij viti janë dëbuar dhe internuar nga qyteti i Vlorës mbi 60 familje.

Nëse do të paraqitnim dhe shumë lista të tjera do të ishte një numër pafund. Por edhe një edhe dhjetë po të ishin, përse dhe për kë?

Përse do të shkatërrohej jeta e tyre dhe familjeve të tyre, ëndrrat dhe rinia e tyre do të vriteshin dhe ndërpriteshin, përse dhe për kë?

Kampet e izolimit ose kampet e hapura si Selenica dhe shumë zona të thella të Vlorës dhe të Shqipërisë nuk mund të krahasohen me burgjet e Spaçit dhe të Burrelit ku humbën jetën dhe rininë e tyre shumë nga elitat e kombit, por ishte një jetë e vështirë nën vëzhgimin mbytës të Sigurimit të Shtetit.

Në çdo hap të jetës që do të bëjë do të duhej miratimi i organizatave të Partisë, do të duhej miratimi i operativit të Sigurimit. Edhe për të shkuar në spital në Vlorë do të merrje lejen e operativit, nuk mund të takoje dhe të merije pjesë në gëzimet dhe fatkeqësitë e të afërmeve, miqve sepse do të krijoje problem edhe për ata.

Dikush mund të më thotë se në atë qytet dhe ato zona të tilla jetonin edhe njerëz të tjerë, sigurisht atje jetonin dhe unë kam shumë respekt dhe mirënjohje për të gjithë ata njerëz që me mbështetjen e heshtur dhe herë të hapur ndaj të internuarve sfiduan regjimin. Por sigurisht një pjesë e mirë që diktatura i bëri qenie të modeluara shtetërore, me vigjilencën e tyre në thonjëza e bënë më të rëndë jetën e të internuarve, sepse nuk e dije nga do të ruheshe më parë.

Selenica është një qytet i vogël minatorësh me një nga minierat më të vjetra të Shqipërisë, me serën e së cilës ishin shtruar rrugët e Evropës, por 36 kilometrat e saj për në Vlorë nuk ishin shtruar kurrë. Qyteza mblidhte punëtorë edhe nga fshatrat përreth. Vështirësia e punës në minierë, tymi dhe bloza e zezë e shkrirjes së serës shkatërronin mushkëritë jo vetëm të minatorëve që nuk i kalonin të 60-tat, por të gjithë qytetarëve.

Ekonomia familjare ishte shumë e varfër, ende i kam para syve fëmijët e vegjël duke trokitur tek njëri- tjetri për një lugë salcë apo një filxhan vaj, apo si e ndanin rrogën me njëri- tjetrin, kush e merrte i pari, dhe kështu qarkullonte në gjithë lagjen deri savinte rroga tjetër dhe shlyenin borxhet. Një varfëri që e kemi ndjerë të gjithë.

Këtyre pamjeve, iu shtuan netëve në errësirë edhe ardhjet e familjeve që kishin lënë të detyruara shtëpitë dhe vatrat e pronat e tyre.

Nëpër mend më kalojnë dëshmitë e gjalla të familjeve të paratë ardhura në këtë qytet të dëbuar dhe të ndëshkuar padrejtësisht nga regjimi, familja Murtaj, Xhaferaj një familje me djem të talentuar që kontribuan dukshëm në jetën e qytetit si piktorë dhe duarartë por që nuk patën fatin që fëmijët e tyre të shkolloheshin me arsim të lartë. Është një nga pengjet që mund të ketë jo

vetëm prindi dhe fëmija, por edhe shokët dhe mësuesit e tyre për këtë ndalim në arsimimin e tyre.

Lufta e klasave kërkonte që këta të mos arsimoheshin më tej se bëheshin më të rrezikshëm për pushtetin e Diktatorit.

Familja Ndreu e vendosur në Lubonjë të Selenicës, historinë e ndëshkimit dhe burgosjeve të tyre e kemi dëgjuar në shumë dëshmi dhe studime të historianëve. Por unë doja vetë ta prekja nëpërmjet disa dokumenteve:

“/a//n apo krimin” në thonjëza të kësaj familjeje.

Dosja Xhelal Ndreu

Një familje me 70 anëtarë pasi Cen Elezi doli në mal si kundërshtar i qeverisë komuniste filloi një kalvar i vërtetë vuajtjesh, burgosjesh dhe internimesh për këtë familje.

Xhelal Ndreu kishte bërë Shkollën Teknike ku drejtor ishte Hari Fultz dhe me shpresën se pushteti komunist do të binte dhe do të ndërtohej një shtet perëndimor bashkëpunojnë me angloamerikanët. Të tjerë vëllezër nga frika e arrestimeve tentojnë të arratisen, por nuk munden t’i shpëtojnë arrestimeve dhe dënimeve.

Bashkëpunimi i tyre me organizatën “Bashkimi Demokratik”, është një tjetër dëshmi e përpjekjeve të tyre kundër shtetit komunist dhe vendosjen e një shteti sipas modelit perëndimor.

U konfiskohet pasuria dhe fillojnë dëbim internimet e tyre në Berat, Tepelenë, Valias, Porto Romano, Kripore, Sevaster, Xhuherinë, Llakatund, Lubonjë.

Djemtë e kësaj familjeje bëjnë të gjithë së bashku rreth 130 vjet burg.

Një familje që pësoi një kalvar vuajtjesh dhe persekutimesh në burgje, kampe dhe zona të thella, pa asnjë të drejtë shkollimi të lartë, edhe pse ishin nxënës të shkëlqyer që do ndiqeshin dhe përndiqeshin në çdo hap edhe në bangat e shkollës me denigrimin si armiq të pushtetit. Edhe sot është në kujtesë reagimi i shokëve që e donin Cezar Ndreun shokun e tyre, ndaj mësueses kandidate partie që e denigronte hapur si djali i një familje armike të popullit. Gjithçka bëhej në emër të popullit, fatkeqësisht.

Familja Hasanaj / Dosja Xhevdet Hasani

Në ligjëratë të zhdrejtë po mundohem të jap disa nga dëshmitë e tyre në hetuesi dhe në gjykimin e tyre për të kuptuar më mirë çfarë përfaqësonin dhe çfarë kërkonin këta njerëz që u arrestuan, u burgosën dhe u dëbuan nga shtëpitë e tyre.

Xhevdet Hasani, Pelivan Sako Hazizi, Guro Abazi, Irfan Shaska e shumë qytetarë të tjerë që përpiqeshin të reagonin mbas rrëmbimit dhe konfiskimit e pronës dhe varfërimit të njerëzve. Veprimtaria e tyre nënvizonte zgjimin e punëtorëve ndaj trajtimit të keqne pagë, gjendjes së rëndë ekonomike. Frymëzoheshin duke dëgjuar Zërin e Amerikës, Radio Londrën, Radio Komiteti /Shqipëria e lirë. Fjalimi i Ajzenhaurit që thoshte në atë kohë se duheshin bërë zgjedhje të lira në vendet e Demokracive Popullore, i frymëzonte këta njerëz për të kundërshtuar zgjedhjet e partisë që vendoste vetë përqindjen, siç shprehen në dëshmitë e tyre në hetuesi.

Rrëmbimi i pronës dhe lufta e egër e klasave shton revoltën e tyre dhe përpjekjet për të krijuar Partinë Agrare Demokratike “Vëllazërimi i fshatarëve për liri”.

Parimi kryesor i saj do të ishte bashkëpunimi ndërkombëtar i partive fshatare kundër reformave komuniste, Kooperativat bujqësore janë krijuar me forcë duke shkelur të drejtat e individit, pronësia mbi tokën. Këto materiale, në ligjëratë të zhdrejtë, theksoj gjithnjë janë marrë nga procesverbalet e hetuesisë dhe gjykimit të tyre. Këta njerëz u burgosën me rreth 20 vjet burg secili, por edhe familjet e tyre u dëbuan dhe persekutuan gjithë vitet e regjimit, tentuan të arratisen por nuk ja dolën dhe vazhduan pa asnjë të drejtë shkollimi, traumat e të cilave i paguan deri vonë.

Nëse do të ndalesha në çdo familje do të dëgjonim jo vetëm dëshmitë e përndjekjes dhe burgosjes së tyre, por do të kuptonim dhe ndjenim më mirë dhe nga afër vuajtjen shpirtërore të tyre dhe fëmijëve të tyre. Janë me dhjetëra dhe qindra familje që brenda ferrit të përgjithshëm komunist ishin më të ndëshkuarat.

Syri i Sigurimit të Shtetit dhe vigjilencës së partisë do t’i ndiqte në çdo hap deri edhe në vdekjen e tyre. Vetëm sepse ju dha një makinë miniere familjarëve të Selim Dalanit ish i burgosur politik, për ta përcjellë për t’u varrosur në vendin e tij, do të bëheshin mbledhje partie me orë të tëra, ku do të ndëshkoheshin edhe

njerëzit e partisë për zbutjen e luftës së klasave, do të dëshmonte një ish komunist në atë kohë.

Familje të tëra si Dibra, Aliaj, Meminaj, Lepenica, Premto, Sharra, Beqiri, Shaska etj., që dallonin vetëm nga origjina dhe shkollimi perëndimor do të ishin mjaft të rezervuar deri edhe në krijimin e familjeve të reja të tyre, biografia do t'i ndiqte në çdo hap. Vëzhgimit të Sigurimit të Shtetit nëpërmjet operativëve të tyre nuk i shpëtonte asnjë dhe asgjë, edhe muret kishin veshë, ishin ndrydhur edhe fëmijët në barkun e nënës. Ata mobilizonin në emër të vigjilencës së partisë shumë njerëz për të ndjekur çdo veprim, çdo fjalë të këtyre njerëzve dhe të informonin operativin.

Varfëria dhe frika e arrestimit dhe dëbimeve mbizotëronte kudo, por megjithëkëtë kam një mirënjohje për njerëzit e thjeshtë të këtij qyteti që në mënyra të ndryshme herë heshtur dhe herë me guxim dinin si të gjendeshin pranë. Sa më shumë varfërohej vendi, aq më e egër bëhej lufta e klasave dhe thellohej ndarja. Hije që kanë lënë gjurmë edhe sot në shpirtrat e të gjithë njerëzve. Nënë Duda, tregon me lot në sy mbas viteve '90, se si nuk kish mundur të shkonte as në dasmën e nipit të saj nga motra sepse ajo ishte nëna e armiqve të popullit, i kishte djemtë në burg. Ndarja kish tronditur familjet e shqiptarëve, kush më shumë e kush më pak këtë e kemi ndjerë të gjithë.

Nënë Melua, ajo grua fisnike që e donte dhe respektonte gjithë lagjja edhe sot është në kujtesën e bashkëqytetarëve, nuk do të mundte dot të bënte një punë qoftë edhe pastruese në shtet, në një shkollë, në një spital edhe pse vuante nga zemra. Kishte shumë fëmijë, por atë e përndiqte biografia e keqe politike e armiqve të klasës. Një drejtor shkolle zemërmirë e mori si pastruese, por edhe këtu e hoqën, sa zonjë ishte ajo grua, kur mund të gëzonte në demokraci ajo u shua dhe gjithë qytetit i erdhi keq.

Njerëz me diplomat e laurimit më të mira, me familjarët e tyre do të bënin jo vetëm punët më të vështira dhe të papërshtatshme, por nëpër brigadat ku punonin në bujqësi ose në minierë do të përjashtoheshin nga mbledhjet e punës si armiq të popullit se duhej thelluar ndarja, duhej ruajtur nga armiqët.

Veprime absurde, që sot duken të pabesueshme nga të rinjtë. Një fëmijë i një armiku nuk mund të merrte pjesë dhe të zgjidhej as në organet e pionierëve apo të rinisë në shkolla edhe pse mund të ishin nxënës nga më të mirët në mësim dhe në sjellje.

Këto janë gjurmë që dhembnin, janë gjurmë që nuk harrohen.

Ishte jo vetëm e shëmtuar por edhe poshtëruese dhe e frikshme të shihje në mëngjes ose pasdite familjet e internuara të paraqiteshin tek operativi i degës së brendshme për prezencën. Qyteti shihte herë me çudi, herë me kënaqësi nga besnikët e partisë, dhe me frikë kush e kishte radhën e arrestimit. Pra në sytë tanë me vetëdije apo pa vetëdije ishte gjithë shoqëria e përfshirë, indirekt njerëzit duhet të ruheshin të mos kishin fatin e tyre.

Shfleton dhe lexon shumë dokumente të Sigurimit të Shtetit dhe ndihesh shumë e trishtuar, e revoltuar dhe të zgjohen shumë kujtime dhembjeje që dikush sot edhe të mundohet t'i relativizojë, janë gjurmë që nuk harrohen, vetëm ata që i kaluan dhe ata me zemër të madhe mund t'i kuptojnë. Ajo që do më mbetet në mendje duke shfletuar dokumentet e dënimit dhe gjykit të tyre nuk rezulton të jenë tradhtarë të Kombit, kurthet dhe intrigat për ta ngriheshin që të vdisnin fjalën e lirë, është frika e partisë, se do rrezikonin pushtetin.

Pasi burgosi, pushkatoi dhe përndoqi e dëboi nacionalistët, pronarët, elitën e shkolluar në Perëndim, familjet e tyre, partia shtet do ta mprehte shpatën për bijtë e vet. Filloi lufta e egër brenda partisë, filluan burgosjet internimet me familjet e tyre, shumë familje erdhën në këtë qytet.

Familja e Pajo Islamit, familja Jakova, familja Belishova, Frashëri, Dermani, Ngjela, Hoxha, Dumi, Kerenxhi, Dishnica, Mamaqi, Dermani, Kruja, Cako, Themeli, Bedri Spahiu, Balluku e shumë e shumë të tjerë.

Gazet 69, / kështu quheshin makinat e sigurimit/ do të vini ditën natën, arrestonin, sillnin të tjerë. Të gjitha këto reflektonin frikë dhe ankth në gjithë qytetin. Një pjesë e këtyre njerëzve më parë në poste të larta shtetërore ishin përgjegjës dhe vendimmarrës të burgosjes dhe internimeve dhe kalvarit të vuajtjeve të të persekutuarve antikomunistë. Një pjesë panë dhe prekën nga afër se ëndrrat e tyre për një shtet të drejtë ishin një iluzion, një pjesë edhe reaguan. Dënimi, burgosja, dëbimi dhe poshtërimi i tyre do të ishte po aq i egër nga partia e tyre sa edhe të tjerëve antikomunistë më parë. Ruheshin këta nga kontaktet me njerëz, ruheshin njerëzit nga kontaktet me ta dhe rituali i paraqitjes së përditshme tek operativi i degës. Qytetarët e kuptonin ardhjen e tyre nga lëvizjet e sigurimit, bëheshin gati shtëpitë e tyre me aparaturat e përgjimit dhe në mesnatë ishin aty.

Ku do të punonin? - lind pyetja. Sigurisht në punët më të vështira që nuk

kishin asnjë lidhje me diplomimin e tyre. Familjet dhe fëmijët e tyre e vuanin edhe më shumë qoftë edhe për faktin kishin jetuar më mirë se të tjerët, qoftë edhe për faktin cili ishte faji i tyre. Kishte pamje nga më të ndryshmet në qytet, frikë dhe ankth për të nesërmen. Skërmitje dhëmbësh mbledhje për forcimin e vigjilencës së partisë, kinezërira me nxënës shkollash duke kaluar para shtëpive të tyre duke bërtitur në kor: *Parti / Enver!*

Varfëria rritej çdo ditë dhe njerëzit që pritnin me shpresë, antikomunistët e parë që merrnin zemër dhe thoshin me njëritjetrin se po i vjen fundi këtij regjimi, gjithçka mendonte ai qytet. Po çfarë gjen duke shfletuar dokumentet e tyre të hetuesisë dhe gjykimit, në shumicën e rasteve nuk bien dakord me thellimin e luftës së klasave dhe ndarjen në armiq, gjen reflektim tek ta për qëndrimin ndaj të persekutuarve antikomuniste si Liri Belishova, etj.

Pra prirja për refleksion ekziston tek të gjitha qeniet humane. Por a mund ta bëjnë këtë ekzekutorët dhe përgjegjësit e gjallë të këtij gjenocidi? Do të ishte gjest jo vetëm i mirëpritur moral, por reflektimi i tyre do të besohej duke u larguar nga çdo hallkë dhe qelizë shtetërore që mund të jenë, do të bas këpunonin për gjetjen edhe të eshtrave të shumë viktimave të pafajshme ku familjarët e gjenocidit komunist të kishin një varr për të ngushëlluar familjarët e tyre.

Në brezin e dytë të internuarve nga radhët e partisë, përveç refleksionit ndaj të persekutuarve antikomunistë, bie në sy një element tjetër, ata nuk pranojnë të quhen armiq të popullit, *armik i partisë* po, do të shprehej Pajo Islami apo Dashnor Mamaqi. Në dosjen 12552/A të hetuesisë dhe gjykimit të Dashnor Mamaqit, 22 dhjetor 1975, lexojmë:

“Unë kam pasur pikëpamje të kundërta me Partinë në drejtim të luftës së klasave. Nuk kam qenë dakord me Partinë se në socializëm, lufta e klasave nuk shuhet... Nisur nga kjo pikëpamje unë gjatë gjithë kohës kam mbajtur qëndrime të pajtimit e të afrimit me elementë të damkosur e armiq, duke i marr këta në mbrojtje ngagoditjet që u bëheshin...”

“Pikëpamja ime ka qenë se në situatat e një qetësie relative në marrdhëniet ndërkombëtare duhet të zbutet lufta e klasave. Në vlerësimin e kuadrit kam vënë profesionin mbi politikën.”

Çfarë do të ndodhte me të dhe familjen e tij? Do të burgosej dhe nuk do të dilte i gjallë nga burgu, familja e tij do të ndiqej dhe do të përndiqej edhe aty ku

i sollën në Selenicë. Vajzave do t'iu shkatërrohej familja dhe nuk do të mund të jetonin pranë fëmijëve të tyre. Me gjithë shkollimin dhe profesionalizmin e tyre të njohur do të bënin punë nga më të rëndomtë në bujqësi. E njëjta gjë mund të thuhet edhe për familjet e tjera Jakova, Ngjela etj. Kadri Hoxha, shef i misionit ushtarak i Republikës së Shqipërisë në Bari, do të dënohej, internohej në Selenicë për bashkëpunim me elementë antiparti dhe mbështetës i anglo-amerikanëve. Edhe aty do të ndiqej dhe denigrohej me vajzën e tij, apo trauma e vajzës së Tuk Jakovës.

Dosja Pajo Islami, dosja e anonimizuar.

Pajo Islami, një nga figurat qendrore të partisë që do të kishte fatin e shumë dhe shumë njerëzve të tjerë që u burgosën dhe u internuan. Në Konferencën e Tiranës ai do shprehej kundër kultit të individit dhe do të shprehte zhgënjimin e tij për udhëheqjen e partisë, privilegjet e familjarëve dhe indiferentizmin ndaj kushteve të vështira të punës dhe jetesës së punëtorëve. Do të dëbohej familja e tij në disa vende, Lubonjë, Selenicë, etj. Duke shfletuar në dosjen e tij *Dosja e anonimizuar Pajo Islami*, një pasqyrë të funksionimit të strukturave të Sigurimit që të duken absurde dhe të pabesueshme. Me dhjetëra njerëz, gjithë sy e veshë, për të ndjekur një njeri. Kudo ku shkonte kishte një njeri mbrapa, operativi instruktonte njerëz të ndryshëm të rrethit edhe miqësor dhe shoqëror, shokë pune, shofer, që do ta ndiqnin.

“Një do të thoshte e takovapara disa kohësh tek Banka dhe më tha, që përjashtimi yt nga Partia nuk është i drejtë./ një dëshmitar.

“Një tjetër do të informonte e takova tek hotel “Dajti” dhe më tha, si e kish kundërshtuar Adil Çarçanin”.

Një tjetër do ta ndiqte edhe kur dilte me familjen deri tek kodra dhe do të informonte. Një makinë e tërë njerëzish mbas një njeriu, kjo është një dëshmi për funksionimin e gjithë të dëbuarve dhe njerëzve të lirë në thonjëza dhe jo të lirë. Lexon letrën e përletur të nënës së Pajos drejtuar Mehmet Shehut, që kërkon t'ia sjellin djalin pranë dhe zbulon fytyrën e regjimit.

Pafund dëshmi dhe njerëz që do ta provokonin dhe do t'i hiqeshin si miq. Ky ishte shteti që shkatërroi dhe burgosi një popull të tërë shpirtërisht dhe fizikisht partia. Letra anonime pafund që morën në qafë shumë njerëz.

Ky ishte qyteti im në kohën e diktaturës.

Shpresoj sadopak të kem kontribuar në atë që kemi ndjerë duke jetuar atje, dhe disa dëshmime që kemi mundur të shfletojmë. Për një gjë ju siguroj, që gjithçka është e vërtetë, por është vetëm minimumi i asaj që ka ndodhur. Duhet më shumë punë nga të gjithë ne për të njohur nga afër të shkuarën për t'i shërbyer të tashmes dhe të ardhmes së vendit tonë. Qëndrimin e mbajtëm në 90-tën, por përballja vazhdon. Ende sot sheh shumë nga përgjegjësit e këtij gjenocidi edhe në poste dhe detyra shtetërore dhe kjo është për të ardhur keq.

Fiona Todhri

Eris Dhamo

Universiteti i Tiranës

Identiteti dhe profili i grave të dënuara politike në periudhën komuniste (1946-1990)

ABSTRAKT

Sot, shoqëria jonë ndihet në borxh ndaj figurave historike të dënuara politikisht gjatë periudhës komuniste, për njohjen dhe përcjelljen brez pas brezi të vlerave shumëdimensionale të tyre përmes fakteve, dëshmimeve dhe përvojave të të gjitha grave e burrave që vuajtën dhe u privuan pa të drejtë jo vetëm nga liria, por dhe nga ëndrra e tyre për një vend më të mirë dhe të lirë. Me këtë fokus ky studim përshkruan në mënyrë të detajuar fakte rreth figurës dhe qëndresës së gruas intelektuale gjatë sistemit të mëparshëm komunist. Studimi i referohet periudhës historike 1946-1979, e cila përkon me përfundimin e L2B dhe fillimin e rendit të ri politik në vend. Kusht i përzgjedhjes së figurave të marra në studim janë gratë e dënuara politike. Metodologjia e përdorur është ajo kërkimore historike. Studimi kaloi nëpërmjet një procesi sistematik të ekzaminimit të dokumentacionit, fakteve, procesverbaleve, fotove të së shkuarës për të kuptuar qëndrimet dhe sjelljen e grave, në referencë të hapave të ndryshëm të persekutimit historik.

Për këtë studim janë përdorur të dhëna parësore të dokumenteve origjinalë të AIDSSH; janë rreth 821 faqe format A4 me të dhëna nga disa institucione aktive të ish-sistemit komunist si ish-Gjykata e Lartë Ushtarake, ish-Sigurimi i Shtetit, Hetuesia. Autenticiteti i dhënave është i garantuar nga Institucioni përgjegjës dhe burimet e informacionit të të dhënave parësore janë rikonfirmuar rast pas rasti nga burime të tjera zyrtare të kohës. Referuar analizës së proces-verbaleve gjyqësore që janë mbajtur për këto gra të dënuara politike, letërkëmbimeve, mbrojtjes, deponimeve, si dhe akuzave të bëra gjatë gjykimit ose/dhe mungesës së gjykimit, dorëshkrimeve, punimeve dhe mbrojtjes së disertacioneve, rezulton shprehja e forcës së mendimit, qëndresës, idealeve dhe temperamente të hekurta, pavarësisht vuajtjeve apo përdhosjes së dinjitetit që i bëhej nga pushteti i asaj periudhe. Analizimi dhe interpretimi na prezanton dhe disa karakteristika, përshkrimi i të cilave qoftë me fjalë me kuptim të drejtpërdrejt apo të figurshëm (me anë të epiteteve, metaforave etj.), nuk do të mjaftonte për të ndërtuar një kuadër të plotë të figurës së tyre, duke u ndalur sidomos në vlerësimin e vetëdijes intelektuale, integritetin, si dhe frymën idealiste që i karakterizonte. Rezultoni se gratë e marra në studim hodhën themelet e para dhe tentuan krijimin e një shoqërie demokratike dhe të lirë.

Hyrje

Ngjarjet fillojnë dhe zhvillohen në një vend që sapo ka dalë i shkatërruar pas luftës së '44-ës dhe rrymës së re, si edhe formës së pushtetit që kërkon të uzurpojë vendin dhe gjithë shoqërinë e atyre viteve. Sa shume ngjarje, përjetime, emocione gjejmë tek këto figura historike shqiptare që hodhën themelet e para dhe tentuan krijimin e një shoqërie demokratike dhe të lirë. Nuk është e lehtë për një studiues të analizojë dhe të interpretojë faktet dhe dorëshkrimet në kohë dhe sisteme politike krejtësisht të ndryshme.

Ky punim është një përpjekje për të zbardhur disa fakte, dëshmi dhe, mbi të gjitha, përjetime të ndryshme, por që kanë të përbashkëta midis tyre. U lexuan dhe u përdorën për analizë rreth 821 faqe dokumentesh të cilat administrohen nga AIDSSH. Punimi nuk paraqet mendimin e asnjë institucioni, partie politike, organizate. Të gjitha interpretimet janë të autoreve.¹⁾

Nëse do t'i referohemi procesverbaleve gjyqësore që janë mbajtur për këto gra të dënuara politike, letërkëmbimeve, mbrojtjes, deponimeve, si dhe akuzave të bëra gjatë gjykimit ose/ dhe mungesës së gjykimit, dorëshkrimeve, punimeve dhe mbrojtjes së disertacioneve, në rreshtat e tyre gjejmë forcë mendimi kritik, ideale, personalitete të hekurta, të forta, pavarësisht vuajtjeve apo përdhosjes së dinjitetit që i bëhej nga pushteti i asaj periudhe. Gjatë shfletimit të dosjeve, të bien në sy kryesisht disa karakteristika, përshkrimi i të cilave qoftë me fjalë me kuptim të drejtpërdrejt apo të figurshëm (me anë të epiteteve, metaforave etj.), nuk do të mjaftonte për të ndërtuar një kuadër të plotë të figurës së tyre, duke u ndalur sidomos në vlerësimin e vetëdijes intelektuale, integritetin, si dhe frymën idealiste që i karakterizonte.

Nëpër rreshtat që janë shfletuar e lexuar, vërehet ndjenja e shpresës, optimizmi, spikat vetëbesimi, portretizimi i grave që nuk u dorëzuan kurrë, edhe kur u torturuan, edhe kur u dëbuan në skutat më të errëta të vendit të tyre.

Metodologjia

Metodologjia e përdorur është ajo kërkimore historike. Historianët përdorin fakte të mbledhura nga burimet kryesore të provave dhe më pas i formojnë në atë

1) Autoriteti për Informim mbi Dokumentet e ish-Sigurimit të Shtetit

mënyrë që audienca e tyre të mund t'i kuptojë dhe t'i japë kuptim. Ky proces, ku historiani mund t'i japë kuptim të së kaluarës, quhet interpretim²⁾.

Dokumentet, janë dëshmitë më reale për të kaluarën, ato janë vërtetësi për një ngjarje të kaluar, pasi në to zakonisht, janë të shkruara mendimet politike, ushtarake administrative, por dhe private e biznesore të kohëve të ndryshme. Merrtjen e rëndësisë të dokumenteve u rrit dhe rëndësia për t'i ruajtur ato në një vend të caktuar, kështu lindën arkivat e para. Në përgjithësi, arkivat përbëhen nga të dhënat që janë përzgjedhur për ruajtje të përhershme ose afatgjatë në bazë të vlerës së tyre të qëndrueshme kulturore, historike ose dëshmuere.

Në marrëdhënien tonë me historinë dhe të kaluarën, shpesh shprehet dëshira për të gjetur të vërtetën për një ngjarje të caktuar. Prandaj, historianët, përpiqen të rikrijojnë një ngjarje, sikur të ishte hetues i skenës së krimit. Ata mbledhim provat dhe përmes përdorimit të metodologjisë historike dhe teoritë arrijnë konkluzione në bazë të asaj që dëshmitë tregojnë. Pothuajse në mënyrë të paracaktuar, provat janë të pakta, kontradiktore dhe të dëmtuara³⁾.

Studimi kaloi nëpërmjet një procesi sistematik të ekzaminimit të dokumentacionit, fakteve, procesverbaleve, fotove të së shkuarës për të kuptuar qëndrimet dhe sjelljen e grave, në referencë të hapave të ndryshëm të persekutimit historik. Për këtë studim janë përdorur të dhëna parësore të dokumenteve origjinalë të AIDSSH; janë rreth 821 faqe format A4 me të dhëna nga disa institucione aktive të sistemit komunist si ish-Gjykata e Lartë Ushtarake, ish-Sigurimi i Shtetit, Hetuesia.

Formimi intelektual

Jeta dhe aktiviteti i Musine Kokalarit i referohet kryesisht përvojës së saj akademike, pasionit të saj për letërsinë, që përbën fushën e studimeve të saj universitare. Pasioni për të shkruar dhe afërsia e saj me librat, e bëjnë një figurë të formuar intelektuale. Musineja kishte dhe një librari të cilën e administronte dhe kalonte kohën më të madhe, ku edhe ushtronte veprimtarinë dhe angazhimet e saj politike. Referuar raportimeve dhe procesverbaleve të mbajtura gjatë gjykimit të

2) facingthepastshapingthefuture.com/teacher-guidance/teaching-learningstrategies/history/teaching-interpretations-at-ks1/

3) ehkern.com/2013/06/20/historical-truth-vs-historical-validity/

IDENTITETI DHE PROFILI I GRAVE TË DËNUARA POLITIKE NË PERIUDHËN KOMUNISTE (1946-1990)

saj, pohohen vazhdimisht takimet e saj me grupet e interesit, si aktiviste dhe mjaft e përfshirë në jetën politike të vendit si gjatë luftës, dhe pas saj. Përveç pasionit të saj për të shkruar, ku mund të përmendim disa libra, si: “*Seç më thotë nëna plakë*”, “*Rreth vatrës*”, ajo drejtonte dhe shkruante për gazetën “*Zëri i Lirisë*”, të cilën e konsideronte si një mekanizëm mjaft të rëndësishëm për të shpërndarë në mbarë vendin dhe jashtë tij bindjet dhe frymën politike jo vetëm të saj, por edhe të disa grupeve të tjera në vend.

Musine Kokalari: - Gazeta “Zëri i Lirisë”, gjatë okupacionit botohej prej Partisë Social-Demokrate që ishte në bashkëpunim me Ballin Kombëtar, por si grup i veçantë ⁴⁾.

... Përgjegjëse e Gazetës “Zëri i Lirisë” kam qenë unë, edhe kam shkruar.

Nuk di nëse gazeta ishte legale apo ilegale, por unë e drejtoja dhe shpërndahesh prej disa të rinjve ⁵⁾.

Musineja kreu studimet për letërsi në Romë dhe pasionin për të shkruar nuk e ndali asnjëherë. Duke iu referuar dosjes dhe procesverbaleve të mbajtura gjatë gjykit të saj, vërejmë se ajo kujdesej për paraqitjen dhe përpilimin e mjaft dokumenteve politike, që nga hartimi i Statutit të Partisë Socialdemokrate, deri tek Programi i Koalicionit Demokratik.

S.C:-Përparaqitjen e programit bëmë nga një koncept 3-4 veta dhe më në fund u pëlqye i Musines. ⁶⁾

Aktiviteti politik

Ngjarjet zhvillohen gjatë Luftës Nacionalçlirimtare dhe pas saj (1939-1946)

Aktiviteti i saj politik duket shumë i ngjeshur dhe me shumë kontakte pothuajse në të gjithë Shqipërinë. Raportohet një bashkëpunim edhe me grupime të tjera që pothuajse kishin të njëjtat ambicie për zhvillimin e vendit, dhe përfaqësimin e tyre në nivele të larta vendimmarrëse, si: Balli Kombëtar,

4) Republika Popullore e Shqipërisë; Gjykata e Lartë Ushtarake; Nr.11. Rregj. Themel.V.F.L.P N.641 Vend/m/t, Date 27/2/1951 Proces Verbal.

5) Republika Popullore e Shqipërisë; Gjykata e Lartë Ushtarake; Nr.11. Rregj. Themel. V.F.L.P N. 641 Vend/m/t, Date 27/2/1951 Proces Verbal.

6) Republika Popullore e Shqipërisë; Gjykata e Lartë Ushtarake; Nr.11. Rregj. Themel. V.F.L.P N. 64 I Vendimit, Date 27/2/1951 Proces Verbal.

Monarkistët, Grupi i Rezistencës, ku ky i fundit u pagëzua nga vetë M. Kokalari.

Para zgjedhjeve të 2 dhjetorit 1945, Musineja së bashku me aleatët kërkonte të vendoste kandidaturën për zgjedhjet parlamentare. Ky grupim politik, i ashtuquajtur Koalicioni Demokratik, u angazhua për nënshkrimin e 75 firmave, duke ia parashtruar Misionit Britanik dhe atij Amerikan. Sipas raportimeve të bëra nga vetë M. Kokalari, del se kjo lëvizje dështoi për shkak të pamundësisë së mbledhjes së firmave dhe të vonesave në kohë, të konstatuara nga Misioni Anglo-Amerikan. Vërehet një këmbëngulje dhe rezistencë e M. Kokalarit për ta përçuar më tej shqetësimin e saj mbi zhvillimet politike në Shqipëri. Ajo kërkonte takime të vazhdueshme me gazetarët anglezë, për t'u shprehur rreth situatës që po krijohej dhe frikës prej kësaj situate të nderë që i referohej vendosjes së regjimit komunist në vend. Ajo që të bie në sy nga procesverbalet dhe deklaratat e të pandehurve, lexohet qartazi në lidhje me përfshirjen dhe angazhimin maksimal të Musinesë në të gjithë veprimtarinë e grupimeve politike. Ajo, jo vetëm që ishte e pranishme në pjesën më të madhe të takimeve, por edhe i drejtonte ato. Dokumentet që prodhoheshin në kuadër të lëvizjes (trakte, nota verbale, programe etj.), nuk mund të merrnin formën e prerë pa miratimin e Musinesë. Një rol të rëndësishëm në këto vendimmarrje luajti edhe formimi akademik universitar i saj në lëmë të letërsi.

“Mbas këtij diskutimi Musineja na bëri një ekspozitë mbi Partinë Socialdemokrate e mbas saj u vendos për t'u mbledhur”.⁷⁾

“Mbledhjen e hapi Musineja, duke folur për notën që do t'u dërgohej Anglo-Amerikanëve” (fl.4) ⁸⁾.

Në lëvizjen e saj fokus të veçantë kishin të rinjtë dhe gratë, të cilët i angazhonte duke marrë pjesë në mbledhje, në zgjerimin e partisë dhe rritjen e përfaqësisë në popull.

Musineja krijoi Partinë Socialdemokrate me qëllimin e rritjes së frymës opozitare në vend dhe përfaqësimin e saj në parlament. Programi i partisë përmbante disa pika: 1) Sigurimin e një Shqipërie Indipendente në kufijtë e saj etnike (të pavarur); 2) Reforma Sociale duke u ruajt gjithnjë traditat e mira dhe

7) Republika Popullore e Shqipërisë; Gjykata e Lartë Ushtarake; Nr.11. Rregj. Themel.V.F.L.P N.64 I Vendimit, Date 27/2/1951 Proces Verbal.

8) Republika Popullore e Shqipërisë; Gjykata e Lartë Ushtarake; Nr.11. Rregj. Themel.V.F.L.P N.64 I Vendimit, Date 27/2/1951 Proces Verbal.

zakonet kombëtare; 3) Reforma me karakter ekonomik; 4) Mbajtja e një Xhandarmërie për ruajtjen e rendit publik; 5) Shpallja e neutralitetit të Shqipërisë të garantuar nga Fuqitë e Mëdha Ndërkombëtare; 6) Administrimin e Shqipërisë me një sistem demokratik perëndimor; 7) Shpallja e lirisë së besimit, të fjalës, të shtypit e të tjera; 8) Sigurohet barazia e të drejtave të qytetarëve.

Musineja ishte përgjegjëse e gazetës “*Zëri i Lirisë*”, ku dhe ka botuar mjaft artikuj, ndër të cilat: *Çështja e Kosovës në bazë të Kartës së Atlantikut, mbi demokratizimi i vendit*. Gazeta botohej në shtypshkronjën Gutenberg.

Musineja ishte prekur për çështjen e Kosovës.

“Më ka dhënë një trakt Musine Kokalari që thoshte: “Poshtë Komunizmi ” shqiptarë për Shqipërinë Demokratike ”⁹⁾).

Atdhedashuria për vendin dhe vëmendja e saj e vazhdueshme mbi çështjet etnike, liria e fjalës së shtypit, drejtësia sociale, ishin fjalët kyçe të gjithë aktivitetit të saj politik. Si demokracia e vendit, por dhe Kosova, perceptohen si lufta e saj me aleatët brenda dhe jashtë vendit.

Mbrojtja në gjyq

Musineja, ndryshe nga të pandehurit e tjerë, nuk pranoi të mbrohej nga një avokat i caktuar nga gjykata ushtarake. Në shfletimin e dosjeve gjejmë vetëmbrojtjen e saj, në një dorëshkrim origjinal të saj, fjalën e saj kundër akuzave të ngritura nga pushteti i asaj kohe. Gjatë vetëmbrojtjes dalin në pah mjaft cilësi të personalitetit të M. Kokalarit. Në fjalimin e saj nuk është e domosdoshme të përpiqesh për të lexuar apo nënkuptuar midis rreshtave, sepse ajo është mjaft e drejtpërdrejtë, e artikulon kthjellët e qartë mendimin dhe qëndrimin e saj dhe të grupit mbështetës. Fjala e saj nuk dridhet dhe mendimi ka logjikë/ arsyetim konsekuent. Nuk trembet për asnjë çast. Nuk mund të themi që e ka parashikuar fundin e saj, por, deri në çastin e gjykimit, ajo mbeti e palëkundur nga ideali dhe aspirata e saj.

Formimi i saj universitar, njohja e kontekstit shoqëror që po jetonte, pjesëmarrja në luftë dhe gjithë veprimtaria e saj politike, i krijonte një vetëdije

9) Republika Popullore e Shqipërisë; Gjykata e Lartë Ushtarake; Nr.11. Rregj. Themel.V.F.L.P N.641
Vendimit, Date 27/2/1951 Proces Verbal, fl. 140

intelektuale të konsoliduar dhe i jepte forcë për të vazhduar luftën e saj me pushtetin e asaj kohe.

“Duke parë zhvillimin e procesit, e shoh të arsyeshme të them vetë se i gjithë aktiviteti i atij grupi të vogël Social Demokrat nuk është gjë tjetër veçse një notë e drejtuar aleatëve të Perëndimit për shtymjen e votave kur qeveria u njoh me të drejt opozitë. Një hap i tillë nuk do të thotë përmbysje e pushtetit të sotëm me violencë se ne, 37 të pandehurit, në bankën e të akuzuarve nuk jemi pjesëtarët e një organizate por anëtarët e katër korenteve të ndryshme, tre jashtë fronit dhe i katërti i dalë nga gjiri i tij dhe i shkëputur qandej. Katër korente me koncepte politike -shoqërore të ndryshme dhe vet-vetiu me veprimtari të përshtatur që pas frymës që përmban, duke qenë sejcili përgjegjës për veten ... ”¹⁰⁾

Pavarësisht fuqisë së mendimit dhe fjalës së përdorur në gjyq për të argumentuar qëndrimin e saj ideologjik, por dhe veprimtarinë e saj gjatë Luftës dhe pas Luftës Nacionalçlirimtare, nuk arriti dot të ndikojë apo ndryshojë “vendimin e paracaktuar” të gjykatës ushtarake të asaj periudhe. Në analizën narrative të dosjes së saj vërejmë qëllimet dhe aspiratën e saj për një shoqëri pluraliste dhe, mbi të gjitha, ngritja e një zëri opozitar ku do ta ndryshonte sadopak ose do të sillte frymë përëndimore në Shqipëri. Pikërisht një nismë e tillë do të fillonte me përfaqësimin e tyre në parlament e më gjerë.

Gjatë gjithë hulumtimit dhe dëshmive shohim M. Kokalarin aktive në të katërta rrymat që ajo citon më lart, e në të njëjtën kohë ajo ishte themeluese e Partisë Socialdemokrate. Musineja drejtonte e takohej me gratë dhe të rinjtë e Ballit Kombëtar dhe njëkohësisht kishte ngritur Koalicionin dhe Grupin e Rezistencës, të cilët përgatiteshin për mbledhjen e firmave dhe përfaqësimin e tyre në zgjedhjet e 2 dhjetorit 1945.

“Duke parë rindërtimin e vendit i dalë nga lufta me dëme të mëdha, me plagë të shumta materiale dhe morale, në pragun e zbatimit të reformave shoqërore ku cenohen interesat e një klase të privilegjuar der dje, d.m.th, në përmbysjen e një bote feudale drejt ngrehjes të një koncepti demokratik ku baza e jetës është puna dhe e gjen një pjesë të popullit shqiptare jashtë Frontit... ”¹¹⁾

Ajo nuk ndalej nga vizioni i saj për ardhmërinë e shoqërisë, pasi vetë

10) AIDSSH, F. AMPB/Dosjet hetimore-gjyqësore, V. 1946, D. Mbrojtja.

11) Po aty.

Musineja vinte nga një familje me të ardhura ekonomike dhe me një pozitë të caktuar shoqërore. Ajo po ndjente persekutimin e shtresës së përkëmbur shqiptare, kryesisht ajo intelektuale dhe tregtare. Ndër të pandehurit gjendeshin dhe tregtarë të cilët akuzoheshin se nuk paguanin taksat e vendosura nga pushteti i asaj kohe, dhe veprimi i tyre kishte dëmtuar vendin dhe popullin. Disa grupime kishin vënë re luftën që po i bëhej dhe kishin filluar rezistencën e tyre ndaj reformave që po ndërmerreshin në atë periudhë nga pushteti i asaj kohe.

Formimi i saj në letërsi e lejonte të pandehurën të përdorte një gjuhë të figurshme (të konotuar) gjatë fjalimit të saj për vetëmbrojtje. Ajo përdorte figura të tilla letrare, si epitete, metafora etj. (*flohtësi shpirtrash*), përmes të cilave duket se synonte të sillte në vëmendje gjendjen e saj të rënduar shpirtërore dhe frikën e intelektualës largpamëse, e jo faktin e paraburgimit dhe gjyqin që po i bëhej, por pamundësinë e saj për të realizuar ëndrrën e një Shqipërie pluraliste dhe demokratike.

“Elementët jashtë frontit që një çast kërkon të shkëputet si pjesë e vogël si ç’është nga gjithë sa e rrethon, duke gjetur një urë kalimi me anë të një korenti demokratik, për të hyrë në gjirin e një familje demokratike, për të ndjekur një vijë të vazhdueshme politike, drejt një uniteti moral të një pakice me shumicën, për ekuilibrimin e ideve dhe divergjencave që në të vërtetë nuk kanë kundërshtime, për sa iu përket reformave shoqërore drejt të cilave po shkojmë përpara, por sa me tepër *flohtësi shpirtrash*, konsequencë e së kaluarës, d.m.th. *Drejt harmonizimit të një bote mendore rreth një ideali të përbashkët*. ”¹²⁾

Në paragrafin e mëposhtëm na paraqitet një panoramë e plotë dhe perceptim i qartë i gjendjes tranzitore pas lufte që po kalonte vendi. Duket sikur ajo kishte parashikuar interesat e një/dy personave për të uzurpuar shtetin dhe gjithë instancat e tij. Ajo hodhi akuza të forta për shumë krime që u bënë në frontin e Luftës Nacionalçlirimtare në emër të pushtetit dhe të qëllimeve të tij.

“Nga çlirimi i Shqipërisë dhe gjer në njohjen e qeverisë kaloi një mot kohe. Oshilacione mendimesh, konfuzion idesh dhe një propagande e fortë nga jashtë. Lëkundje mendore duke folur gjithmonë për elementë jashtë frontit ku mbretëronte një gjendje kaotike. Një mozaik idesh, personash dhe interesash”.

12) Po aty.

Politike personale, feudale, kriminele lufte, kuislinge me një të kaluar të mirë politike nëpër male, tregtarë të taksuar, nënpunës të përjashtuar, idealistë, të cilët të gjithëpërjashtim trumpetojnë idealizma, nacionalizma....”¹³⁾

Paralelizmi që i bënte grupeve të ndryshme shoqërore, rrymave dhe qëndrimeve të asaj kohe, duket sikur kërkonte t’i çirrte maskën disa kategorive të caktuara, që në vetvete nuk kishin në fokus vendin dhe interesat e tij, por interesat e tyre personale, dhe në emër të pushtetit donin të arrinin qëllimet e tyre.

Gjithashtu, në paragrafin e dytë, kërkonte të qartësonte ambiciet e grupeve të tjera politike, që në sytë dhe në bindjen e saj ishin më atdhedashës dhe kishin një perspektivë më ambicioze për vendin e tyre, pjesë e së cilës ishte dhe ajo vetë.

“Elementë, 80% te interesuar për interesa private që bëhen heronj, nacionaliste dhe që mbajnë shtrënguar 20 % te elementit idealist, i cili lëkundet mbasi s’ka një vijë të qartë politike dhe që vihet në lëvizje nga rrethanat e kohës duke u bërë mburojë e atyre që kërkojnë të lozin prapa skenës, nga brenda dhe jashtë”.

“Propaganda e shëndoshë e trumpetuar për rezistencë që i ve të rinjtë në lëvizje, të cilët duke mos patur një kriter të shëndoshë ideologjik, të ushqyerjes vetëm me fjale nacionalizmi. Të thotë, të cilët duke mos kuptuar se lufta që i bëhet Ballit ose Legalitetit është luftë kundër një vije politike kompromisi ose koncepti shoqëror feudal”¹⁴⁾

Musineja ishte një grua e guximshme që mbrojti deri në fund idealin e saj. Nuk u frikësua për asnjë çast nga sistemi i asokohe dhe gjyqi publik që iu bë. Ky fakt bie në sy dhe gjatë marrjes së dënimit. Ajo besoi dhe kërkoi deri në fund të drejtën e saj. Mbase nuk e kishte parashikuar fundin, por ajo ende shpresonte për një shoqëri demokratike dhe të lirë. Aleancat e saj me grupimet e tjera politike synonin t’u kujtonin dhe një herë arsyet se përse kishin luftuar gjatë Luftës Nacionalçlirimtare.

“I drejtohem trupit gjykues, me respekt që ta shqyrtojë edhe një herë përsa i përket aktivitetit tim dhe, në rast se rezulton e kundërta përsa i përket qëllimeve të sipër treguara, pranoj me kënaqësi edhe dënimin më të rëndë”¹⁵⁾

13) Po aty.

14) Po aty.

15) Po aty.

Karakteristikat e personalitetit

Musineja ishte vetëm 28 vjeç. Ajo nuk u ndal asnjëherë në përmbushjen e aspiratave të saj për liri dhe demokraci. Dy fusha spikatën në jetën e saj: *Politika dhe Letërsia*.

Veprimtaria e jetës së saj u përqendrua në fuqizimin e grupeve opozitare për të përçarur fjalën e lirë, por edhe në krijimin e veprave letrare, të cilat nuk i ndau për asnjë çast edhe kur vuante dënimin.

Transparenca e mendimit dhe veprimeve janë elementë që vihen re në procesverbalet e mbajtura gjatë ditëve të gjykimit të saj.

E pandehura Musine Kokalari: Grupi jonë e firmosi notën, nënshkruam unë, ...¹⁶⁾

E pandehura Musine Kokalari - Grupin e Rezistencës e kam pagëzuar unë, kur mora vesh se kishte lidhje me ato të maleve. (fl. 49)

Musineja u paraqit në të gjitha seancat e gjykimit mjaft e ftohtë dhe nuk u tërhoq për asnjë çast nga idealet e saj. Ajo, gjatë gjithë seancave, mbajti të njëjtin qëndrim, e qëndrueshme dhe këmbëngulëse në bindjet e saj përballë pushtetit, duke mos iu trembur kurrë gjykimit përfundimtar.

“Merret në pyetje e pandehura Musine Kokalari e cila pas këndimit të akuzës tha: Akuzat që më bëhen nuk i pranoj!”

Musine Kokalari:- Kërkoj drejtësi, veprimtarinë t'ime e shpjegova nëmbrojtje.¹⁷⁾

M. Kokalari karakterizohej nga një besim i fortë në vetvete, e kjo mbase buronte edhe nga fuqia dhe aftësia e saj për të mbledhur rreth vetes shumë aktivistë të tjerë në luftën e tyre të përbashkët kundër pushtetit asokohe.

Mund të themi se Musineja ishte e vetmja grua në krye të lëvizjes, si edhe e vetmja grua që drejtoi një parti politike në atë kohë. Përveç se ndiqte me kujdes takimet me aleatët dhe shkruante vazhdimisht në gazetë, ajo gjithashtu përhapte parime shoqërore, ideologjike e politike novatore për atë kohë dhe përballë atij pushteti, dhe punonte kryesisht me gratë e grupimeve të tjera dhe të rinjtë.

16) Procesverbal nr. 5 i Librit Themelor të Gjykatës së Naltë Ushtarake të Republikës Popullore të Shqipërisë, Tiranë.

17) Procesverbal nr. 5 i Librit Themelor të Gjykatës së Naltë Ushtarake të Republikës Popullore të Shqipërisë, Tiranë.

Musine Kokalari dhe Gj. K, refuzuan avokatët mbrojtës, tue marrë përsipër ata vetë mbrojtjen e tyre. (fl.175)¹⁸⁾.

Nga procesverbalet e mbajtura gjatë gjykimit, theksohet vendosja në dispozicion e avokatëve mbrojtës për të pandehurit. Siç citohet dhe më lart, Musineja e refuzoi atë, duke kërkuar të vetëmbrohet. Kapaciteti i saj, njohja dhe vetëdija e saj intelektuale e vendosën në një nivel të lartë përfaqësimi, sidomos në ditët e gjykimit të saj.

Gjykimi

Ngjarjet zhvillohen në vitet 1939-1946.

“Sot, më 17 Qershor 1946, pranë kinema “Nasional” Tiranë, mblidhet trupi gjykues dhe nis gjykimin për 37 të pandehur, me akuzën: Të organizuar në grupe klandestine për të përmbysur pushtetin demokratik në lidhje me kriminelët e luftës në arrati dhe me reaksionin e jashtëm; kanë kryer dhe kanë tentuar të kryejnë vrasje kundra njerëzimit dhe funksionarëve të pushtetit popullor si dhe akte të tjera sabotazhi; u kanë dhënë informata ushtarake, politike dhe ekonomike të huajve , etj, etj., duke vepruar kështu kundra interesave të larta të atdheut e të popullit.”¹⁹⁾

Të akuzuarve ju janë vënë në dispozicion avokat për tu mbrojtur mbi akuzën e ngritur. “Dhe filloi vazhdimi i gjykimit botërisht e me dyer të çelura. U sollën nga burgu rregullisht të shoqëruar të 37 të pandehurit, të cilët duke qenë të lirë u vunë në vendet e posaçëm”²⁰⁾

Ndër 37 të pandehurit radhitet dhe një vajzë 28 vjeçare, Musine Kokalari, e bija e Reshatit dhe Hanushes, e lindur në Adana të Turqisë, banuese në Tiranë. Ka një librari, që shpeshherë gjatë procesverbaleve përshkruhet dhe me termin *librare*. U arrestua më 23/01/1946 me akuzën e lartpërmendur.

Në vijimësi të dosjes, gjatë bisedave të mbajtura me procesverbal, të pandehurit akuzohen të jenë pjesë e disa grupimeve politike.

18) Procesverbal nr. 5 i Librit Themelor të Gjykatës së Naltë Ushtarake të Republikës Popullore të Shqipërisë, Tiranë.

19) Vendim; “N” emër të popullitshqiptar”, Gjykata e Naltë Ushtarake,, ... fl. 177.

20) Vendim; “N” emër të popullitshqiptar”, Gjykata e Naltë Ushtarake,, ... fl. 177.

Vendim

“N’ Emër të Popullit Shqiptarë”

Gjykata e Naltë Ushtarake

...mbasi dëgjoi në seanca publike gjithë çështjen prej datës 17 Qershor deri më 30 Qershor 1946, sot më datë 2 korrik 1946, e mbledhur në sallën e Kinemas ‘Nasional’ në Tiranë, duke gjykuar të pandehurit: ²¹⁾ 13) Musine Kokalari, e bija e Reshatit dhe Hanushes, e lindur në Adana të Turqisë, banuese në Tiranë. Librare, me arsim të lartë (universitet letërsije në Romë), e pamartuar e padënuar e arrestuar më 23.I.1946-T’akuzuar: ...

Gjykata

Vendosi

Fajtorine e të pandehurve, cilësimin e tyre si armiq të popullit dhe sabotatorë të pushtetit dhe ndërshtimin e tyre si vijon ...

Musine Kokalari dënohet me 20 vjet heqje lirie, punë e detyrueshme, humbjen e të drejtat civile e politike për aqë-kohë, konfiskimin e pasurisë së tyre të lujtshme dhe të palujtshme në bazë të dispozitave ligjore në fuqi ²²⁾.

Përfundime

Analizimi dhe interpretimi na prezanton dhe disa karakteristika, përshkrimi i të cilave qoftë me fjalë me kuptim të drejtpërdrejt apo të figurshëm (me anë të epiteteve, metaforave etj.), nuk do të mjaftonte për të ndërtuar një kuadër të plotë të figurës së Musine Kokalarit, duke u ndalur sidomos në vlerësimin e vetëdijes intelektuale, integritetin, si dhe frymën idealiste që i karakterizonte. Rezulton se gratë e marra në studim hodhën themelet e para dhe tentuan krijimin e një shoqërie demokratike dhe të lirë.

21) Vendim; “N’ emër të popullit shqiptar”, Gjykata e Naltë Ushtarake,, fl. 177.

22) Vendim; “N’ emër të popullitshqiptar”, Gjykata e Naltë Ushtarake, fl. 177.

Mnemozina e topikëve të trishtë letrarë

ABSTRAKT

Punimi rimerr çështjen e inxhinierëve të kënetës së Maliqit, të trajtuar artistikisht në dy romane: “Këneta” i F. Gjatës, shkruar gjatë regjimit diktatorial sipas skemave të luftës së klasës që falsifikoi të vërtetën historike (Romani, është botuar mbi tetë herë me tirazh llahtarisht të madh, i përfshirë në të gjitha tekstet shkollore- universitare, i botuar në kolanën “seria e romanit të zgjedhur”, i detyrueshëm për lexim në shkollat tetëvjeçare, të mesme dhe universitare, i përfshirë në të gjitha antologjitë shkollore) dhe “Këneta e vdekjes” e Makensen Bungos, shkruar pas 1990.

Shkrimtari Makensen Bungo që punoi atje si i dënuar, përshkruan llahtarin, ujërat e turbullta të kënetës, që iknin duke marrë me vete kufoma dhe skelete njerëzish. Përballë kësaj të vërtete tragjike, romani “Këneta” është vetëm kënetë e Partisë.

Në burimet e Hipokrenës

Kujtesa si organ psikologjik i përjetimit të kohës mbetet e vetmja ndërmjetëse që na garanton unitetin e thelbit të qenies, të projektuar në një shkallë vetënjohjeje individuale dhe kolektive. E them në një shkallë vetënjohjeje, sepse kujtesa, siç e thamë, është organ psikologjik dhe se vetë psikologjia njerëzore, individuale qoftë ajo apo shoqërore, gjendet në kushtet e një trysnie të përhershme që e relativizon, e deformon, e transformon apo e çorodit krejtësisht psikikën njerëzore, po të merren parasysh dramat individuale dhe kolektive. Psikologjia është e varur nga psikika, pasi kjo e dyta është tregues i shëndetit të së parës. Rrjedhimisht edhe kujtesa, duke qenë organ psikologjik i përjetimit të kohës dhe shprehje vetidentifikuese e totalitetit organik të qenies në kohë, relativizohet, shformohet, manipulohet dhe na prezanton marrtas, në pajt m me thelbin e deformuar të vetes sonë.

Kujtesa e manipuluar është një togfjalësh që shpreh reflektimin kritik, të ndërgjegjshëm e oponencial nga pikëpamja e dikujt që zotëron një përvojë krahasimore në lidhje me origjinën e njohjes dhe gjendjeve stadiale të trajektoreve së kujtesës, prej nga zë fill tjetërsimi dhe manipulimi i saj. Ky proces nuk ka gjë të përbashkët me idiomën e përvojave individuale «më tradhëton kujtesa», pasi si akt ndërgjegjësimi, kjo shpreh riaftësimin dhe ripërftimin e po asaj kujtese vetidentifikuese, për t'u pozicionuar mandej, në masën e vetëdijësimit, për një përballje raportesh me të.

Fjala, më konkretisht, është për kujtesën historike apo kolektive, që deri më tash ekziston kryesisht në po ato forma që e mendonin grekët e lashtë, në trajtën e mneme-së, anamnez-isit dhe mnemozinës.

Mneme paraqet një aftësi të dhënë fiziologjike të çdo organizmi për ta ruajtur informacionin e ndërkallur në të. «Nga perceptimet ndjesore lind, siç themi ne, aftësia e kujtesës», thotë Arsitoteli. Ndërsa nga ndërmendjet e shpeshta për të njëjtën gjë lind përvoja, sepse një numër i madh kujtimesh përbëjnë së bashku njëfarë përvoje. Nga përvoja pra, nga tërësia e përvojës që ruhet në shpirt, nga përvoja e vetme, e ndryshme prej shumicës, nga përvoja vetjake që paraqitet si identike në gjithë këtë shumësi, e ka zanafillën arti dhe shkenca: arti, nëse kemi të bëjmë me krijimin e diçkaje, dhe shkenca, nëse kemi të bëjmë me thelbin dhe

esencën»¹⁾.

Anamnezisi - është ndërmendja (të kujtuarit). Ajo e ruan informacionin e futur në të, por e ruan në atë mënyrë, që informacioni gjithmonë përplotësohet dhe pasurohet me përvojën individuale, duke u realizuar jo rrallë në letërsi në kuptimin më të gjerë të kësaj fjale - nga rikrijimi artistik i ngjarjeve të kaluara deri tek historiografia, që del jashtë sinoreve të *mneme-së* (si tek Herodoti, Taciti apo Mishlje). Në kulturën europiane, anamnezisi-i ka hyrë kryesisht në atë kuptim të saj, siç e pati themeluar dhe përdorur Platoni: *“Kur shpirti që ka humbur kujtesën mbi ndjesitë apo dijet, e thërret sërish atë dhe përpiqet ta përtërijë në vetvete, atëherë këtë ne e quajmë ndërmendje”*²⁾. Kurse në një vend tjetër, Platoni thotë: *“Pritpak, o Sokrat, - e ndërpreu Kebeti, - mendimet e tua na shpien edhe në një përfundim tjetër, nëse është e saktë ajo që ti e përsërit shpesh, se pikërisht dija nuk është gjë tjetër përpos se ndërmendje: atëherë, atë që ne po ndërmendim tani, duhet ta kemi nxënë në të kaluarën, - ja pra se çfarë nxjerrim nga ky konkluzion. Por kjo do të kishte qenë e pamundur po që se shpirti ynë nuk do të kishte ekzistuar në ndofarë vendi tjetër, përpara se të lindej në trajtën tonë njerëzore”*³⁾.

Në një formë të ndryshuar, përfytyrimi mbi anamnezisin si një fundament i aspektit frymor ka hyrë në kristianizëm: *“Pastaj mori bukën, u falenderua, e theu dhe ua dha e tha: Ky është korpi im, që flijohet për ju. Bëni këtë në përkujtimin tim”*⁴⁾ (Luka 22. 19). Përjetimi platonian i anamnezisit, që mbijetoi deri në shekullin XX, përbënte bazën e simbolizmit edhe si filozofi, edhe si drejtim letrar, në botën e krishterë. Një ndër poetët dhe teoricienët e simbolizmit rus, Aleksandër Bllok, shprehej se: *“Rruga e simboleve është rruga nëpër gjurmët e haruara... rruga e mbërritjes së dijes si ndërmendje (Platoni)”*⁵⁾.

Mnemozina. Mbi këtë nocion qendror të imazhit për analizën tonë na takon të flasim pak më gjerë. Në rendin e numërimit paraparak të atyre mishërimeve

1) Aristoteli, “Analitika e dytë (Vtoraja analitika)”, kap. 19 100a, në: Aristotel, Vepra e plotë, Vëll 2. Moskë: Mendimi (Mysl), 1978. f. 345.

2) Platon, “Thilebi”, 34 c., në: Platon, Vepra e plotë, Vëll 1. Moskë: Mendimi (Mysl), 1971. f. 41.

3) Platon, “Fedoni” 72e ..., vëll. 2, f. 34.

4) Bibla, përkth. Dom Simon Filipaj, Ferizaj: “Drita”, 1994, f. 1498.

5) Bllok A. “Krijimtaria e Vjaçesllav Ivanovit” (Tvorčestvo Vjaçesllava Ivanova) nga botimi // Bllok Aleksandër. Vepra e plotë në 8 vëllime, vëll. 5, Moskë: “Letërsia artistike” (Hudozhestvjennaja literatura), f. 10.

kryesore në të cilat ka ekzistuar për grekët e lashtë kujtesa e tyre historike dhe kulturore, mjafton t'u referohemi tipareve të Mnemozinës, siç na paraqitet ajo në të vetmin burim - në veprën "Teogonia" të Hesiodit, ku për grekët ajo është, para së gjithash, nëna e muzave.

Mircea Eliade, në njërin prej librave të tij, ka shkruar një skicë mbi mitologjinë greke të kujtesës. Ai na ndërmend që hyjnesha Mnemozina, motra e Kronosit dhe Oqeanit, quhej nënë e muzave. N'akord me Hesiodin, Mnemozina ruante kujtesën për gjithçka që ajo ka qenë, por kishte dijeni edhe për ato që do të ndodhnin. Kur muzat e përndritin poetin, ai bëhet i aftë për dijen e Mnemozinës, njohjen e zanafillave të para. Muzat këndojnë, *tue u nis ç 'prej zanafillave* ato rrëfejnë për origjinën e zotave dhe njerëzve. Poeti përmes muzave fiton kujtesën *mbinjerëzore* të Mnemozinës.

Por këto realitete parazanafillore, pikërisht ngase janë të lidhura me burimet, nuk hyjnë në sferën e jetës së tashme, ato janë *të pambrrijshe* për përvojën e përditshme. Prandaj, pra, poeti që ka fituar këtë dhunti *mbikujtesore* prej duarve të Mnemozinës, shtyhet, si të thuash, prej saj në një botë tjetër, botën e së shkuarës dhe harresës, e cila identifikohet me vdekjen. Lumi i harresës, Leta, që rrjedh në Aid, e shkatërron kujtesën e të vdekurve, duke i shndërruar ata kesisoj në të vdekur. Por, vëren Eliade, me shfaqjen e doktrinës së transmigrimit (rimishërimit) të shpirtave ndryshon edhe mitologjia e kujtesës. "Është e rëndësishme tashmë të mbash mend jo burimet dhe parazanafillat, por jetën paraardhëse të shpirtit, që shënon humbjen e kujtesës së shpirtit në lidhje me ekzistencat e tij pararendëse. Dhe rishmi vdekja në këtë kontekst del si kthim në një botë tjetër, botën e zanafillave dhe mbikujtesës. Vetëm pak të zgjedhurve të muzave dhe profetëve, Mnemozina ua lë kujtesën e ekzistencave pararendëse dhe parazanafillave. Dhe ata përpiqen t'i bashkojnë fragmentet e shkalafitura, t'i përfshijnë ato në një zinxhir të vetëm, që të mbërrijnë kuptimin e fatit të tyre. Sepse ngjitja e fragmenteve të memories së historisë, që s'kanë asnjë lidhje mes vedi, do të thotë **"lidhja e fillesës me fundin"** (Eliade, 1988:156).

Këta poetë dhe orakuj, që rrahin të ribëjnë e ringjallin një tekst të lidhur prej fragmentesh të bëra fir në kujtesë, përmbushin punën e kulturës - të shqyer, fragmentare, të shkërmoqur në arkivin e padukshëm heterogjuhësor, por ama janë ata që gjakojnë të përftojnë tërësinë, unicitetin, logjikën. Në thelb, çdocili tekst i bart në vetvete këto fragmente, herë të dukshme e herë të maskuara dhe

rreh t'i ndërtojë ato n'akord me logjikën e rrëfimit.

Ndër orakujt të cilëve zotat ua ruajtën kujtesën pas vdekjes, spikat njëri ndër më të njohurit - Tiresia. Ç'prej kohës së djalërisë, ai pa rastësisht, tek po lahej cullake në burimet e Hipokrenës, hyjneshën Atena dhe si për këtë shkak i plasën sytë e mbeti i verbër, por njëkohësisht u pajis me dhuntinë e profecisë. Mandej, duke bredhur nëpër krepat e maleve të Kilenit, ai, po rastësisht, pa shlligat që po ndërzeheshin dhe për disa vite u shndërrua në femër. Ky verban dygjinish u zgjodh prej zotave që të bartë përjetësisht një kujtesë të pashqimur.

Topikë të trishtë

Burgjet, kamp-burgjet, kampet “me tela me gjëmbe” dhe kampet e zakonshme të internimit me punë të detyrueshme, përbëjnë, përveçse topografi të dhimbjes e terrorit, edhe një topikë të trishtë të shkrimit në letrat shqipe. Zhanret e shkrimit janë të larmishme; ato prekin romanin, tregimin, poezinë, kinematografinë, përkthimin artistik e shkencor, poezinë dhe memuaristikën, deri dhe disa lloje të pikturës e skulpturës (gdhendje të ndryshme, statueta, punime të holla arstistike etj).

Prania e kësaj topike të trishtë burgjedh e kampesh nuk e ka pushuar jehonën e vet traumatike edhe sot e kësaj dite, ndonëse që nga viti 1991 kur ato u mbyllën dhe u braktisën kanë kaluar mbi një çerek shekulli. Realet e këtyre “kronotopeve” ushqejnë ende vepra letrare e narrativa memuaristike. Disa piktorë si Maks Velo, Ali Oseku e sidomos Valer Dyrzi vazhdojnë t'i kthejnë jehonën e transfiguruar arstistikisht pëijetimeve nga kjo topografi makthesh. Narrativa letrare, e drjtëpërdrejtë apo fiktion na i sjell këto vende me një metonimi diskursi alegorik, simbolik apo filozofik, si në veprat e Kasëm Trebeshinës («Odin Modvalsen»), Makensen Bungo (romani «Këneta e vdekjes» dhe memualet), Pjetër Arbnori «Vdekja e Gëbelsit» dhe memualet, Petro Marko («Retë dhe gurët»), Jamarbër Markos (poezitë), Fatos Lubonjës («Ridënimi»), Henrik S.G (romanet Metamorfoza e brezit të humbur», «Gjuetia e pëllumbave»), Bashkim Shehut («Angelus Novus», «Loja, shembja e qiellit» dhe një varg romanesh), Visar Zhitit (poezitë «Hedh një kafkë në këmbët tuaja», memuaristika, etj).

Letërsia e këtyre “topikëve të trishtë” është legjtësisht e evidentueshme. Mjafton t'i qasemi secilit topos ku vuajtën autorët e dënuar politikisht, për të

hartuar mandej një repertor të pasur e të larmishëm tekstesh e veprash.

Nëse studimet letraro-kritike shqiptare apo studimet sociologjike letrare do ta kishin marrë në konsideratë faktologjinë e këtij shkrimi, të cilin me të drejtë poeti Visar Zhiti e quan “Burgologji”, atëherëdo të na përftoheshin korpuse të veçanta, blloqe tekstesh e narrativash në repertorin e gjerë të “burgologjisë”. Kështu do të dallonim qartë “tekstet e Burrelit”, “tekstet e Tepelenës”, “tekstet e Kënetës së Maliqit”, “tekstet e Spaçit dhe Qaf-barit”, etj, etj..

Herëdokur studiuesit e kësaj fushe që do të merren me fenomenologjinë e këtyre teksteve, do të prekin vëretësinë simbolike të titullit të mësipërm: “Topikë të trishtë letrarë”. Të trishtë këto tekste i bën jo aq topika si vend vuajtje e torture, por nonsensi, paradoksi dhe absurdi i fatit të vuajtësve, të cilët ishin qenie me rrënjë të thella në dije dhe kulturë, përkundër nivelit katastrofik të xhelatëve të tyre. Në njëfarë mase persekutimi komunist mbi këta njerëz, që ishin, pa asnjë fije dyshimi, elita e kulturës shqiptare, ajka e inteligjencës, njerëzit më të ditur e të shkolluar të Shqipërisë së pasluftës. Mjafton të përmendim dis syresh: Petro e Jamarbër Marko, Astrit Delvina, Arshi Pipa, Mitrush Kuteli, At Zef Pllumi, Sami Repishti, Kasëm Trebeshina, Mustafa Greblleshi, At Konrad Gjollaj, Ejell Çoba, Makensen Bungo, Uran Kalakulla, Guljelm Deda, Havzi Nela, Pjetër Arbnori, Lekë Previzi, Lekë Tasi, Fatos Lubonja, Visar Zhiti, Bashkim Shehu etj. Veprat e tyre ilustrojnë një kronotopi të fatit të intelektualit në diktaturë dhe janë i vetmi repertor i moralshëm i shkrimit që rivendos dinjitetin e raporteve me të Vërtetën, një raport, i cili, jashtë këtij kronotopi, ishte përkeqësuar, fshehur, deformuar e shfityruar nga censura dhe autocensura komuniste.

Termi “Kronotopos” për këtë korpus tekstesh nuk e ka këtu funksionin e nocionit estetik bahtinian, pasi ai nuk zbatohet në botën e trilit artistik. Ai thjesht ndodh dhe lind brenda një realeje konkrete kohë-hapësinore, aty ku është e mbërthyer në kryq ekzistenca, mbijetesa e autorit që përpiqet të ruajë fizionominë e vet njerëzore.

Një ndër këto kronotope, që ka determinuar lindjen e një repertori të veçantë tekstesh letrare në prozë, poezi, memuaristike, kinematografi e, madje, edhe në zhanret kronikale ideologjike të historisë zyrtare, sikundërse dhe të shkrimit diplomatik, është Kënetë e Maliqit me kampin famëkeq të Vloçishtit përgjatë periudhës 1946-1950. Kënetë e Maliqit është njëmend, jo vetëm “topikë e trishtë”

letrare. Tekstet që ka prodhuar ky topos janë kundërthënëse e diametralisht të kundërta. Nga njëra anë kemi tekste autoriale intencionalisht ideologjike, propagandistike, manipuluese në raport me të Vërtetën dhe, nga ana tjetër, kemi tekste autoriale autobiografike, që këmbëngulin në raportet dëshmuuese me të Vërtetën tronditëse.

Konfrontimi i kujtesave letrare

Në këtë kundëvënie spikasin më fort tekstet letrare konfrontuese në gjininë e romanit. Përkatësisht kemi:

Fatmir Gjata me romanin “Këneta”. Romani që pjesë e srz (seria e romanit të zgjedhur), deri në vitin 1991; ishte një vepër letrare e programuar me detyrim në kurrikulat shkollore/universitare, e shkruar në përputhje me tezat e doktrinës së realizmit socialist. Romani paraqet versionin komunist të»heroizmit epik popullor», ku masat e udhëhequra nga mësimet e partisë, përmes heroit pozitiv, sekretarit Stavri Lara, kapërcejnë gjatë vështirësitë e mungesave teknologjike, por më fort punën sabotuese të inxhinjerëve «të degjeneruar» e «armiq të popullit», qëgjoja janë rekrutuar si spiunë nga ish mësuesi i tyre Harry Fultz. Se çfarë origjine etike e humane ka ky pushtet i ri, këtë në roman mund ta përkapim lehtë nga dialogu i protagonistit Stavri Lara, sekretarit të partisë. Stavri është përfaqësuesi i atyre që kanë ardhur në pushtet dhe do të themelojnë moralin e ri të drejtësisë, barazisë e vëllazërisë. Po sa çuditshëm tingëllon, kur pasi ka treguar mes familjarëve të tij tërë mikro-Odisenë e tij romantike të mbijetesës nga kampet naziste, zhvillon, që nga dushi ku po lahet, këtë bisedë me të ëmën: «- Ku e keni gjetur këtë peshqir? Sa i madhe e i bukur qenka!

Se mos kemi vetëm këtë. E kemi mbushur shtëpinë. Kemi marrë kolltukë, një raft me pasqyra, dy qilima, perde, takëme për të ngrënë bukë me dymbëdhjetë peceta. Janë të atyre borgjezëve <...> Ç’e do kur s’morëm edhe ca! Po s’deshët atë! «Të marrin edhe fukarenjtë e tjerë», thoshte! Po shtëpia si të duket? Nuk është si pallat?

S’e kam parë mirë, po pallat më duket!

A e di se e kujt është? E atij që rri tani në kotecin tonë.

Ashtuu? E atij burrit me gjyzlykë?

Hëëë! Ç’ka qenë ai! Të vëllanë ia pushkatuam. Një djalë e ka të arratisur

në Itali. I kanë hedhur një milion franga tatim⁶⁾».

Vullnetarët dhe populli i thjeshtë ia dalin mbanë, falë vigjilencës dhe mësimëve të partisë. Triumfon suksesi, Këneta thahet.

Makensen Bungo me romanin “Këneta e vdekjes” jep një version të përmbysur të realeve të Fatmir Gjatës për të njëjtën Kënetë, për të njëjtin proces. Rrëfimi është shkruar nga perspektiva e narratorit që dëshmon në mënyrë kronikale përditshmërinë e detajuar të një realiteti permanent vdekjeprurës në kënetë, ku ndaj të burgosurve ushtrohen sistematikisht, ditë e natë, eksperimentet më çnjerëzore, të tilla që mund t’i ndeshesh vetëm në arsenalin e torturave nëpër kampet naziste të shfarosjes.

Tipologjia zhanrore e këtij rrëfimi auto(biografik) në veprën letrare është, tashmë, gjerësisht i njohur në repertorin e krijimtarisë letrare, që e merr lëndën drejtpërdrejtë nga përvoja reale e kampeve dhe burgjeve, të tilla si romanet e Primo Levit («A është vallë njeri ky?»), Imre Kertezhit («Romani i një të pafati»), Aleksandër Sollzhenicinit («Arkipelagu Gulak», «Një ditë e Ivan Denisoviçit», «Pavioni i kancerrozëve» etj), rrëfimet e Varllam Shallamovit («Tregimet e Kolimës»), Fatos Lubonjës («Ridënimi»), Atë Zef Pllumit («Rrno vetëm për me tregue»), Visar Zhitit («Rrugët e ferrit», «Ferri i çarë») etj.

Përmes një realiteti ngjethës, që mpikset deri në makabritet, Bungo vizaton një tjetër të vërtetë në kronotopin e Kënetës dhe këtë e bën me me realizmin e detajeve ngjethëse e shokuese. Autori, një i mbijetuar i Kënetës, na rrëfen fatin tragjik të një grushti studentësh nacionalistë të Normales së Elbasanit. Pasi lënë qelitë e burgut të qytetit të tyre dhe vetë profesorin e tyre të dashur, shkrimtarin Et’hem Haxhiademin, që po jep shpirt aty, ata dërgohen të vuajnë dënimin në Maliq. Parakalon në rrëfim figura e shkrimtarit Mitrush Kuteli në Kënetë, sikundërse dhe e profesorit-poet, Arshi Pipës, që dërgohet në spital. Romani mbyllet me kthimin e përgjysmuar të atij grushti miqsh idealistë. Dikush ka vdekur nga puna sfilitëse, sëmundja dhe uria; dikush tjetër nuk e ka duruar sprovën e rëndë të mbijetesës dhe është bërë spiun, për një copë bukë, e më në fund, i turpëruar e i vetëneveritur var veten. Skenat e dhunës, torturës psikologjike, rrahjeve e poshtërimeve, zhburrimet e nëpërkëmbjet e nderit

6) Fatmir Gjata, Këneta roman, Tiranë: "Naim Frashëri", 1973, f. 26.

janë norma e përditshme në kamp. Heroizmi masiv i punëtorëve vullnetarë nga romani propagandistik i F. Gjatës, ia lëshon vendin të vërtetave pataksëse e të shëmtuara: janë realisht të dënuarit politikë, rreth 2500 skllëvër, që janë dëguar aty për të mos dalë gjallë, çka përrputhet saktë me faktet reale zyrtare në dokumnta, raportime e dëshmi të tjera.

Kronotopia e Kënetës si strumbullar intertekstual

Përveç romaneve «Kënetë» të Fatmir Gjatës dhe «Kënetë e vdekjes» të Makensen Bungos, episodi historik dhe topografik i Kënetës së Maliqit ka ushqyer në letërsinë shqipe dhe një radhë tekstesh letrare të zhanrit memuaristik. Shkrimtarët memuaristë rreth kësaj realeje historike e toponimike kanë qenë, kuptohet, vetë të burgosur, që u shfrytëzuan si skllëvërit e faraonëve për tharjen me krahë të kënetës. Mbresëlënëse e ngjethëse mbi punën në këtë kënetë janë memualet e At Zef Pllumit, Ejëll Çobës («Jetë e humbun») dhe Sulejman Xhixhës. Paraqet interes në këtë drejtim memuaristika e Ejëll Çobës për faktin, se dorëshkrimi i tij është shkruar në vitin 1975, çka na garanton parimisht, se koha kur e ka shkruar, nuk ka qenë aspak e volitshme për çfarëdo tundimi «hiperbolizues». Si Çoba, ashtu dhe Atë Zef Pllumi e Sulejman Xhixha përshkruajnë përafërsisht të njëjtin realitet konkret, të ngjashëm me romanin «Kënetë e Vdekjes» të Makensen Bungos, por aspak të ngjashëm me romanin «Kënetë» të Fatmir Gjatës. Këtyre dëshmime u bashkohen edhe kujtimet e Skënder Stefanllarit dhe e Ylber Merdanit, ish të burgosur politikë, që kanë përjetuar punën e detyruar në kampin e Maliqit⁷⁾. Por më i afërt me versionin e M. Bungos është poema sonetike «Kanali» e Arshi Pipës, e cila është e pajisur me një koment të hollësishëm që sqaron kontekstin e poezive.

Përftohet, kështu, një repertor i larmishëm tekstesh letrare, historike, kinematografike e memuaristike rreth të njëjtës realeje historike të një vendi të caktuar e veprimi të caktuar: tharja e Kënetës së Maliqit (1946-1949), ose në terminologjinë e Mihaill Bahtin-it, një kronotopi tekstesh të ndryshme, që përbëjnë një intertekst brenda një teksti të kulturës, ndonëse kundërthënëse.

Vendi qëndron në kujtesën tonë kulturore ku i përket kujtesës individuale për ta rizgjuar dhe vënë në lëvizje. Ky është kuptimi i thellë i kësaj thirrjeje të

7) Videoregjistrime bisedash, arkivi i Institutit të Studimeve për Krimet dhe Pasojat e Komunizmit (ISKK, 2014).

vazhdueshme, për metonimi, të interteksteve⁸⁾. Për ne ka rëndësi rizgjimi dhe lëvizja e këtij repertori tektesh për vendin dhe kujtesën duke i konfrontuar ato për hir të ndriçimit të raporteve që ata mbajnë me të Vërtetën. Teksti socrealist i Gjatës u shndërrua në një metaforë po aq edhe metonimi intertekstuale, duke manipuluar me të Vërtetën në shërbim të ideologjisë. Pra kronotopia e Kënetës këtu na shërben në cilësinë e kujtesës intertekstuale të autorëve që përmendin e përshkruajnë të njëjtin referent (tharjen e kënetës). Identiteti kulturor i një vendi shfaqet kështu në i rëndësishëm se sa pamja e tij ngushtësisht gjeografike; janë lidhjet e tij me letësinë ato që kanë rëndësi, pasi ato na përplasnin në një nyjë të dukuptimtë kohore të historisë dhe kulturës. Në fakt rishkrimi i tekstit të kënetës është bërë pa ndonjë polemizim të drejtpërdrejtë me të parin tekst nistor, atë të F. Gjatës, por ekskluzivisht si zotërim e dominim të «unit» të projektuar e të dëshmuar nga rrëfimi auto(biografik) e memuaristik, sikundër edhe letrar. Në këtë mënyrë, rishkrimi i një teksti nga këndvështrime të ndryshme përvojash empirike, i mbivendoset tekstit të më parshëm duke e fshirë atë nga gjithë rrafshet e të vërtetave. Në këtë mënyrë historia e vendit dhe kujtesës së parë vjen në një pikë të tillë, sa nuk njihet më. Fakti që ne mund të thërrasim, në lidhje me një kronotopi kulturore një shumësi tëkstesh që e përmendin atë, tregon qenësinë e përhershme dhe gjallërinë e letërsisë.

Interteksti është pra strumbullari rreth të cilit lidhen subjekti, shkrimi dhe kujtesa. Qenësia e përhershme e vendit duhet në fakt të dëshmojë, para së gjithash, për shndërrimin e unit dhe cënueshmërinë e tij themelore: nëse vendi mbetet, subjekti (i lexuesit, psh) i cili rikthehet aty ka ndryshuar thellësisht⁹⁾ nga ballafaqimi me tekstet e tjera rreth të njëjtit kronotop. Referenca kulturore, ngaqë ajo është rrjedhojë e një kujtese të gjallë dhe vepruese, dëshmon për vazhdimësinë dhe lidhjen e unit. Uni këtu mund të shfaqet si parim identiteti: është uni ai që i bashkon copëzat e teksteve të ndryshme dhe i mbledh përtej ndarjes së kohërave dhe veprave. Puna e kujtesës rreth veprave mbi kënetën nxjerr në sipërfaqe copëza të së kaluarës dhe këtu është pushteti i saj kryesor: përreth ndërgjegjes së një subjekti mund të rrotullohen copa e fragmente tektesh, të cilat përmbajnë realitetin që ato thonë. Intertekstualiteti është në zemër të marrëdhënies që subjekti mban me kujtesën, realitetin dhe letërsinë.

8) Nathalie Piegay-Gros, Poetika e intertekstualitetit, Prishtinë: "Parnas", 2011. f. 119.

9) N.Piegay-Gros, Poetika e /ntertekstual/tet/t ..., f. 121.

Kështu të gjitha tekstet autoriale që janë shkruar me referencë tharjen e Kënetës së Maliqit kanë brenda tyre konceptimin e tyre të realitetit: subjekti është para së gjithash mbartës i një kulture dhe i një tradite shkrimi që duhet t'i zgjojë. Përlllogaritja e shkrimtarit profesionist të realizmit socialist, Fatmir Gjata, ka qenë themelimi i një tradite të re leximi dhe ndjeshmërie të lexuesit, që tash e mbrapa do të lidhet jo me vërtetësinë e fakteve, por me shfrytëzimin koniuktural të tyre në shërbim të botëkuptimit të ideologjizuar komunist; që lexuesit duhet t'i afrohet një model manipulativ «edukimi të ndjenjave» të «njeriut të ri», pavarësisht çmimit të së Vërtetës. Tekstet që pasuan për romanit të Fatmir Gjatës nuk hynë në polemikë me romanin, por e «skartuan» atë, e fshinë, duke ofruar në vend të trillit të tij manipulativ një realitet empirik tronditës me gumëzhimat e rënda mortore me të burgosur që përpiqen të mbijetojnë në zgrip të eksistencës fizike. Intertekstualiteti i këtij repertori është pra vendimtar për të ndriçuar raportet e shumta estetike, etike, psikologjike e metafizike që ka Letërsia me të vërtetën dhe moralin e shkrimtarit. Interstekstualiteti është vendimtar gjithashtu, sepse shkrimi nënkupton gjithmonë një kujtesë tekstesh, kujtesë e cila dëshmon njëkohësisht për vazhdimësinë e unit dhe për rrjedhjen e kohës: thirrja e këtyre teksteve e lejon subjektin të nënshkruahet brenda realitetit, historisë dhe letërsisë¹⁰⁾.

Një tjetër dëshmi ngjethëse nga makabriteti i Kënetës na e sjell me mjetet e kurrsyera të poezisë, poeti Arshi Pipa me poemën e tij sonetike “Kanali” (26 sonete). Pa ndonjë ekzagjerim dhe brenda thelbit krahasimor të realeve, poema është ekuivalentja e “Ferrit” të Dantes në letërsinë shqipe. Vargjet e saj poeti i shkroi i sëmurë, përmbys, në spitalin e Korçës, mbi letra cigarjeje. Dorëshkrimi origjinal ruhet sot tek e mortra e poetit. Ia vlen të ngremë paksa «velin» e këtij peisazhi dantesk në dy sonetet e para:

Kanali

1

Nga Korça bumbullon. Currila shiu
rrjedhin prej mushamas mbi krena e shtroje.
Pështillen, struken gjindja ndër mbuloje:
Nji lamsh ku qelben recka e mish njeriu.

10) Po aty, f. 122.

Mbramje. Dikush përbri qet gjak për goje.
Këndon letas mbatanë një fmi arxhiu.
Ky grindet për pak uj që shoku i piu;
Ai shan se i vodhën bukën. Hin një roje.

Shkopinj e shqelma. Britma. Frin bilbili.
Pushim. E dergjet lodhja, pran secili,
E flen kush mundet për atë natë me fjetë.

Si lazaret rënkon e fshan baraka.
Nesër të gjithë i pret kanali,
brraka, veç atyne që pret një vorr i shkretë.

2

Rreshtohet puntorija: ndahet çorba,
dy-tri patate që vozisin n'uj.
E shtrihen duert e dridhshme... Por shumkuj,
Pse normën nuk e kreu, s i njomet vorba.

Ky ngjyen bukën me krypë, ai një këpujë
Qepe qëron. E shkunden xhepa e torba.
Për një fundrri kazani mu si korba
T'etshëm mbi këрма sulen me rrëmujë.

Mbasdreke. Diell. Tash lahen, hjekin llucën
Nga kofshët; terin petkat; ngjesin arna.
Dikush morritet. Njeni zien do barna,
Si shtesë për darkën; tjetri qepë këpucën.
Një profesor me syza vetullçil
Bythça duhani mbledh e i ban fitil.

3

A mund të quhen njerëz?
 Qe, shikoj. Fëtyra dheu ku sit e shojtun ngrohen
 Kur shofin bukën; faqe qi gropohen
 E nofulla qi dalin si patkoj.

Kambët s i mbajnë e krahët u rrëzohen.
 Si dordoleca lkunden qi vendoi
 Mbi hunj kopshtari. Njerz kta ksisoj?
 Shauretën janë qi nga vorrezat çohen.

Njerëz kanë qenë. Sot janë veç zhele mishi,
 Automa kockash, një bërsi, një pleh,
 Ku veç prej emnave dallon e njeh
 Bujkun nga beu, tregtarin nga dervishi,
 kusarin, simahorin, lakanderin
 prej atdhetarit qi luftoi për nderin.

Raporti me të vërtetën në tekstet mbi Kënetën e Maliqit

Nëpërmjet romani «Kënetë» të Fatmir Gjatës, që njeh mbi tetë ribotime me tirazh llahtarisht të madh, të përfshirë në të gjitha tekstet shkollëre-universitare, të përfshirë në kolanën “seria e romanit të zgjedhur (srz)”, të përcaktuar si lexim të detyrueshëm në shkollat tetëvjeçare, të mesme dhe universitare, të përfshirë në të gjitha antologjitë shkollëre, shtu këtu dhe versionin e tij filmik «Vitet e para», një mikster manipulativ të memories - u ndërtuan deri në vitin 1990 perceptime të rrejshme mbi të vërtetën. Thelbi i romanit “Kënetë” të shkrimtarit komunist Fatmir Gjata, niset nga një e vërtetë, por shkrimtari i partisë këtë të vërtetë e shndërron tërësisht të përmbysur, të falsifikuar dhe në fakt, falsifikimi i kësaj të vërtete është një rivrasje e shëmtuar e viktimave dhe martirëve që u dënuan. Personazhet e veprës - Abdi Sharra, Kujtim Shaqiri, Vasil Minga, Zyraka, Enxhenio Skutarini, Harry Fulci, në roman paraqiten si sabotarë, armiq

të popullit e të partisë dhe agjentë të ndryshëm e sidomos të imperializmit amerikan. Prandaj si të tillë duhej të dënohen dhe vërtet janë dënuar. Përballë tyre del ndonjë personazh letrar me ideale të reja socialiste, me një zgjuarsiri të veçantë për “zbulimin e armiqve të popullit” dhe me besnikëri të plotë ndaj idealeve të partisë. Tema e romanit është tharja e kënetës së Maliqit në vitin 1946, kur sapo ka zënë rrënjë regjimi komunist. Brezat shkollorë që e kanë lexuar kanë krijuar një pështypje të veçantë nga vepra, kanë ndjerë kënaqësi dhe i kanë urreyer “armiqtë e popullit”! Mirëpo me kalimin e kohës, me ndryshimin e rrethanave politike, me të dhënat e bazuara në të vërtetën e kësaj ngjarjeje, na del një realitet tjetër, të cilin shkrimtari Fatmir Gjata nuk kishte guxuar ta paraqiste si të tillë. Nuk ishin ushtri të huajsh ata që varnin të shkolluarit në Perëndim, por ishin dora vetë, komunistët shqiptarë, që ngritën trekëmbëshat në vjeshtën e fundit të vitit ‘46. Partia Komuniste shqiptare me levat e saj të propagandës e përdori gjerësisht si referencë dhe edukim për brezat gënjeshtrën e madhe të “inxhinierëve sabotatorë”. Mjafton të kujtojmë demarshin e kësaj propagande në artin socrealist.

Çfarë ka të vërtetë në realet historike të romanit të F. Gjatës? Pas largimit të paralajmëruar të misionit amerikan nga Shqipëria, Sigurimi i Shtetit, me orientim «nga lart», filloi me ngut hartimin e listave të individëve proamerikanë, për të vazhduar spastrimet e përgjakta të radhës. Në këtë kuadër u përgatit dhe u zbatua skenari për ndëshkimin e të ashtuquajturve «sabotatorë» të tharjes së Kënetës së Maliqit. Anëtarët e grupit ishin inxhinjerë dhe kuadro të aftë, që kishin mbaruar politeknikumin e Harri Fulcit, mandej studimet e larta në universitetet e Europës dhe shikoheshin me frikë patologjike si kundërshtarë të regjimit komunist, sikundër ngjau, pa përjashtim, më vonë, me të gjithë elitën intelektuale properëndimore.

Gjyqi-skenar nisi pak ditë para largimit të misionit amerikan nga vendi ynë, nën tamburet e një propagande frenetike që mbyste çdo mendim e qëndrim të ndryshëm nga opinioni publik i kohës. Dështimi i tharjes së Kënetës së Maliqit në afatet e vëna palogjikshëm nga partia komuniste, ishte vetëm sfondi ku u lujat ndëshkimi tragjik për «koka turku» mbi inxhinjerët e pafajshëm. Ky gjyq synonte, me gjasë, për të deskretitur Harri Fulcin dhe për ta shmangur ndikimin e shkollës teknike amerikane në prag të kthesës dhe izolimit të plotë të Shqipërisë nga

Perëndimi¹¹⁾. Të japim disa të dhëna në përballje me romanin “Këneta”:

- **Avdi Sharra**, si personazh letrar, është Avdyl Sharra i vërtetë, 35 vjeç, inxhinier i ndërtimtarisë i diplomuar në Romë, i caktuar si kryeinxhinier në tharjen e kënetës së Maliqit. Më vonë i dënuar me varje!

- **Kujtim Shaqiri**, personazh letrar, është Kujtim Beqiri i vërtetë, 30-vjeçar, inxhinier, fitues i medaljes së artë në Universitetin e Vjenës. I caktuar si drejtor i punimeve në kënetë. I dënuar me varje!

- **Vasil Mano**, personazh letrar, me emër të vërtetë Vasil Minga, mbaron fakultetin e inxhinjerisë në Kroaci dhe kthehet në Shqipëri, së bashku me bashkëshorten e tij

- **Zyraka Mano** (kroate), e cila del në roman me po atë emër letrar. Të dy dënohen me pushkatim për sabotim dhe “tradhti” ndaj popullit dhe atdheut! Para ekzekutimit ajo i drejtohet të shoqit dhe një inxhinjeri italian në fjalët: «Ngrini sytë nga qielli të na shikojë Zoti, se Ai dhe ne e dimë që jemi të pafajshëm!»¹²⁾, fill pas të cilave pushkatohet dhe ajo, edhe pse ishte shtatzanë. Po ashtu dënohen me pushkatim drejtori i shkollës, Fulci dhe inxhinjeri italian, Eugenio Scaturo, në roman, Skutarini. Dhe gjithnjë, duke gjurmuar shkrimet rreth kësaj ngjaijeje mësojmë se në tharjen e kënetës së Maliqit *nuk ka marrë pjesë populli, as punëtorë vullnetarë të partisë*, por të burgosurit politikë nga të gjitha burgjet e Shqipërisë, nën masa të rrepta sigurie e në kushte e masa ndëshkuese mesjetare. Këneta e Maliqit ishte shndërruar në një kamp të tmerrshëm ku bëhej shfarosja e “armiqve të popullit e të partisë”! Prandaj është e qartë se ngjarjet rreth kënetës së Maliqit janë shtrembëruar dhe janë hartuar ashtu siç i ka pëlqyer regjimit komunist.

A do ta shkruante ndryshe shkrimtari Fatmir Gjata po të ishte gjallë?! Përveç romanit ka edhe një film të kinostudios “Shqipëria e Re” («Vitet e para») për ta kanonizuar masivisht versionin zyrtar komunist, po ashtu edhe dokumentarë mbi këtë diavoliadë. Në kënetën e Maliqit, sipas versionit të propagandës komuniste punonte “populli, rinia jonë heroike”, ndërsa e vërteta është krejt ndryshe: Kontigjenti që realizoi në kushte naziskine këtë vepër, ishin

11) Agim Musta, Antologji e Krimin Komunist, Tiranë: Qendra Shqiptare e Rehabilitimit të Traumës dhe Torturës, 2006, f. 81.

12) Po aty, f. 83.

të burgosurit politikë. Disa nga shifrat që afrohen janë se rreth tre mijë të burgosur kanë punuar atje. 63 vetë kanë vdekur në punët e vështira, janë pushkatuar, janë varur në kohën e tharjes së kësaj kënete. Masat represive që u ushtruan në kënetën e Maliqit u përkasin metodave të nazistëve. Përditshmëria e të burgosurve kalonte nëpër kushtet ekstreme: mushkonjat, norma e rëndë e punës, ushqimi i pakët, rrahja, ndëshkimet poshtëruese deri te groposja në kanal, mungesa e teknologjisë (mjetet përbëheshin prej lopatës, kazmës, tokmakut, dekovilit, dinamiti). Tharja e kënetës kërkoi shfrytëzimin mizor të energjive të mijëra vetëve, ndërkaq shteti refuzonte kredi dhe makineritë moderne që përdorte bota në tharjet e kënetave.

Tekste të tjera të kronotopisë së Kënetës së Maliqit

Një korpus më vete përbën repertori i dëshmimeve memuaristike. Janë përvoja në lëkurë, përjetime të vetë autorëve. Autorët më të spikatur midis dhjetrave, janë: Beqir Ajazi, At Zef Pllumi, Ejëll Çoba, Sulejman Xhixha, Arshi Pipa, Sami Repishti etj. Ky i fundit i përshkruan të burgosurit si “kufoma lëvizëse”, “leckamanë të mbuluar me baltë”, që transportoheshin të lidhur me zinxhirë.

Tekste politike, ideologjike e diplomatike. Këtu mund të përfshihen në një repertor më vete të gjitha tekstet e Historisë së Shqipërisë së pasluftës, Historia e PPSH, tekstet shkollore apo universitare të Historisë. Te këto tekste mund të përfshihet dhe një tekst diplomatik, Raporti i qeverisë Amerikane i paraqitur në OKB në shkurt të 1955, prej 10 faqesh, ku flitet hollësisht për mënyrat çnjerëzore të trajtimit të të burgosurve politikë në Shqipëri, në këtë kamp shfarosjeje.

Nëse do të përmbledheshin të gjitha tekstet e repertorit të Kënetës së Maliqit në një antologji të kësaj “topike të trishtë”, atëherë në letrart shqipe do të kishim rreth 2000 faqe tronditëse në disa zhanre.

Pasi kujton thënien e Danilo Kishit se “shkrimtarët nuk janë ndërgjegjja e kombit, sepse në mesin e tyre ka shumë qelbanikë e kriminelë”, në çast të dalin përpara personazhet e Fatmir Gjatës nga romani “Këneta”.

Totalitarizmi shqiptar përmes disa shkrimtarëve

ABSTRAKT

Studimi ka qëllim analizues tiparet e fenomenit totalitar dhe shfaqjet e tij në Shqipëri gjatë viteve 1945- 1990 dhe si këto tipare u adaptuan në Shqipëri.

Burim kryesor referencial janë shkrimtarë si: Atë Zef Pllumi, Arshi Pipa, Sami Repishti, Visar Zhiti, etj.

Hyrje

Tiparet e totalitarizmit botëror tashmë janë të njohura dhe deri diku të studiuara nga filozofë, studiues, shkrimtarë e politologë të huaj si: Raymond Aron, Hannah Arendt, Leon Poliakov, Berzhinski, A. Solzhenitsin etj. Ndërsa në Shqipëri studimet mbi totalitarizmin shqiptar janë Të pakta dhe vetëm vitet e fundit përmes krijimit të muzeve, mediave, emisioneve të ndryshme, shihet një tendencë deri diku serioze për të hedhur dritë mbi të kaluarën, për këtë na vijnë në ndihmë edhe kujtimet e të mbijetuarve apo dhe botimet e studiuesve në formë narrative e letrare.

Ky studim ka qëllim analizues të tipareve të fenomenit totalitar dhe shfaqjet e tij në Shqipëri gjatë viteve 1945-1990, studimi do të përqendrohet tek mënyra sesi këto tipare u adaptuan në Shqipëri dhe të veçantat e tij. Pra do përpiqemi të sjellim disa nga karakteristikat e shfaqjes së totalitarizmit në vendin tonë dhe burimi kryesor referencial do jenë shkrimtarë si: Arshi Pipa, Sami Repishti, Visar Zhiti etj. Se si këta i përshkruajnë fenomenet e ndryshme totalitare, do të jetë një paralelizëm mes realitetit dhe veprave që shkruhen për këtë realitet.

Totalitarizmi gjenë përhapje në ato vende ku ka autoritarizëm apo ka destabilitet politik. Është sistem që vepron aty ku mungon demokracia. Çdo regjim diktatorial është në vetvete totalitar. Totalitarizmi nuk është një ideologji, totalitarizmi qendron mbi ideologjit, është gjithëpërfshirës, është mbi regjimet diktatoriale, është boshti në të cilën janë shfaqur dhe krijuar ideologjit, si dhe burimi i nazizmit, fashizmit, komunizmit, anti-semitizmit.

Tiparet e regjimeve totalitare të përmbledhur nga studiues të huaj

Fillimisht po shpjegojmë termin totalitarizëm sipas studiuesve të huaj si Berzhinski dhe Raymond Aron, siç shihen më poshtë. Në këtë studim do flasim për rastin konkret, Shqipërinë. Totalitarizmi sipas Berzhinski; Totalitarizmi është një ideologji e bazuar mbi një doktrinë zyrtare e cila ezauron të gjitha fushat e jetës ku përfshihet e gjithë shoqëria. Kjo ideologji është e drejtuar drejtë përzgjedhjes së një stadi përfundimtar në botën ku është stadi final dhe perfekt i njerëzimit. Krijimi i një partie të vetme të drejtuar nga një person ose një grup personash, ku antarët e së cilës nuk janë më shumë se 10 % e popullsisë. Kjo parti është e përbërë nga një grup idealistësh të përkushtuar ndaj ideologjis dhe po kështu konsiderohet si një institucion mbi institucionet shtetërore.

Partia është mbi shtetin. Sistemi i terrorit që është viziv, psikologjik i ushtruar nga partia nëpërmjet Policisë sekrete, ndaj armiqve të modelit. Monopol mbi mjetet e komunikimit që vendosën në duart e partisë e përdoren për propogand. Kontroll i të gjitha armëve nga shteti qoftë ushtrisë, artilerisë, bombës atomike. Ekonomi e centralizuar.

Ndërsa Raymond Aron, filozof-politolog, shkroi në vitin 1965 për dukurin e totalitarizmit; Fenomeni totalitar shfaqet në atë regjim, që i jep një partie të vetme monopolin e veprimtarisë politike. Partia monopolistë është e frymëzuar dhe e armatosur me një ideologji, së cilës i atribuon një autoritet absolut dhe që, për rrjedhojë, arrin të bëhet e vërteta zyrtare e shteti. Për përhapjen e kësaj të vërtete zyrtare, shteti merr përsipër nga ana e tij një monopol të dyfishtë, monopolin e mjeteve të forcës, si dhe atë të lavazhit të truve. Tërësia e mjeteve të masmedias: radioja, televizioni, shtypi drejtohen dhe komandohen nga shteti dhe nga ata që e përfaqësojnë. Shumica e veprimtarive ekonomike dhe profesionale i nënshtrohen shtetit dhe këto, njëfarë mënyre, janë pjesë përbërëse e tij. Ashtu si shteti është i pandarë nga ideologjia e vet, po ashtu edhe veprimtaritë kryesore ekonomike e profesionale marrin ngjyrën e së vërtetës zyrtare. Që nga çasti në çasti që çdo veprimtari është shtetërore dhe i nënshtrohet ideologjisë, një gabim i kryer në një aktivitet ekonomik a profesional është njëkohësisht edhe një gabim ideologjik. Si përfundim, kjo shpie në politicizmin e shoqërisë, në marijen e ngjyrës ideologjike të të gjitha gabimeve të mundshme të individëve dhe, në shkallë të fundit, në një terror policor e në të njëjtën kohë edhe ideologjik.

Totalitarizmi në Shqipëri përmes veprave të shkrimtarëve të burgut

Përpyekjet e këtij studimi janë që të vihen në dukje aspekte të totalitarizmit shqiptar në veprat e shkrimtarëve të cilët janë persekutuar dhe kanë vuajtur në burgjet komuniste. Shkrimtarët shqiptar përmes romaneve, poezive apo studimeve kanë shprehur më së miri aspekte të tipareve totalitariste të shfaqura në Shqipëri. Tiparet ku jemi përqendruar janë; totalitarizmi dhe ideologjia, roli i të tretit, përndjekja e librave, roli i intelektualit jokomunist, konceptimi i lirisë, tjetërsimi i njeriut.

-Totalitarizmi dhe ideologjia

Shqipëria kishte një komunizëm shumë ortodoks. Regjimi i saj ishte një

përzierje mes stalinizmit, nacionalizmit etnik dhe elementeve të maoizmit në pushtet do thoshte kryeredaktori i “Gazetës së zgjedhjeve” polaku Adam Micnik në një intervistë të vitit 2009.¹⁾

Ndërsa Visar Zhiti shkruan:- *“Në këtë dyzim a dyfytësi e personalitet të dyfishtë që krijonte ndër njerëz, sistemi njëfytëresh totalitar a fare i pafytëresh e shpersonalizues arrinte të sundonte dhe të përhapej duke molepsur dhe brendësitë, duke krijuar gjendje të përgjithshme down, duke bërë që artistët të ndihen të lumtur keqas si hendikapatë, të paktën në dukje, me Narcistin e shëmtuar në shpirt ...”*²⁾

Filozofi Artan Fuga ndanë një mendim krejt të kundërt, ai do ta konsideroj “falsitet” shpjegimin e sotëm mbi ideologjinë e djeshme:- “false ideologjia e regjimit të shkuar, fals edhe shpjegimi i sotëm mbi atë falsitet”³⁾

Ndërsa A.Pipa e ilustron me përjetimin personal:- “Pas daljes time nga burgu më 1956, e kisha shumë të vështirë të siguroja jetesën. I kercenuar nga uria, vendosa të takoja Ramiz Alinë, Ministrin e Arsimit, që kishte qenë student imi në Liceun e Tiranës me 1943-1944. Pritja ishte qytetare dhe menjëherë pas kësaj më caktuan mesues të gjuhës shqipe në një shkollë fillore. Librat në përdorim ishin të renduar nga letërsia e Partisë. Gramatika duhej të mesohej nga shartimi i këtyre në mendjet brishta të nx’nesve (...). Politika e gjuhës që fillonte në shkollën fillore me prostituimin e gramatikës me ideologjinë staliniste, ishte kurorëzuar me pseudokryeveprën e quajtur “Shqipja letrare e unifikuar” që ishte në fakt gjuha e fitimtarëve komunistë toskë e imponuar mbi gegët e mundur.”⁴⁾

Arshi Pipa do i hyjë më thellë studimit mbi “ideologjinë”, e vazhdon mendimin diku më tutje:- Sa herë që një ngjarje nuk i përshtatet pikëpamjes së tyre ideo-politike apo ideo- shkencore, ata ose e shpërfillin atë tërësisht apo e shfityrojnë atë deri aty sa ta bëjnë të panjohur.⁵⁾ Një ideologji e huaj, e importuar, e imponuar në popull me brutalitet maksimal, komunizmi mbeti deri në këtë ditë më i huaj se kurrë. Ndryshe nga shumë vende të tjera të sunduara nga komunistët

1) Fatos Tarifa, Romeo Gurakuqi, Ermal Hasimja, Pol/t/ka dhe historia, Tiranë: UET PRESS, 2012, f. 232.

2) Visar Zhiti, Si na erdhi ai, INDALUARI, Tiranë: OMSCA-1, 2017, f. 83.

3) Artan Fuga, Monolog, Tiranë: Dudaj, 2010, f. 19.

4) Arshi Pipa, Stalinizmi shqiptar- anatomia e një patologjie politike, Tiranë: IKK & Princi, 2007, f. 217-218.

5) A. Pipa, Stalinizmi shqiptar ..., f. 256.

që komunizmi ka thithur diçka nga karakteri kombëtar, Shqipëria nuk merr parasysh të tilla karakteristika të veçanta. Komunizmi shqiptar është thjesht një kopje e bolshevizimit, pa asnjë origjinalitet të vetin.⁶⁾ Si një ideologji tërësisht totalitare, Stalinizmi depërton në të gjitha sferat e veprimtarisë njerëzore, si politika, etika, ekonomia, filozofia, arti dhe shkencat dhe çdo formë tjetër të menduarit dhe praktikë. Fjalori Stalinist përfshin bashkime që thekson parësinë e ideologjisë mbi të gjitha këto sfera dhe forma. Dy prej tyre shumë të përdorshme janë “ideo-politike” dhe “ideo-shkencore.”⁷⁾

S.Repishti shkruan:-Çdo ditë e ma shumë kisha përshtypjen se, eksperiencia komuniste në Shqipëri, kishte marrë karakterin e aventurës që shkelmonte logjikën e përfundimet logjike.”⁸⁾

Arshi Pipa vazhdon: “Ndërsa Stalinizmi shqiptar nuk është tërësisht produkt i .E.Hoxhës, ideologjia që frymëzoi PKSH-në është plotësisht e tij. Udhëheqësit e Partisë dhe inteligjenca vetëm përsërisin apo perifrazojnë çfarë thotë ai apo çfarë shkruan ai.”⁹⁾

Roli i të tretit

Shkrimtari Visar Zhiti ndalet në një aspekt të rëndësishëm që pa të, ekzistenca e komunizmit nuk do të ishte aq e gjatë, ndonëse ai nuk e përmend termin “spiun”, por preferon ta quaj “I treti”, ku në një bisedë mes dy vetëve ekzistenca e një personi të tretë vinte në rrezik jetën e dy të tjerëve, problem ishte se ti nuk e dije se kush mund të ishte ai, nganjëherë mund të dyshoje dhe në vetvete.

Ja si shkruan Visar Zhiti:-“Në regjimet totalitare, në të gjithë popujt e perandorisë komuniste, sidomos në Shqipërinë diktatoriale, u fut i “treti”, ai që do të ishte lajmëtari i fshehtë i bisedave kokë me kokë, që do t’i çonte ato të plota si ata shakujt e erës në mitologji(...) Në çdo tre veta, njëri është yni, përhapte dyshim e ankth njëra nga thashethemnajat e Ministrisë së Punëve të Brendshme. Kujdes nga i treti, ti s’e di cili është ai dhe kur vjen, kurse ai ju ka

6) A. Pipa, Stalinizmi shqiptar..., f. 43.

7) A. Pipa, Stalinizmi shqiptarf. 248.

8) Sami Repishti, Nën hijen e Rozafës - narrative e jetueme, Tiranë: Botimet Onufri, 2007, f. 309.

9) A. Pipa, Stalinizmi shqiptar ..., f. 115.

dëshmitarë ju të dyve. Po ia the edhe një treti, e di e gjithë bota. Ruaju! (...) Pse fole, ishe i pakënaqur, mjerë ti, do ta pësosh!... Nuk të pëlqen buka e socializmit? As poezia e realizmit socialist?! Futeni në dhomat e torturës...Je kundër regjimit, nuk e do këtë udhëheqje? Koka të ikën!...Dhe çfarë, do të ikësh, do të arratisësh? Po kush të lë, plumbat të presin...!”¹⁰⁾

Përndjekja e librave

Një nga tiparet e totalitarizmit është dhe monopol mbi mjetet e komunikimit që vendosën në duart e partisë e përdoren për propogand. Shkenca, arti, letërsia, historia, institucionet arsimore vihen në shërbim të partisë-shtet, çdo devijim quhej sabotim.

Nuk përndiqeshin vetëm njerëz, por edhe libra, sidomos dorëshkrime, copa letrash mbi të gjitha...¹¹⁾

Shkrimtari Visar Zhiti shkruan se: “Diktatori shkonte në teatër, vizitonte ekspozita dhe studio, takonte shkrimtarë e artistë, kishte marrë pjesë në mbledhjet e tyre, kongreset, jepte direktiva, krijonte përçarje dhe mbante anën e një grupi, sipas interesit, herë të më të rinjve, kur dhe vetë ishte më i ri, dhe herë të konservatorëve, fanatikëve, kur po plakej dhe ishte bërë i gjithëpushtetshëm etj., etj., dhe vazhdimisht theksonte që shkrimtarët dhe artistët janë të Partisë, ajo i rriti dhe i edukoi dhe veprat e tyre i shërbejnë çështjes, kauzës, socializmit etj., etj.”¹²⁾

E gjithë letërsia e socrealizmit është si një import, kryesisht nga Bashkimi Sovjetik.¹³⁾

Në vendet socialiste poeti shihej si misionar i masave; në vendet kapitaliste si shenjti... i vetvetes(...) Poezia në diktaturë ishte dhe “detyrë partie” dhe poetët-ushtarë të atij ideali sundimtar, i arritur nëpërmjet gjakut dhe që mbahej me një luftë të ashpër, thënë troç, me terror. Poetët e diktaturës gëzonin të gjitha privilegjet që të jepte diktatura, e kam fjalën për një lloj mirëqenieje në krahasim me të tjerët, hierarkinë e famës, por edhe frikën se mos i humbisje të gjitha një

10) V. Zhiti, Si na erdhi ai..., f. 16-17.

11) V. Zhiti, Si na erdhi ai..., f. 47.

12) V. Zhiti, Si na erdhi ai..., f. 58.

13) V. Zhiti, Si na erdhi ai ..., f. 61.

ditë. Kontrolli dhe përndjekja vazhdonin pa ndërprerje dhe të më të rinjtë, që të parandaloheshin, se jo kushdo mund të bëhej shkrimtar, poet, piktor, aktor, muzikant.¹⁴⁾

Në poezinë e socrealizmit kishte baltë, rrallë e më rrallë “pozitive”. Teksa mbetën domethënëse vargjet e njohura të një poeme të Dritëroit: “paskam marrë baltën tënde arave...për t’ia sjellë Lidhjes së Shkrimtarëve. Në kundërshtim me krenaritë tona atavike, mision do të ishte që dhe poezinë ta çonin te balta, si arritje e njeriut që e mposht atë. Baltë internimesh, burgjesh, baltë tradhtish... e çuan në baltë, u zhyt në baltë... pra ra në të keqen, meriton baltën...”¹⁵⁾

Visar Zhiti poetët e realizmit socialist i konsideron si ato kërpurdhat helmuese, por me rol të kundërt. Helmin e mbledhur nuk e përdornin kundër regjimit, por të helmonin shijet, dëshirat, arsyen e një populli.¹⁶⁾

Roli i intelektualit jokomunist

E një rendësie të veçantë për tu studiuar si element është dhe fati i intelektualit antikomunist, fillimisht po e paralelizojmë me atë çfarë shkruan shkrimtari Jean Amery në një ese të titulluar “Kufijtë e intelektit”, ai merret me fatin e intelektualit në kampet e përqendrimit.

Së jashtmi, situatë e një intelektual rezulton më e pafavorshme se e një njeriu që merret me punë fizike: të burgosurit që zotëronin një zanat të thjeshtë kishin shans të ishin më të nevojshëm se një intelektual. Ndaj edhe konkurrenca për ta ulur veten sa më poshtë ishte shumë e madhe; kush kishte qenë profesor, thoshte se ishte mësues, kush kishte qenë gazetar thoshte se ishte tipograf e kështu me radhë. Sepse kush nuk zotëronte një zanat mbeste të hapte gropë. Dhe këtu hynin intelektualët. “Intelekti në totalizimin e tij në kamp u shpall jokompetent. Si vegël e vlefshme në përballimin e detyrave të vëna para nesh, ai abdikoi.”¹⁷⁾

Ndërsa studiuesi Arshi Pipa në analizat e tij për këtë temë shkruan: “Tani pak fjalë për intelektualët. Ata që nga fillimi i kanë treguar komunizmit një fytyrë të ftohtë, duke i provokuar komunistët deri në tërbim. Shumë shfaqje gjyqesh në

14) V. Zhiti, Si na erdhi ai..., f. 81.

15) V. Zhiti, Si na erdhi ai..., f. 89-91.

16) V. Zhiti, Si na erdhi ai..., f. 81.

17) Anila Shuka, “Kur intelektet nuk të hyn në punë”, në: Revista Saras.

Shqipëri kumbojnë nga emrat e doktorëve dhe avokatëve, profesorëve dhe shkrimtarëve, teknikëve dhe inxhinierëve, që nuk janë përkulur para regjimit despotik. Shumë prej tyre u pushkatuan apo u varën dhe një pjesë e madhe janë zhdukur dhe janë duke u zhdukur në birucat komuniste dhe në kampet e skllëvërve të punës. Historia e tyre është një kapitull më vete e komunizmit shqiptar, më e turpshmja dhe më e shëmtuara. Shqipëria mund t'i falë ndoshta komunizmit shumë krime, por jo atë të privimit nga energjia mendore dhe shpirtërore e bijve të saj, kapitalit më të çmueshëm të kombit(...)Udhëheqësit komunist përpiqen t'i joshin intelektualët në rangjet e tyre. Duke qenë të paktë ata që u afruan me ta, ata iu drejtuan dhunës. Duke vrarë dhe burgosur një numër të konsiderueshëm të tyre, ata i detyruan të tjerët të nënshtroheshin apo të topiteshin. Ndërkaq, ata vazhduan me shpejtësi të ethshme të ngrinin inteligjencën e tyre. Këtu, deri tani, ata kanë ndeshur në dështime. Përveç një numri fanatikësh, shumica e intelektualëve të rinj i bëjnë një shërbim thjesht verbal ideologjisë komuniste; sytë e tyre janë kthyer drejt Perëndimit. Trashëgimia e brezit të kalaur të intelektualëve, të gjithë të nginjur me civilizimin perëndimor, është shumë e gjallë për brezin e ri të bëhet fanatike e një ideologjie e cila është e huaj për gjendjen shpirtërore dhe traditat e popullit shqiptar.¹⁸⁾

Konceptimi i “Lirisë”

Po LIRIA?! Çfarë ishte ajo në komunizëm?!

A ia doli të jetë fitimtare?!

V.Zhti shkruan: “Fitorja s’është gjithmonë liri, po emocionohesha së brendshmi, madje s’do të thotë liri. Ndonjëherë nuk janë bashkë e ndonjëherë janë dhe kundër e vrasin njëra- tjetrën, po mendoja. Liria, ku janë sheshet e lirisë, statujat dhe shatërvanët e saj? Njerëzit e lirisë, poetët...? Kjo është dhe përvoja e vendit tim, ku as ne nuk kemi shesh të lirisë, p.sh., obelisk të lirisë, park të lirisë(...) Ka fitore pa liri, ka liri pa fitore, ka.. këtu çmpleksen shqetësueshëm e dhëmbshëm. (...) Në burg t’i marrin liritë të gjitha, ti shpik tëndën, të fshehtën, të leckosurën, që duket sikur nuk e përdor dot, por që është thelbi yt, rrugëdalje s’ka, vetëm të shikosh lart, nga Qielli.¹⁹⁾

18) A. Pipa, Stalinizmi shqiptar ..., f. 40-41.

19) V. Zhiti, Si na erdhi ai..., f. 186-187.

Dom Simon Jubani ka rrefyer kështu: “Unë e tregoj tragjedinë e jetes sime, dëshiroj të baj skenen e shpirtit katedër të humanitetit. Kam kry Universitetin e burgut komunist. Mësova me folë e me shkruar latinisht, greqisht, italisht, frëngjisht, anglisht... Gjatë torturave m’i thyen të gjithë dhambët. Vujejtjet ma mprehen trurin, kisha mbetë njeri i lirë”.²⁰⁾

Sami Repishti shkruante: “Ngrehu, o qenie njerëzore që më jep ndjenjën e kryenaltësisë për emnin që mbaj! E ti, o zemër, mbushë sot me vner e ideal, shpërthe, trego se jeton akoma, e se jetën e ke në duert tuej, po ta dëshirosh ti, ti vetë, e vetëm ti...! E ju, ”të tjerët”, bashkatdhetarët e mi të nënshtruem e vllazën, nëqoftëse zgjedha e tiranisë nuk ju rrjep lëkurën e zverkut, nëqoftëse samari i diktaturës nuk jua ban kurrizin me plagë, nëqoftëse ajri i ndytë i organizmit të gënjeshtres e mashtrimit të pafund nuk ju zen frymën e nuk pengon ajrin e domosdoshëm me ruejtë pastërtinë e gjakut tuej, atëherë, o tungjatjeta, shtypja asht bashkudhëtarja juej, ajo asht kalorsi i stërvitun që shijon rehatllekun e një shale të punueme për të e për kurrizin tuej, o ju të mjerë, që preferoni me qenë kafshë nga frika e qenies njeri, o ju që nuk njihni thirrjen madhështorëe të dinjitetit që ndryni Brenda vetes, ju o landë e patrajtë që lindni e vdisni, pa pa, pa ndie, e pa jetue...!”²¹⁾ “Isha i ri, e dojsha jetën. Isha i ri e frikësohesha nga vdekja. Por isha i vendosun me kërkue jetën e lirë, mos me pranue vite të gjata poshtnimi, skllvënimi e torture, në burg e kampe pune të detyrueshme..!”²²⁾

Tjetërsimi i njeriut

Tjetërsimi i njeriut bëhej në disa forma me dhunë fizike, psikologjike e verbale. Por pati dhe nga ata që i qendruan tjetërsimit, e sfiduan atë siç ishte rasti i shkrimtarëve. Tjetërsimi bëhej si aty ku mungonte liria pra në burg, por dhe në liri pasi fakti që mund të ishe pa pranga duarve nuk do të thotë se nuk kishe pranga gojës e mendjes. Toksikimi pa pranga ishte më i vështirë të përballohej. Më poshtë po japim disa raste të trajtimit të tjetërsimit e dehumanizimit.

Visar Zhiti në poezinë “Medaljoni i diktatorit” shkruan: Kaq dëm këtu s’kanë bërë përmbytjet/ as edhe luftrat, jo asnjëherë/ u prish njeriu, u prishën

20) Fatbardha Mulleti-Saraçi, libër dorëshkrim, në process botimi.

21) S. Repishti, Nën hijen e Rozafës, f. 310-311.

22) S. Repishti, Nën hijen e Rozafës, f. 316.

virtytet, nga humnerat e diellit/ biem në ferr²³⁾.

Ndërsa Kurt Kola thotë: “Na u bënë helm zemrat/ aty ku shpirti na që nxirë/ atje ku ruanim vetëm emrat/ e bënim ujdi me vdekjen e pështirë/... shihnim njëri-tjetrin të drobitur në pranga/ si gamile të lodhura në shkretëtirë.²⁴⁾

Në poezinë Kanali, A.Pipa përshkruan më së miri situatën vetjake në të cilën gjendet dhe kjo është një dëshmi që duhet marrë në konsideratë, dhe konkretisht shkruan:- A mund të quhen njerëz? Qe, shikoj/ fëtyra dheu ku syt e shojtun ngrohen/kur shofin bukën: faqe qi gropohen e nofulla qi dalin si patkoj/ kambët si mbajnë e krahët u rrëzohen/ si dortoleca lkunden qi vendoi/mbi hunj kopshtari. Njerëz kta ksisoj?/ Shauretën janë qi nga vorret çohen/ Njerëz kanë qenë. Sot janë veç zhele mishi/ automa kockash, një bërsi, një pleh/ku veç prej emnave dallon e njeh.²⁵⁾

Ndërsa Havzi Nela në poezinë” E randë qenka shtypja, o shokë!- Ashtu dhe njeriu kur rron pa liri/ec kuturu si në rrugë pa krye/ Ç’po ban e ku shkon as vetë s’e di/ Nën shtypjen e randë pa gaz e shije!/ Pa gaz e shije përplasët në jetë/ Gjithmonë me ankth, trishtim e tmerr, Posi ai lepuri me veshët përpyjetë/ Kur ruhet e druhet i strukun nën ferrë.²⁶⁾

Përfundime

Ky punim është maja e ajsbergut lidhur me paraqitjen e tipareve totalitare të regjimit komunist në Shqipëri, ku sylinimi pra është paraqitja e mendimeve të disa shkrimtarëve që kanë vuajtur persekucionin, dhe ajo çfarë bie në sy është se interpretimet e tyre janë të përafërta me njëri-tjetrin. Këta shkrimtarë kanë të përbashkët burgun, lirinë shpirtërore që mbeti pa iu cenuar dhe shkrimin e përjetimeve të tyre për realitetin që provuan, por kjo nuk i përjashton shkrimtarët e tjerë që nuk janë bërë pjesë e këtij studimi.

23) V. Zhiti, Si na erdhi ai

24) Kurt Kola, Në Shqipërinë burg, Çfarë ndodhi? Çfarë pashë? Çfarë hoqëm?, Tiranë: UET PRESS, 2016, f. 400.

25) Arshi Pipa, Libri i burgut, Tiranë: Rilindja, 1994, f. 64-65.

26) Havzi Nela, Si shpend i ngujuem ..., Tiranë: OMBRA GVG, 2015, f. 44-45.